

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA TEODORU-IONESCU

VOLUMUL II

BUCUREȘTI

EDITURA „CASEI ȘCOALELOR”

1922

Partea a treia

**Epoca de neatârnare și de semi-atârnare față
de Împărăția turcească. Statul războinic
de țerani liberi¹.**

CAPITOLUL I.

**Luptele de neatârnare ale Domniei Țerii-Românești
împotriva Ungariei. Întemeierea Domniei Mol-
dovei. Cele mai vechi stări de lucruri în ambele
State și cele d'întăiu măsuri de organizare.**

O nouă eră se deschide pentru neamul românesc prin unirea Voevodatelor de la Olt, mai înainte despărțite, și prin întinderea Statului astfel înjghebat asupra ținutului cnezesc de la Dunăre.

Acest proces a durat aproape două sute de ani.

În acest timp cade întemeierea unui nou Voevodat, nord-răsăritean, acela al «Țerii Moldovenești»,

---

¹ Ca izvoare narrative pentru această perioadă intră în considerație Cronicile slavone publicate de I. Bogdan (v. vol. I, bibliografie): „Cronica dela Putna” și „Cronica dela Bistrița”; apoi o prelucrare care se cheamă „Cronica moldo-polonă”, pentru că a fost compusă la Iași de către Polonul Nicolae Brzeski, pompoasele lucrări ale lui Macarie și Eftimie pentru epoca Rareșilor și a lui Alexandru Lăpușneanu și în sfârșit compilația românească a cronicilor vechi, pe care o alcătuie în veacul al XVII-lea Grigore Ureche, în Kogălniceanu. *Letopisele*, I, în edi Picot (*Chronique d'Ouréki*, Paris 1877-9) și în noile ediții, de C. Giurescu (în publicațiile „Comisiei istorice a României”), și de I. N. Popovici (București 1911); critica în Iorga,

lupta pentru neatârnare împotriva Ungariei și întâmplător și împotriva Poloniei, când e vorba de principatul, vecin cu ea, al Moldovei. Apoi vin luptele mai însemnate împotriva înaintării puterii otomane a-tot-cotropitoare: supt Soliman al II-lea rezultă, ca urmare a biruințelor câștigate de Români, a înfrângerilor îndurate și a sleirii pricinuite de luptele norocoase și nenorocoase legătura nouă de vasalitate cu Împăratul păgân. Constituirea lăuntrică și viața politică se prefac încet, dar adânc, supt înrăurirea noilor fapte ce intervin cu începerea raportului de vasalitate de pe la 1550. La încordarea de puteri care trebuia desfășurată pentru a apăra libertatea și credința creștină împotriva epigonilor barbarilor iea parte și Românimea ardeleană și e în schimb răsplătită cu noi privilegii politice; dar și aici recunoașterea suzeranității turcești are urmări păgubitoare pentru populația românească, care până acum aducea servicii militare.

Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, vol. II, Excursuri). Material documentar pentru starea lăuntrică se găsește în colecțiile arătate tot acolo; pentru evenimentele externe, volumele I și II (în mai multe părți) din „Colecția Hurmuzaki”. Dintre cercetările speciale intră în considerație numai următoarele:

1. D. Onciul, *Originile principatelor române* (București 1899).
2. I. Minea, *Studii asupra Făgărașului, asupra lui Vladislav-Vodă și relațiilor cu Împăratul Sigismund* (1914, 1915, 1920).

3. N. Iorga, *Studii și documente*, III, Prefată: schițează istoria Țerii-Românești până la jumătatea veacului al XVI-lea.

4. D. Onciul, *Titlul lui Mircea-cel-Bătrân și posesiunile lui*, în „Convorbiri literare”, 1901-1902 (și în broșură aparte). Cu prilejul explicării titlului de stăpânitor al lui Mircea se povestește pe scurt toată istoria munteană până în veacul al XV-lea: autorul schimbă unele din părerile sale anterioare și tratează pentru întâia oară în lucrările sale perioada de după întemeierea Principatului; *Mircea-cel-Bătrân* (București 1918).

5. I. Bogdan, *Vlad Țepeș* (București 1896). Descriere clară a carierei acestui protivnic muntean al lui Mohammed al II-lea.

6. N. Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății-Albe* (București 1900). În legătură cu istoria locală a celor două porturi ale Moldovei la

Basarab («Bassaraba», Băsărabă; cf. nume ca Talabă, Tâncabă, în Tâncăbești), carpaticul «portar al Alpilor», e cunoscut prin nume, legături de rudenie, printr'o înfrângere rămasă fără urmări și o biruință care-i închide cariera și înseamnă totodată un punct decisiv în istoria Românilor. Dar nu ni s'a păstrat de la el niciun răvaș, niciun hrisov; tovarășii lui credincioși se coborîră necunoscuți în mormânt. Nici chiar legenda populară nu și l-a însușit, și numele nu i-a fost veșnicit prin durarea altei mănăstiri sau altei biserici decât a celei «domnești» din Argeș.

Ca stăpân al unui teritoriu românesc era Voevod și era numit de sigur de ai săi și *Domn*; acest titlu — «dominus», *gospodinu* — poate să-l fi luat pentru a-și face cunoscută năzuința de a nu recunoaște nicio suzeranitate străină, și aceasta s'a petrecut probabil pe timpul ultimelor tulburări ardelenene, în zilele marii răscoale a Sașilor. Ținutul peste care stăpânia Basarab se chiamă pentru dânsul firește «Țara-Românească», căci supușii săi nu cunoșteau doar în vecinătate, unde porun-

---

Dunăre și la Mare se povestește toată istoria Moldovei din veacul al XV-lea și în parte și al XVI-lea; la sfârșit o bibliografie a tuturor izvoarelor și a lucrărilor de a doua mână.

7. I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan-cel-Mare*, 1504 (Piatra-Neamț 1903). Mică lucrare precisă, documentată.

8. N. Iorga, *Documente românești din Archivele Bistriței*, I. Ca prefată se dă o istorie a Moldovei pe baza corespondenței zilnice latine și germane de acolo.

9. Al. Lăpădatu, *Radu-cel-Frumos* (în *Gazeta Transilvaniei* pe 1901), *Vlad Călugărul* (în *Conv. literare*, anul 1933; și în broșură aparte); a doua lucrare e o monografie desăvârșită. Ambii Domnii a căror viață e descrisă au domnit în Țara-Românească în veacul al XV-lea.

10. Colecția de studii asupra istoriei Dreptului a lui G. Popovici, aflătoare odinioară supt tipar, cuprindea de asemenea mult despre istoria mai veche a Moldovei.

Alte lucrări, mai mărunte sau de un subiect mai restrâns, se arată în note, la locul lor.

ciau regi, decât tot o «Țară Ungurească»¹, de când niciun alt Voevod nu-i mai sta în vecinătate ca un competitor. Precum odinioară «Împărații Bulgariilor și Grecilor» de pe malul drept al Dunării priviseră toată țara «Romeilor» ca moștenirea lor firească și Constantinopolul drept capitala lor, tot așa și Basarab nu va fi recunoscut nici spre Miazănoapte, nici spre Răsărit hotare firești, de nestrămutat. În oarecare măsură el se simția ca reprezentant al naționalității românești, căci toate ținuturile care fuseseră în sfârșit părăsite de usurpatori, cel puțin toată țara scăpată de Tataři trebuia să i se cuvină lui de drept. În scrisorile sale către supuși și în actele de dănie, el nu vorbea de sigur decât numai de «mila lui Dumnezeu», care-i dăruise și munte și vale : formula «*Dei et regis Hungariae gratia*» sau «*Dei et Regiae Maiestatis gratia*» nu apare, de altfel, la urmașii săi decât în astfel de acte care puteau ajunge supt ochii regelui sau ai funcționarilor săi, — dacă nu erau chiar redactate de ei — și numai în vremuri când interesul politic cerea cruțarea vanității străine. Dar în niciun hrisov slavonesc nu se găsește vre una din acele formule; niciodată prin urmare n'a recunoscut un Domn român față de supușii săi un alt izvor al puterii sale decât «mila lui Dumnezeu».

Această «milă» o merita Domnul ca principe «drept-credincios», căci Românii erau și buni creștini, păziau cu sfințenie posturile și serbătorile, aveau și episcopi cari li hirotonisau preoții ; dar acești episcopi, cari sunt numiți de Papă în anul

---

¹ Cf. titulatura nepotului său Vladislav, în Hasdeu, *Negrul-Vodă*, facsimilele II.

1234 «pseudo-episcopi»¹, sunt, așa cum reiese foarte lămurit din raporturile bisericești transilvano-române din veacul al XVI-lea², numai superiorii unor mănăstiri primitiv înzestrate, în care nu domniă o regulă hotărâtă a vre-unui Ordin călugăresc. *Stareții* sau cei mai bătrâni ai acestor sihăstirii din munți își adăuseră numele de *vlădică*, și de ei ascultau popii de sat, cari în nicio privință nu se deosebiau prea mult de turma lor țerânească. Puțina lor învățătură, cărțile lor, propria lor consfințire și-o primiau acești „vlădici” sau *episcopi* de la episcopii de pe malul drept al Dunării, unde existau încă orașe 'n care puteau trăi clerici superiori.

Orânduirea Bisericii bulgărești³ stabilită de Vasile, ucigătorul de Bulgari, rămăsese în ființă și după restabilirea Țaratului: conform acesteia aveau drepturi metropolitane asupra ținutului învecinat episcopul Silistrei, unde residase chiar și Patriarhul, și cel al Vidinului. Pe lângă Țarul Ioniță se găsește un episcop de Vidin, și s'a arătat și mai sus că se dăduse voie «Alanilor» români prin mijlocirea episcopului de Bitzina-Vicina în Dobrogea, la Dunărea-de-jos, să treacă fluviul și să se stabilească în Împărăția grecească. De aici urmă că la Români s'a încetățenit ca limbă bisericească vechea slavonă, obișnuită în Biserica bulgărească, împreună cu toate cuvintele și întorsăturile sale grecești. Dar limba Bisericii era în evul-mediu tot odată și limba de cultură generală, și Statul la întemeierea sa o adoptă fără de încunjur. Cul-

---

¹ Zimmermann-Werner, I, p. 60, no. 69. Cf. cartea mea *Istoria Bisericii românești*, I, p. 14.

² Iorga, *Sate și preoți*; cf. Bunea, *Vechile episcopii românești* (Blaj 1901).

³ Gelzer, în *Byzantinische Zeitschrift*, II, p. 22 și urm.

tura slavonă a cărturarilor țerii aduse cu sine faptul că cele mai vechi hrisoave privitoare la afaceri lăuntrice sunt scrise slavonește și că această limbă străină a evului-mediu rămase aproape exclusiv în us prin cancelariile domnești până în veacul al XVII-lea ¹.

Dar nu numai prin aceasta înrâuri influența sud-dunăreană în regiunile de la Miazănoapte până la capitalele carpatice ale Voevodului. Limba hrisoavelor românești din veacul al XIV-lea nu se deosebește absolut de loc de aceia a documentelor bulgărești contemporane; ba chiar ortografia hrisoavelor slavonești ale Țerii-Românești din veacul al XIV-lea e în totul asemănătoare cu cea obișnuită la Bulgari în aceiași vreme. Obiceiurile de cancelarie sunt aceleași: titulatură; context și datare sunt întocmai în ambele țeri. De la crucea cu care începe primul șir până la monogramul de jos, zugrăvit artistic cu chinovar în litere caligrafic aruncate, totul e aproape identic ². Dregătorii Domnului român se chiamă ca și la vecinii bulgari *boieri*, *bolearin*, numele lor de cinste e *jupan* sau *pan*; și aici se împart în boieri «mari» și «mici». Ca și la neamul vecin se găsesc și dincoace, printre acești sfetnici ai Voevodului, un Logofăt, un Vistiernic și un Vornic, adică Marele-Cancelariu, Tesaurariul și Maiordomul ³, dregătorii care, afară

---

¹ Cf. articolele lui I. Bogdan și D. Onciul în „Omăgiu lui Titu Maiorescu“, 1900. Disertația de la Universitatea din Agram (1903) a d-lui Ilie Bărbulescu tratează soarta alfabetului cirilic la Români (trad. românească în *Revista p. ist., arh. și filologie*. 1902-1903). Noua carte a acestuia: *Fonetica alfabetului cirilic în textele române* (1904) cuprinde puține lucruri folositoare pe lângă multe naivități. Scrierile ulterioare ale aceluiași sunt supt critica științifică.

² Cf. facsimilele din Hasdeu, *Negru-Vodă*, cu acela al scrisorii unui Țar separatist din Vidin în *Archiv für slavische Philologie*, p. XVII, 546. V și acelea din *Anal. Acad. Române*, VIII.

³ Dvor, „Curtis“, reședința Domnului.

poate de cea din urmă, au fost toate împrumutate de la falnicul Bizanț, printr'o imitație stângace, dar pretențioasă, în Preslav, Prespa și Târnova¹. În veacul al XV-lea se mai găsesc alături: Stolnicul, Păharnicul și Comisul, dintre care dregătoria dintăiu există și la Bulgari, pe când Păharnic e format din cuvântul românesc păhar, iar Comis pare să fie numai o prefacere bulgărească a κόμης-ului bizantin (latin. comes)². Apoi mai apar în aceeași epocă la curtea munteană un Stratornic, comandant de oaste, și un Cliucer, ambele numiri împrumutate, precum și un Spătar, al cărui nume vine de acolo că avea îndatorirea să meargă înainte, ca și Mareșalul german, cu spada (spata) domnească³. Încă din veacul al XV-lea se stabili foarte probabil și *cubiculariul*, cu numele bulgăresc de Postelnic. Numirea de Ban pentru boieri pe cari-i găsim întâmplător încă din veacul al XIV-lea⁴ la Curtea domnească, fu luată de la Unguri, odată cu Banatul însuși. Prin urmare, șapte din cele zece mari boierii muntene au fost moștenite de Români de la cei d'întăiu imitatori ai Bizantinilor, cum o dovedesc numele lor și comparația cu documentele sud-dunărene⁵.

Pentru a ni explica această puternică influență politică nu e nevoie, cum s'a arătat și mai sus, să

¹ Cf. diplomele lui Mircea, al șaselea Domn al Terii, în Venelin, *Acte vlaho-bulgărești* (în ruseste), apoi în Miletić-Agura, „Sbornicul” din Sofia, anul 1893; Hasdeu, *Archiva istorică*, I, pp. 91-8; I², pp. 341-2; Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 5; *Rel. cu Brașovul*, p. 6; Bogdan, *Unhrisov a lui Mircea-cel-Bătrîn*, în „Analele Acad. Române”, an. 19 3.

² Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 17; *Relațiile*, p. 22.

³ *Ibid.*, p. 33; *Doc. și regeste*, p. 23; Hasdeu, *Arch. ist.*, II, pp. 5-6, 66, 13.

⁴ Hurmuzaki, I², p. 342.

⁵ Cf. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, pp. 385-7.

ne gândim la vre-o stăpânire, prin nimic dovedită, a celui d'întăiu sau al doilea Imperiu bulgăresc asupra termenului dunărean din potrivă. O astfel de stăpânire nu s'ar fi întins în niciun cas până în cuiburile Carpaților, unde cei d'întăiu Voevozi nădăjduiau un viitor, iar ca ocrotiți ai Împăraților slavi unii ca aceia n'ar fi residat în colțul acesta, cel mai depărtat. Țarii separatiști din Vidin ai veacului al XIII-lea erau vecinii nemijlociți ai ținutului Olteniei, care prin ocuparea Severinului, pe la 1300, întrase pe deplin în posesiunea Domnilor întregii «Vlahii». Mihail, fiul lui Sișman, care întemeie nouă dinastie din Vidin, același Mihail căruia-i căzuse moștenirea ocrotitului unguresc Sfentislav, poate prin bunăvoință și ajutor unguresc, se trăgea, după un cronicar bizantin, din sânge «cumano-bulgăresc». Nepotul său Alexandru luă de soție pe fiica lui Basarab, și fiul cel mai mare al lui Basarab se chiamă tot Alexandru, ceea ce pare să arăte legături de familie mai vechi¹.

La începutul Domniei lui Mihail din Târnova, Basarab e aliatul său; când sosi ceasul luptei care trebuia să hotărască între dânsul și puternicul și ambițiosul Craiu vecin al Sârbilor, atunci când acesta voia să se salte ca Împărat al Răsăritului, Mihail porni împotriva dușmanului său prin «Panonia», care trebuie să însemne Banatul unguresc de odinioară, și, după pierderea luptei dela Velbujd-Chiustendil,

¹ Mai sus. Cf. și, ca finale, numele Strașimir (tatăl lui Alexandru) și Tihomir-Tocomerius (tatăl lui Basarab). Însuși Basarab e un nume foarte răspândit la Români, pe care îl găsim în Banat și în Țara Hațegului, ba chiar la Țiganii moldoveni din veacul al XVII-lea. Cf. pasajile date în *Sate și preoți*, p. 165 nota 1 și Hurmuzaki, I², p. 593; *ibid.*, p. 53; Iorga, *Studii asupra secolului al XVII-lea*, p. 52. Vezi și articolul „Basarabă” în *Magnum Etymologicum* al lui Hasdeu.

în anul 1330, printre învinși se afla și Basarab¹. Când acesta din urmă adăuse trupele sale la acelea ale stăpânitorului Bulgarilor, el n'avea planuri de cucerire: nu năzuia la nicio întindere a posesiunii sale la Dunărea sârbească, ci-și împlinia numai datoria de rudă a lui Mihail și de vecin credincios al lui. Nou-întemeiatul Stat românesc era încă prea slab pentru a visa fapte de întindere și pentru a se amesteca în atât de dese tulburări balcanice.

Voevodul nu câștigase încă hotare sigure pentru moșia sa, nu ridicase încă cetăți de apărare și nu-și adunase încă un tezaur pentru întreprinderi mai mari. Puterea lui nu era mult mai mare decât aceea a oricărui alt Voevod român regional, de și, cum vom vedea, prestigiul său îi îngăduia strălucite relații de familie în Ungaria și bogăția lui se vâdește prin podoabele puse în mormânt odată cu membrii familiei sale; ținea scaun de judecată la ale sale *descensus*—poate că acesta a fost înțelesul original al cuvântului *descălecat, descălecătoare*, cum e numită întemeierea țerii—; la vremuri de primejdie el dispunea de puterea armată a poporului său și ridica vre-o câteva dări mai mici, care îi hrisoavele secolului al XIV-lea și al XV-lea sunt trecute 'n acordările de privilegii. Lui îi aparținea *dijma* din tot ce în genere alcătuia puțina bogăție a țerii; pe lângă aceasta tot ale lui erau *vămile* pe oi, porci și albine, ale căror nume le întâlnim în hrisoavele slavone numai în traducere bulgărească. Din sămănături i se plătia o dare care se chema pe românește *câblărit* (sla-

¹ Analele sârbești în *Glasnicul* din Belgrad, întâia serie, vol. I, III, *Spomenic* III, 1901; *Glasnicul* Museului din Seraievo, VI, an. 1894 și *Zaonic-ul* Țarului Dușan, urmașul biruitorului dela Velbujd, Prefață.

vonește *câblarstvo*, după măsura obișnuită la grâne, *câblă*, *cubulus*, la Sașii ardeleni «Kübel»¹.

După cum în Ardeal se lua *tributum de vino*, tot așa și în țara Voevodului transalpin se plătia o taxă pentru plantarea și cultivarea viței, *vină-riciul* sau *vinăriciul domnesc*. Din izvoarele de mai târziu reiese că birnicii pentru darea taxei pe vin erau împărțiți în grupe locale; aceste cercuri purtau numele de *popor*, iar expresia înscamnă la început orice grupare de țerani liberi în vederea unei anumite ocupații². Apoi se mai plăteau judecătorului acestuia suprem amenzi, *gloabe*, pentru tot felul de greșeli și crime. Cnejii sătești sunt îndatorați să-i dăruiască la intrarea în slujbă un cal³. În sfârșit fiecare avea îndatorirea să îngrijească el cu hrană și mijloace de călătorie pe oamenii domnești, ceia ce se chiamă *podvozi*, *podvoade*—fiecare din aceste cuvinte mai au încă un înțeles special, pentru noi nu tocmai lămurit. Acestea sunt drepturile unui *Domn*, care în limba de Stat bulgărească se chiamă *slujba* și *dajba*, ceia ce corespunde cuvântului *reditus* întrebuințat în actul de danie pentru loaniți, prin urmare și cuvintelor *utilitates et servitia*, și tot așa numirilor românești *venituri* și *slujbe*.

Cu toate aceste venituri domnești culese de perceptorii domnești (*birci*, mai târziu *birari*), de adunătorii de amenzi (*globnici*), de juzii de sat sau județ (*sudți*, *județi*) și de slujbași în genere (*pravitele*) tot nu ajungeau prea mulți bani bătuți în Vistieria din Argeș. Voevodul, stăpânul suprem

¹ Vezi și Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* (din „Convorbiri Literare” pe 1904), p. 109.

² Cf. *Studii și Doc.*, V, cap. VIII, x și p. 170, no. 2.

³ Bogdan, *Cnejii*, în „Anal. Acad. Rom.”, an. 1903, pp. 34-5.

al țerii, era însă după concepția orientală izvorul tuturor drepturilor de proprietate, și astfel orice schimbare de posesiune a pământului trebuia să fie întărită și de dânsul, ba într-o danie de pământuri încă în anul 1490, la o schimbare întâmplătoare a proprietarului, se înseamnă ca dar pentru Domn un «cal bun»¹. Abia mai târziu se introduse îndatorirea generală a unei contribuții în bani, dar în Țara Făgărașului, care aparținea Voevodului transalpin ca feudă ungurească și care era organizată după felul obișnuit în principatul liber, încă până foarte târziu se fac cumpărături, în care prețul se plătește în boi, cai sau oi². În veacul al XV-lea se prețuiește o bucată de pământ cu «un cal bun, două cupe, două linguri și o cingătoare de argint»³. Când Domnul dăruiește unei mănăstiri ceva din veniturile sale, el vorbește de venituri ca: «400 de câble anual din județul Jaleș, 35 burduri de brânză» sau, nedefinit, de: brânză, miere și un număr de bucăți, «mari» sau «mici», de postav pentru îmbrăcăminte a călugărilor⁴. Această stare de lucruri dură pentru țăranul român încă multă vreme, așa încât o găsim chiar și pe la începutul veacului al XVII-lea: în contractele de vânzare se trecea, ce-i dreptul, prețul într-o anume sumă de bani, dar monedele nu erau totdeauna la îndemână; se chemau din potrivă adesea «oamenii buni» ai satului ca să hotărască valoarea produselor naturale oferite în loc de bani, ceea ce

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 6.

² După izvoare inedite, precum și după materialul publicat de N. Densusianu în „Columna lui Traian” și separat în „Monumente pentru istoria țerii Făgărașului” (București 1883), în opera mea *Sate și preoți*, p. 143 și urm.

³ Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 70; cf. III, p. 192.

⁴ *Ibid.*, I^a, p. 19.

se chema *a biciului*. Se ajungea pe calea aceasta la rezultatul că se dădea un bou, o vacă cu vițel și un cojoc pentru un ducat, un alt cojoc pentru doi bani de argint și o moșie arată și sămănată gata pentru un alt ducat ¹.

Bani bătuți veniau mai numai de la «vămi» și erau plătiți de negustorii străini. Întemeierea principalului Țerii-Românești înlesni prosperarea orașelor sudice săsești din Ardeal, dintre care Sibiiul (Hermannstadt, Nagy-Szeben) socotia Țara Olteniei ca ținutul său comercial exclusiv, iar Brașovul (Kronstadt, Brassó) pe aceia a Munteniei; dar nu numai pentru a exporta de aici ieftenele produse naturale în țările cu mult mai înaintate ale Apusului, ci și pentru a putea călători, dornici de câștig, pe noile drumuri comerciale spre bogatul Orient, țara mirodeniilor mult căutate și scump plătite. Negustorii sași, cari întrețineau legături cu orașele țărmului dalmatin, ce aparținea încă regelui, precum și cu Viena și cu orașele mari germane, dobândiră de la regii Ungariei privilegii, în virtutea cărora putură face comerț liniștit și sigur în ținuturile «transalpine». Cel mai vechiu document cunoscut până acum al unui Domn român e privilegiul comercial din 20 Ianuar 1368, care învoiește Brașovenilor «vechile lor libertăți». Dintr'acesta, cum și din confirmările acelorași drepturi și dintr'un act de danie pentru o mănăstire domnească ³ se pot recunoaște căile comer-

---

¹ *Ibid.*, p. 71.

² „Ab antiquis in Terra nostra Transalpina habitis“; Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 306-307, no. 908; Hurmuzaki, XV, p. 1, no. 1. Cf. Iorga, *Istoria comerțului*, I, p. 39 și urm.; St. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țerii-Românești cu Ardealul, Sibiiu* 1921.

³ Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 22 și urm.; *Rel. cu Brașovul*, p. 3 și urm.; Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, pp. 19-21.

ciale de pe atunci ale noului principat. Trei erau însemnate. Cel d'întăiu ducea de la Braşov peste locurile de vamă Rucăr şi Dragoslave la Câmpulung, unde locuia vameşul domnesc; acolo rămăsese încă neclintită vechea organizare, conform căreia conducerea oraşului era în mâinile «grafiilor», comites, străini, catolici¹. Din Câmpulung, unde negustorii braşoveni trebuiau să plătească tricesima, a treizecea parte din valoarea mărfurilor lor, care porniau spre Sud către Giurgiu, aflător la sfârşitul veacului al XIV-lea în stăpânirea lui Mircea², pentru ca de aici să treacă peste Dunăre. Un alt drum scutit de vamă — aici se plătia numai pentru mărfurile aduse din Orient, la întoarcere, după o taxă hotărâtă — ducea spre înfloritorul port dunărean Brăila. Din Sibiu negustorii mergeau prin pasul Turnului-Roşu spre Calafat, care reprezenta locul de trecere preferat în Banatul oltean şi tot odată staţiunea de vamă (şchelea).

Din spre Miazăzi veniau în Ţara-Românească negustorii din Grecia, cari făceau afaceri bune şi laudau ţara ca isvor de îmbogăţire răpede³, şi pe lângă ei, în număr nu mai puţin mare, încă şi mai întreprinzătorii cunoscători ai tuturor limbilor posibile, cetăţenii din Dubrovnic-Ragusa, portul slavo-italian dela Adriatica. Încă din anul 1349 ei treceau prin Serbia, pe care o cuceriseră cu totul economiceşte, peste Dunăre, spre «ţara lui Basarab», adică în Ţara-Românească de pe ambele

¹ Cf. inscripţia de pe mormânt a lui „Laurentius, comes de Longocampo“, 1300, în Iorga, *Studii şi doc.*, I-II, p. 273, no. 1 şi descrierea de călătorie a lui Sparnau şi Tennstädt în 1365, la Iorga, *Acte fragm.*, II¹, p. 1-2.

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, pp. 95-7.

³ Ellisen, *Analekten*, IV, Lipsca 1860, p. 223.

maluri ale Oltului, numită astfel după numele întemeietorului ¹.

Aşa intrau în ţară din Ardeal monede regale ungureşti cu crinul Angevinilor, francesul *flos*, de unde-şi primi numele *florenus*, precum şi dinari, aspri, de mică valoare. Din ţerile de peste Dunăre aduceau Slavii şi Grecii *perperi* (*hyperperi*) bulgari şi bizantini şi aspri cu alt tipar. Asprii, «asprii de argint», rămaseră pentru locuitorii Ţerii-Româneşti un fel de monedă naţională ², când se plătia în monedă adevărată cu bani gata (slav. : *aspri gotovi*). În veacul al XIV-lea şi al XV-lea, monedele ce se băteau în Ardeal pentru Domnii munteni şi care aveau mai mult o însemnătate politică decât un curs zilnic ³, se chiamă *perperi* şi o dare de mai târziu *părpărit*, după această monedă imperială-răsăriteană. Expresia obişnuită însă, *ban*, se născu de sigur din monedele care erau în circulaţie în Banatul Severinului şi în alte provincii ungureşti cu acest caracter ⁴.

De aceste împrejurări li era dictată Domnilor munteni din primele timpuri activitatea lor politică. Cetăţi, afară de capitală, n'aveau ; oraşe locuite de străini erau puţine, numai de-a lungul drumului comercial ; ele nu erau încunjurate de niciun zid ; niciunul afară de Câmpulung nu se bucura de libertăţi orăşeneşti vrednice de luat în samă, şi

¹ Miklosich, *Mon. Serbica*, p. 146.

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 6, an. 1490 : preţul de vânzare în „aspri“.

³ Cf. D. A. Sturdza, *Übersicht der Münzen*, Viena 1874, în 8°, ediţie separată din „Numismatische Zeitschrift“ a lui Karabacek ; Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstentums Moldau*, din „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums“, Cernăuţi 1901 ; Bogdan, *Rel. cu Braşovul*, p. 377, *Doc. şi regese, passim* ; Szabó, *Székelv. Oklevéltár*, III, pp. 40-3 (cf. *Conv. literare*, XXXV, p. 95, no. 1).

⁴ Cf. Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, supt „Ban“ şi C. Moisil, în *Cronica numismatică*, an. 1921.

din punct de vedere al producției nu aveau nici cea mai mică însemnătate, fiindcă într'însele nu locuiau decât negustori-mărunțișari de fabricate străine. Banul era foarte rar și curgea mai numai în Vistieria Voevodului, care în anumite cazuri și împrejurări trebuia să plătească tribut vecinului mai puternic. Cultura, cel puțin în manifestările ei mai înalte, fusese împrumutată din ținuturile vecine de Miazăzi : nu exista încă o Biserică națională, sunetul clopotelor nu tulbura încă singurătatea munților și pacea adâncă a câmpiei cu albe căsuțe răsirate.

În tot cazul, să cucerească, să ieie statornic în stăpânire ceva așezat în afară de hotarele lor, aceasta nu o puteau încă Voevozii din Argeș ; dar pentru apărarea-i proprie țara era parca într'adins făcută. La Nord se înălțau munți de nestrăbatut, cu foarte înguste strâmtori, dominate de stânci înalte : cu frânghii trebuiau scoborâte mașinile de războiu, și numai micii cai ai sâtenilor găseau pe aici cărarea. La Miazăzi însă se revârsa Dunărea și se lația în mlaștini, care amenințau să înghită pe orice nepofitit. Pe lângă aceasta mai răsări în locul vechilor *juzi* sau *cnezi*, cari mai dăinuiau în condiții modeste ca șeri de ținuturi mici sau ca slujbași ai Domnului¹, o nouă boierime plină de viața proaspătă și tânără, lacomă de fapte mari în viitor. Aceasta era formată din vechi familii de proprietari, cari-și adunaseră pe încetul pământurile prin cumpărare². Foarte numeroși, mai ales în Banatul d. s. v. o. t. at mult mai timpuriu, ei nu erau

---

¹ În veacul al XIV-lea și XV-lea (până la 1425) se numesc județele Jaleș, Motru și Jiiu ; Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, pp. 19-20, 98 ; I. Bogdan, *Un hrisov*, p. 6.

² V. Iorga, *Constatări asupra vieții agrare la Români*, în *Studii și doc.*, XIX.

încă destul de puternici și bogați ca să poată alcătui o primejdie pentru autoritatea Voevodului, dar totuși destul de puternici și bogați pentru a putea alerga cu propriile lor mijloace, în mijlocul țăranilor liberi cari-i întovărășiau în expedițiile lor de pradă, să lupte supt steagul Domnului—vulturul cu crucea în plisc—împotriva dușmanului de la Nord sau de la Sud, de la Răsărit sau de la Apus, și să-l învingă.

Regele Ungariei, Carol Robert, acum bine așezat în șea, nu era însă convins de aceasta. Pe Sași îi învinsese, în Bosnia avea un loțiitor credincios ca Ban al țerii; cu Serbia pare să fi stat în relații bune, într-o vreme când toată lumea balcanică se unia ca să împiedece, însă fără succes, formarea unui nou Țarat cu năzuinți de înălțare. În Angevin se trezise vechiul vis al predecesorilor săi din stînsa dinastie: pe ruinele Statelor nesigure prin tinereța lor sau slabe de bătrâneță ale Răsăritului schismatic el voia să în temeieze o Ungarie imperială de formă latină și catolică. De multă vreme Basarab nu mai mărturisise prin nimic atârănarea sa de Statul unguresc: niciun omagiu și nici un «reditus» nu mai venise dela dânsul. Acum, după groaznica înfrângere dela Velbujd, după moartea Țarului Mihail în nenorocita luptă, toate acestea se treziră în conștiința regelui. O mare oaste, cu el însuși în frunte, năvăli în Țara-Românească pentru a ataca fără de veste Argeșul și pe bătrânul domn al munților, care se odihnea acolo de hărțuielile războiului. Basarab însă se furișă din cuibul său, și inflamînzitul și rățacitorul dușman îi trimise soli ca să-i propună pace. Șiretul Voevod primi probabil tot ce i se ceru, dar la întoarcerea suzeranului său regal el se ivi prin salvatociunea

muntelui, pentru ca prin bucăți de stânci prăvălite din înălțime să salute sfărâmând pe Unguri, cari înaintau încet și cu greu. Regele însuși abia scăpă de moarte și nu se mai întoarse niciodată încoace: cucerirea din 1334-35 a Severinului el o socoti chiar ca o satisfacție a ambiției sale jignite¹.

Basarab pare a nu-și fi isprăvit zilele până în 1352. Această dată e însemnată pentru săvârșirea lui pe cimentul proaspăt al Bisericii Domnești din Argeș, înălțată de fiul și urmașul său. Mormântul descoperit de d. Virgil Drăghiceanu în partea dreaptă a acestui lăcaș, înaintea altarului, mormânt de piatră groasă, nu poate fi decât al lui: mortul zace în atitudinea care i s'a dat la îngropare. Pe capul care arată să fi fost zdrobit el poartă o diademă de mărgăritare mici; un veșmânt de mătăsa roșie era îmbumbat pe piept cu nasturi de aur având ca stemă țerii crinii împrumutați regalității vecine; cingătoarea se închidea cu un juvaier în care pe crenelele unui castel două figuri, un cavaler și o doamnă, își stăteau în față, pe când jo; s'ar crede că o figură din fabulă a fost schițată, după moda francesă, inspirată din vechea poezie medievală, de artist. Totalul acestor podoabe arată o Domnie bogată și mândră peste o țară care nu învăța atunci cele d'întâiu elemente ale civilizației sale².

Oricum, Rege și Voevod, amândoi nu mai supraviețuira mult faptelor de războiu descrise. În anul 1342 Ludovic I-ii, un bărbat neobișnuit de

---

¹ Ioan de Thuróc, Cronica ungurească a veacului XIV-lea, în Schwandtner, *Scriptores*; apoi numeroase mențiuni în documentele unghrești adunate 'n Hurmuzaki I, și Katona, VIII, pp. 642-643. Cf. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, în *Convorbiri literare*, XXXIV, n-1 II.

² Cercetările asupra descoperirii sunt resumate de d. Gh. I. Brătianu, în *Revue archéologique* pe 1922.

vioiu și doritor de fapte, plin de o râvnă francesă pentru cruciate și planuri imperiale, urcă tronul unguresc, pe care-l privia numai ca un punct de sprijin pentru aspirații mai înalte: în Polonia, patria mamei sale, în Italia, de unde i se trăgea neamul, în Peninsula Balcanică și în tot Orientul, unde izbucniseră războaie pentru libertatea Sfântului Mormânt, peste tot el voia să săvârșească fapte mari. În anul următor, când acesta veni în Ardeal ca să orânduiască din nou lucrurile și să asigure granițele¹, *Alexandru*, fiul, și mai târziu urmașul, lui Basarab, se presintă noului stăpânitor.

Dar prin aceasta nu se stabili o pace trainică, căci toți boierii români cari erau nemulțamiți cu formarea unui nou Stat, toți fiii de Voevozi cari nu puteau încă uita Domnia străbunilor lor, se duseră la el ca să-i mărturisească toată credința lor față de Coroana ungurească și Biserica romană înfățișată de dânsa. Acești d'întăiu fugari români din motive politice, acești *pribegi*: un Nicolae, un Stanislav, un Ladislau (Vladislav) și fiul Carapciu, un «Aprozia», un Neagu și alții încă primiră titlul de «comites» și pământuri chiar lângă hotar pentru a răsplăti această dărnicie prin intrigi împotriva parvenitului din Argeș și a familiei sale, cum și prin serviciu în oastea regelui². Odata e trimes la Alexandru episcopul de Oradea-Mare ca să trateze asupra păcii, și în sfârșit Domnul «Transalpinei» avu cinstea de a fi numit, de pildă în 1355, în tot casul însă nu și patru ani mai târziu³, în

¹ Cf. Iorga, despre Cronicile supt Arpadieni, în „Revista istorică” pe anul 1922.

² Această stare de lucruri rezultă din comparația scrisorii papale de la 1345 (Hurmuzaki, I, pp. 697-698, no. DL1) cu privilegiile de mai târziu ale regelui pentru pribegii din Țara-Românească (*ibid.*, I², pp. 98-100, No. LXXVI; p. 189 și urm.). Cf. *Die Rechtslage des ehemaligen tür-burger dominiums*, Brașov 1882, adaus, p. 3.

³ Hurmuzaki, I, pp. 37-38, 60.

documentele regale «Voevodul nostru transalpin».

Se pare că lui Alexandru, după moartea întâii sale soții, care-i născuse un fiu, Vlaicu, și care a fost—judecând după numele acestui fiu—o principesă sârboaică sau bosniacă, i s'ar fi propus de către însuși regele o nouă căsătorie. În anul 1370 se pomenește ca văduvă a lui Alexandru și mamă a două fete acum măritate, o Doamnă Clara, care ținea de credința catolică; această căsătorie nouă trebuie să se fi încheiat prin urmare cam pe la anul 1350, și, fiindcă Vladislav (Vlaicu), fiul vitreg al Clarei, numește pe căpitanul său Ladislau de Doboka «consanguineus», poate că rudenia fusese prilejită de această a doua căsătorie a lui Alexandru. Ladislau e arătat însă ca un fiu al unei «lanus Meister», și «meister», «magister» e un titlu onorific care fu dese ori acordat nobililor români din Ungaria în vremuri mai vechi. El este un nepot al banului Myked, al cărui nume amintește pe românescul Micul și la acestea se mai adaugă că Myked ca Ban urmă în slujbă lui Laurențiu, care avea și el proprietăți în comitatul Dobocăi. O fiică a lui Alexandru a fost măritată cu Ladislau, ducele de Oppeln, din neamul regal polon al Piaștilor și Palatin al regatului unguresc; mormântul ei se afla odată la Oradea-Mare¹.

Mai însemnat însă decât urcarea în Scaunul Terii-Românești a unei femei de neam unguresc ar fi fost pentru întărirea relațiilor pașnice dintre puternicul Rege și Voevodul care năzuia tot mai sus înapoierea banatului de Severin. Dar așa ceva n'avu loc; din potrivă, în cetatea de la Dunăre urmară unul după altul trei Bani, pe cari-i numi Carol Robert. Acesta era rodul biruinței din 1330.

---

¹ După Karacs'nyi, Iorga, în „Revista istorică” pe 192), pp. 193-200).

Alexandru, sau, cum îi sună numele pe piatră de mormânt, «Nicolae Alexandru»¹, muri la 16 Novembre 1364 și, înmormântat la Câmpulung; adept al Bisericii ortodoxe, el zace, prin îngrijirea soției sale catolice, în mănăstirea românească zidită de dânsul, și nu în aceia a străinilor². El nu luptase și nu învinsese, ci numai pierduse, cu toate că neatârarea de fapt a țerii față de vechii vecini regali de la Nord, față de cei sudici, «imperiali», bulgari și de cei noi, regali, sârbești, la Sud, rămase neatinsă. Regele Ludovic era prea mult ocupat cu marile sale planuri italiene pentru ca să se poată gândi la întinderea hotarelor lui reale până la Dunăre și, când, după multă pierdere de sânge și de bani, se gândi iarăși la interesele serioase ale Ungariei, el găsi în «Țarul» Ștefan Dușan, stăpânul țermului Dunării și aspirant eventual la Bosnia, o piedecă neasămănat mai puternică pentru propriile-i visuri de Împărat. Încă din anul 1356 apăru în Serbia un Ban unguresc cu oști, și Ludovic însuși, în calitate de «capitaneus» al Papei în lupta împotriva schismaticilor, anunțase o mare campanie regală împotriva acestui Stat vecin: totuși el se încăieră rău în Dalmația, voind să smulgă această țară Venețienilor, și abia după trei ani Serbia fu atacată. Urmașul lui Dușan trebui, ce-i drept, să cedeze ceva din marea moștenire a răposatului Împărat unic al nației sârbești, și în Bosnia Voevozii fură și ei plecați supt jugul unguresc prin puterea armelor. Dar nu mult după aceea se deschiseră pentru Ludovic noi perspective mai

---

¹ „Alexandre de Basserab“ la Philippe de Mezières, un contemporain; lorga, *Acte și fragmente*, I, n-le 1-2.

² Onciul, *Orij. princ.*, p. 182; Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, III, col. 2554, sau *Negrin-vodă*, p. cciv.

frumoase în Apusul german și italian; îndemnuri de cruciată răsunară ademenitor la urechealui, și putredul Orient creștin, relativ încă neorganizat, fu părăsit în neputința-i neliniștită.

Însă acest foarte înzestrat suveran își câștiga merite mari și față de Ungaria. Nu numai că impuse Ardelenilor noul drept regal în locul privilegiilor pe jumătate uitate și al drepturilor usurpate, ci mai făcu și din Nordul muntos o cetate pentru cel mai însemnat avanpost al regatului. El este adevăratul colonizator al cetățuii carpato-maramurășene; prin el abia se născu pentru vechii «hospites» unguri și germani posibilitatea de a ajunge la o înflorire economică. El strânse mai întâiu populația românească găsită acolo în jurul steagului regal, pe care voia să-l ducă mai departe, până la înfloritoarele vâi ale fostului regat rutenesc din Haliciu, și acest fapt îl va fi ajutat nespus de mult în planurile ce-și făurise ca moștenitor al regelui polon, a cărui fiică îi era mamă. Numai un suveran de talia această se putea în sfârșit gândi la înfrângerea Tatarilor «transalpini»¹ cari luptaseră cu Basarab împotriva lui Carol-Robert și chiar cu el și cu Bulgarii împotriva regelui sârbesc, așa dar la subjugarea păgânilor «negri» cari stăpâneau roditoarele vâi de la hotarul Haliciului până la Dunăre. Carol Robert trimisese odată, în 1324, în timpul prezenței sale 'n Ardeal trupe în «propria țară a Tatarilor», dar nu se știe dacă ele se și putură menține în această situație de străji², și cu această încercare poate să fie în legătură rugămintea pe care o adresă el Papei în

---

¹ Să nu fie încă de atunci un început de organizare românească în viitoarea Moldova?

² Zimmermann-Werner, I, pp. 388-9, no. 427. Cf. *Revista istorică* pe 1922, p. 18 și urm.

anul 1332: doria să fie numit episcop de Milcov capelanul său «Vitus de Monteferre»¹.

Toate acestea stau în strânsă legătură și alcătuiesc condiția pregătitoare pentru formarea unei nou principat românesc în regiunea Siretiului pe la 1360. Stăpânirea rusească în Galiția și Lodomeria se stinsese încă înainte de suirea pe tron a lui Ludovic. Mai degrabă țara se împărția în chip veșnic schimbător între regele polon, ce venia din spre Răsărit, între puterea litvană, care se întindea în spre Sud-Vest, și între Tataari, cari hoinăreau în vecinătate, luând tributuri. Populația ținea de credința ortodoxă, fiindcă era alcătuită din Ruși, anume din Ruteni : ea ură pe Poloni, fiindcă aceștia țineau de o credință străină, pe care i-o impuneau, și nu privia prea dușmănește pe acei Tataari, cari se mulțămiau numai cu dări în bani. Rușii chemară în anul 1341 pe păgâni, pentru ca prin prădăciuni să-i ajute în drepturile lor, dar regele polon smulse o biruință acestor salbăteci rivali. În anul 1342 Ludovic ajunse într'o vârstă foarte fragedă rege al Ungariei și se folosi de această situație ca să răzbune și să moștenească pe fratele său ucis, stăpânitorul Neapolei. Încă din cele d'întăiu timpuri ale Domniei sale, el se duse în Ardeal ca să orânduiască din nou situația, dar totuși numai după ce petrecuse liniștit doi ani deplini în Vișegrad. În acest timp se ridică Voevodul de până atunci al Românilor maramurășeni, «Olaci de Maramorisio», același poate cu Bogdan care și supt regele Carol Robert se arătase nesupus și făcuse necesară o trimetere a «primatului» țerii -

¹ Hurmuzaki, I. pp. 622-623, no. 496.

² Am admis cândva că Voevodul Bogdan, fiul lui Micul, cu care în 1335 tratase Primatul, nu era altul decât Bogdan din Maramurăș.

Rázvrătitul își găsi tovarăși încă și printre Românii din munți. Aceasta se petrecu în iarna lui, 1342 spre 1343; Bogdan pierdu, bine înțeles, Voevodatul său recunoscut de rege; dar împotriva lui, care-și găsi probabil sprijin și la Litvanii din țara Haliciului, regele nu putea să ia măsuri energice. Când în 1344 Ludovic veni 'n Ardeal, el nu se duse decât la Brașov, pentru a primi în persoană omagiul mult mai însemnatului și mai vechiului rebel «transalpin»¹. Pentru asigurare mai bine a graniței răsăritene, regele numi «marchis», căpitan de margene pe un ofițer, Andrei, fiul lui Lațcu, care întrunia, ca nimeni altul înaintea lui, demnitatea de comite al Secuilor cu aceia a unui «gereb» săsesc în Brașov — unde ceva mai înainte apare cu titlul de «comes» un Solomon — și cu aceia de conte maramurășean. Ba el era tot odată și *comes* în Sătmar și primia după câțiva ani, drept cea mai mare răsplată, și Voevodatul Transilvaniei².

În anul 1349 apărură Lituanii, cu ajutorul, totdeauna sigur pentru ei, al Tatarilor, pentru a răspinge pe Poloni, cari ocupaseră toată țara Rușilor Mici. Ludovic al Ungariei, ca moștenitor indicat al regelui Casimir, alergă a doua oară în Ardeal, pentru ca să zădărnicească prin prezența sa la granița planurile dușmane³. Veni până la săsescui Nösen (Bistrița), poate și mai departe,

---

Căci în această vreme, afară de Tara-Românească, Voevozii căzuseră prea jos ca să ne putem gândi la un Voevod transilvănean, adecă la un conducător de sat. Afară de aceasta, Bogdan, fiul lui Micul, trăia „în afară de Ungaria“, și Maramurășul nu era de fapt considerat încă în această vreme ca aparținând Ungariei. Toate celelalte păreri nu se pot susține față de aceste două argumente, Cf. Mihályi, *o. c.*, I, p. 11-13. 14; cartea mea *Sate și preoți*, p. 134 și Bogdan, *Originea Voevodatului*, p. 7.

¹ I. de Küküllő (Thuróc) și Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 18 no. 600.

² Cf. Mihályi, I, pp. 26-27; Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 73.

³ V. *Revista Istorică* pe 1922, p. 21.

dar în acest oraş comercial îl întâmpinară cnezii maramuraşeni cu plângeri împotriva lui Bogdan şi a ajutoarelor sale. Regele orânduî, ce-i drept, ca moşiile ocupate de răzvrătiţi să fie înapoiate, dar tot nu se vede prea bine ce s'a întreprins de fapt împotriva acestui *infidelis notorius* de către contele Andrei sau de către propriul său nepot Ioan, fiul lui Iuga, şi de către noul Voevod al «Vlahilor maramuraşeni»¹: primul proprietar îşi pierde moşiile, fără să fi încercat a împiedeca aceasta.

În anul 1352 începe din nou războiul cu Tatarii pentru moştenirea regilor ruşi. Păgânii pătrund prin pasurile Carpaţilor moldoveneşti până în ţara Secuilor şi sfărâmă cu totul cetatea Varnégý («Orheiu»), care înainte slujise ca apărare a graniţei împotriva Pecenegilor². Ludovic veni cu o numeroasă cavalerie ca să răzbune ocara: în Iunie 1352 el lipsia din regat, şi poruncile pentru Ardeal, prin care regele nu trecuse, sunt date de regina Elisabeta³. În Septembrie totuşi învingătorul Tatarilor se întorsese la Buda, dar supt conducerea nou-numitului Voevod ardelean tot mai continuară micile hărţuiri în «partes orientales».

În cursul acestor lupte biruitoare, Bogdan deveni, de bună voie sau silit, un supus credincios al Coroanei, şi un cneaz maramuraşean, Sas (Sasul), poate fiul lui Dragoş, primi întâiu de la Andrei şi apoi de la însuşi regele, pe lângă titlul de Voevod, şi o bucată de pământ «transalpin» în faţa ţinutului Bistriţei, unde încă din vremuri vechi exista colonia sâsească Moldvabánya, «oraşul Molda», al Moldovei; tot aşa se pusese o garnisoană regală în

¹ Mihályi, *l. c.*, p. 26-27. Andrei rămase în Bistriţa până la sfârşitul anului; Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 73.

² Hurmuzaki, I², pp. 32-33.

³ Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 87.

«cetatea Neamțului» pentru a păzi trecătoarea, iar în regiunea Milcovului regele voia să îngrijească de restabilirea vechiului Scaun episcopal¹: încă din 1347 făcuse el pe Papă să-i numească unul din capelani ca episcop.

Galiția și Podolia erau tocmai atunci liniștite supt stăpânirea bătrânului rege polon; Tatarii, împrăstiați în mici horde, își pierduseră puterea lor de rezistență; Ungaria-și recăpătase în parte drepturile de suzeranitate la Sud de Dunărea sârbească, și la Apus, în Bosnia, Alexandru al Țerii-Românești ca și cel bulgăresc își petreceau în pace cei din urmă ani; îndemnurile la cruciată erau pentru moment uitate în mica Romă Nouă de la Avignon. Atunci, în acest timp de lăncezire, «terra moldavana» își scutură jugul străin al regelui unguresc: puțin numeroșii «Olachi» de aici voiau să imiteze pilda bătrânului Basarab. Un dușman al lui Bogdan, fiul unui anume Gyula, răsturnat de el, Dragoș, e trimis de către acel «comes» sau Voevod Andrei, să liniștească tulburările; aceasta se petrecea pe la 1360². Bogdan însuși înțelese că venise pentru el vremea în care putea să joace un rol mare. Sas murise, și fiul său Balc (Balița) veni din Ungaria, unde slujise regelui, ca să iea 'n primire moștenirea părintească; întâlni aici însă pe «notorius infidelis» de odinioară, fu bătut și frații săi cazură în luptă. În anul 1365 regele mulțami pe «credincioșii săi vasali» Balc «maistrul» și pe fratele acestuia Drag cu bunurile confiscate ale familiei lui Bogdan; mai târziu ei ajunseră la demnități înalte în

¹ Cf. Hurmuzaki, I, pp. 622-3; 1². pp. 31, 32-33, apoi 4-5, 7-8, 8-9 și povestirea următoare. Episcopul nu-și luă însă niciodată Scaunul în primire și servi regelui numai ca sol în regiuni depărtate.

² Mihályi, *o. c.*, I, p. 37 și urm.

patria lor, și familia lor păstra până la sfârșitul veacului al XV-lea situația pe care o avuse Andrei¹.

Urmară mai multe expediții de răzbunare ale Ungurilor, dar fără să se fi ajuns prin ele la ceva serios. Pentru Polonia, care-și întăria tot mai mult situația în Galiția, întemeierea acestui nou mic Stat-tampon, care putea să împiedece atacuri ungurești și să contribuie la descompunerea lumii tătărești, nu era un eveniment nedorit. Bogdan năzuia spre neatârnare; pe monedele sale — dar ele au fost atribuite și unui urmaș omonim² — figurează numai numele de „Bogdan Voevoda Vd. Moldaviensi[s]“, capul de zimbru cu steaua între coarne — o stemă care nu era necunoscută în Maramurăș — și, alături, ca podoabe, semiluna și o rosetă, pe când reversul micului, rotundului band de argint arată două pumnale³. O astfel de declarație de neatârnare pe monedă nu putea fi bătută în Ungaria, și de aceea se făcu aceasta în Polonia cu învoirea stăpânului țerii, și foarte probabil în Lembergul care-și începuse de scurtă vreme cariera strălucitoare.

Pentru principatul Țerii-Românești, care voia să-și însușească în numele românismului toate ținuturile liberate ale «Transalpinei», alcătuirea unui Stat de concurență, a unei separatiste *Țara-Românească* „a Moldovei“ în jurul Băii, era însă un fapt puțin plăcut. Poate că Alexandru, dacă n'ar fi fost așa de bătrân, ar fi protestat și ar fi cerut pentru dânsul această bucată de țară tătărească; în tot casul putea face astfel — trebuie s'o presupunem — tânărul, neobositul și priceputul său fiu Vladislav (Vlaicu).

¹ *Ibid.*, *passim*; cf. *Sate și preoți*, pp. 137-139.

² N. Docan, în „*Analele Academiei Române*“, pe anii 1906 și 1909.

³ Sturdza, . . .

Dar se întâmplă altfel, căci încurcăturile ce se ivesc în Peninsula Balcanică duseră la o liniș-

Alexandru Basarab și Doamna lui, după o frescă refăcută pe la 1820 în Biserica Domnească de la Argeș.

tită conviețuire între Domnul din «Țara-Românească» și celalt Voevod și «gospodar» de la Baia,

„Woyewoda muldaviensis“¹, care domniă peste o nouă «Valahie», și către aceste împrejurări trebuie înainte de toate să ne îndreptăm.

În anul 1365, pe aceiași vreme când Bogdan deveni Domn în «terra moldavana», regele unguresc se pregăti de un mare războiu de nimicire împotriva noului Voevod din Transalpina, care nu plătia mai bine decât tatăl său veniturile Coroanei. Poate că se gândia să facă odată cu aceasta și începutul «recuperației» Moldovei. Oștile de luptă ale regatului se adunară la Timișoara, în ținutul comitelui de Keve și Crașov (Caraș), de unde apoi trebuiau să năvălească în Severin, pe care, pe cât se pare, îl recâștigase Vlaicu. Expediția era să înceapă pe la sfârșitul lui Februar, și în primăvară Ludovic primi vestea, pentru el cătuși de puțin neplăcută, a morții Țarului Alexandru. Acesta dăduse în ultimii ani ținutul Vidinului ca stăpânire apanagistă unuia din fiii săi, Strașimir, pe care-l avuse cu o principesă greacă, pe când un alt fiu, pe care i-l dăduse o Evreică botezată, fu recunoscut ca urmaș în Târnova Ungurii își manifestasera însă de multe ori, încă din veacul al XIII-lea, intențiile lor asupra Vidinului, și Ludovic călca pe urmele înaintașilor săi arpadieni. Cu Vlaicu, Voevodul Țerii-Românești, care se declarase de sigur gata să dea ajutor și tribut, pentru că și pentru dânsul era ceva de câștigat în Sud, se încheie numai decât pace, și, pentru a câștiga mână liberă în Bulgaria apuseană și a lega trainic și pentru totdeauna interesele ungurești de acelea ale Domnilor «transal-

---

¹ E caracteristic faptul că încă în veacul al XV-lea Voevodul vorbește mereu de „valahicele“ sale gens, terra, castra, dominia, terri-gence. V. Hurinuzaki, I¹, pp. 295-297.

pini», Ludovic luă în favoarea vecinilor săi o măsură cu totul nouă, îndrăzneată. El uni partea cea mai mare a Țerii Oltului cu castelul Făgărașului, numi ținutul, după noul sistem frances¹, *ducatus de Fogaras* și cu dânsul darui pe «Transalpin». Acesta primi bucuros darul, împărți țara puțin populată între boierii săi, cărora nu mai avea ce să li dăruiască în principat, și creă acolo stări de lucruri care au rămas încă până în veacul al XVIII-lea o icoană credincioasă a vechii vieți românești, sociale și politice.

Recâștigarea Bulgariei de la Vidin «din motive de drept» merse foarte răpede. Vidinul era ocupat numai de câțiva șefi iazigi — de aceștia luptară și în 1330 la Velbujd în rândurile Bulgarilor—, de „Philistei seu lazones» dușmănoși: la începutul lui Iunie orașul aparținea acum regelui unguresc, care duse în captivitate onorabilă pe «Țar» și pe soția sa, o fiica a Clarei și a lui Alexandru. Toată provincia ajunsese acum regală și catolică; în Vidin fu pus un căpitan, și Franciscanii, cari încă în 1324 lucrau fără preget la convertirea sufletelor în Rasăritul schismatic, în locul vechilor Dominicani² «predicatori», apărură 'n suita cuceritorului. Din acea parte a Banatului de Severin pe care și-o mai păstrase Ungaria, adecă de la Mehadia, Orșova, etc., până la comitatul Keve-Caraș și din colțul nou câștigat de la Sudul Dunărei se formă un nou Banat, cu Vidin drept capitală, și acesta era o fortăreață mult mai bună decât slabul Severin.

¹ Înainte titlul de *dux* era întrebuintat numai pentru principii străini sau membri ai familiei regale.

² Cf. W. Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae* (Budapesta, 1887), p. 14, nota 5; cf. *Studii și doc.* I, Prefață; apoi Abraham, în revista polonă «Kwartalnik historyczni», anul 1902.

Ludovic apucase a făgădui participarea sa la cruciata predicată de noul Papă Urban al V-lea, și acum părea că pregătește din Vidin o întreprindere mai mare. Iarăși se răspândi prin toată Europa îndemnul la luptă împotriva Turcilor și Saracinilor, și, tocmai în zilele când Ludovic ajunsese stăpân pe Vidin, regele Petru al Ciprului întreprinse cruciata sa în Egipt, de pe urma căreia câștiga Alexandria; un alt șef de cruciată, contele Amedeu de Savoia, făgăduise din parte-i Împăratului grec, ruda sa, ajutoru-i personal împotriva Osmanlâilor, iar acest nefericit «basi-leus», care nu mai stăpâna decât asupra capitalei sale și a câtorva ținuturi desmembrate — restul aparținea acum emirului Turcomanilor din Casa lui Osman—, veni iarna prin Vidin, după ce acesta fusese cucerit, la Curtea puternicului Frances care cărmuia Ungaria, și se întoarse îndărăt pe aceeași cale, prin Vidin. Ludovic însă ceru Veneției corăbii ca să împiedece fuga Turcilor în spre patria lor asiatică.

Cu toate aceste pregătiri nu se putu ajunge la un succes trainic. Vrajbă și lipsa de încredere sinceră reciprocă grăbiră sfârșitul fără glorie al expediției. Împăratul grecesc fu prins la Varna de Șişman, stăpânul Gârnovei, cu al cărui tată fusese în cearta mai îndelungă, și trebui să se învoiască a mai ceda și din puținul ce mai avea. Amedeu veni în Rasarit, unde zăbovi un an întreg, numai ca să-și libereze rudele și să smulgă pentru moment Turcilor câteva porturi, ca, de pildă, Galipoli. Din Avignon regele unguresc primi sfatul, bun, ce-i drept, din punct de vedere catolic, dar puțin creștinesc, să nu libereze prea rapid pe ereticul ortodox din Constantinopol din mâinile Turcilor cari-l amenințau. Din Cipru porni

au cavaleri ai crucii în felul piraților ca să facă prădăciuni pe coasta siriană. Ludovic al Ungăriei veni la Vidin în anul 1366 ca să-și serbătorească aniversarea biruinței și să acorde țerii cucerite o organizare definitivă. Sișman pierduse din pricina unui alt competitor la stăpânirea bulgară, despotul Dobrotici; coasta Mării Negre de la Varna până la gurile Dunării, de oarece acesta se folosise probabil de războiul lui Sișman contra Cruciaților pentru a da această lovitură; în schimb acum el voia să pună mâna măcar pe Vidin și nu se sfii să-și aleagă ca ajutor în acest scop pe Turci: în primăvara lui 1368 începuse acum războiul Bulgarilor pentru recucerirea Vidinului.

Ludovic ceru vasalului său din Argeș, care-l recunoștea ca «dominus naturalis et graciosus»¹, trupe și provisii și nu în mai puțină măsură sfatul asupra acestor noi întâmplări încurcate. «Layko» Transalpinul făgădui tot ce i se ceru, și regele se pregăti și el de războiu cu Bulgarii și Turcii, cari se apropiau în număr mare și erau bine primiți de populație. Ungurii și «Vlahii» veniră la Vidin supt conducerea personală a regelui, dușmanul fu bătut cum trebuie și cu acest prilej se distinsă Ladislau de Doboka. Cu aceasta primejdia dispăruse.

Dar pentru Domnul muntean era ispititor să vadă acest mare și frumos oraș ocupat supt ochii săi de străini, de închinători ai unei alte credințe, și îndată după plecarea regelui Vladislav el pătrunse în Vidin, favorizat și de localnici. Aceasta însă nu însemna altceva decât un războiu împotriva Ungariei, la care Vladislav își găsi un aliat în Dobrotici din Varna. Ludovic întreprinse în anul 1369

---

¹ Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 306, no. 508.

un îndoit atac pentru a frânge cu totul puterea rebelului. În vară regele se îndreptă spre Severin, pe când nobilii ardeleni supt Voevodul lor pătrunseră în Muntenia prin pasul Buzăului, pentru a pune răpede mâna pe a doua capitală a lui Vladislav, pe «castrum» Dâmbovița. Domnul însă ieși din capitala sa, Argeșul, pentru a întâmpina pe suzeranul de până atunci. Ambele întreprinderi dușmane deteră greș. În primul rând Voevodul Ardealului fu răspins de pârcălabul domnesc Dragomir, iar țăranii pregătiră fugărilor în munți o primire la fel cu aceia pe care o încercase Carol-Robert în anul 1330: conducătorul acestei nenorocite expediții fu adus îndărăt ca leș sângerat. După vestea acestei nenorociri regele nu-și mai încercă mai departe norocul, și de atunci Vidinul nu mai aparținu, ce-i drept, Românilor, dar nici Ungurilor. Strașimir fu din nou așezat aici și duse în viața-i toată o umbră de Domnie. Vlaicu însă cârmui ca mai înainte, ca Domn de fapt, neatârnat, Voevodatul său de moștenire, Banatul cucerit și ducatul pe care-l avea «din mila lui Dumnezeu și aceia a regelui unguresc».

Trăi până la 1377, poate chiar până la 1382 sau 1385, și, ca bărbat iscusit, dibaciu socotitor, cu sânge rece, se folosi de orice prilej ca să-și mărească și să-și întărească Statul. Regele unguresc căuta firește să-și împace în primul rând ambiția, dar înainte de toate el slujia interesele Bisericii romane, singura mântuitoare. Acum însă Vlaicu recunoscă pe episcopul transilvănean ca arhipăstor al clerului său și-i ceru un sufraganeu. Prin numirea unui oarecare Grigorie Argeșul ajunsese încă din 1369 Scaun episcopal și episcopul purta titlul de «episcopus Severini, necnon partium transalpinarum»; cum vedem, în primul rând

e numit Severinul, ca țară de curând câștigată, în care Domnul muntean nu era, în teorie, decât Ban al regelui unguresc¹. Prin aceasta se câștigase și simpatia, nu de prea mare preț, a Papei, care-i scrisese lui Vladislav ca și părintelui și bunicului său și-l îndemnă la schimbarea credinței².

Cu Strașimir Vladislav sta în bune relații; Dobrotici îi era un vechiu aliat, iar de Sișman n'avea de ce se mai teme. Craiului Vucașin, noul stăpânitor al Sârbilor, îi dăduse de soție pe sora sa vitregă Anca, și nu lipsa de oști ajutătoare românești (dar din Tesalia) fu de vină că regele a fost cumplit bătut la 1371, în lupta contra Turcilor lângă Marița, la Cîrmen, și-și pierdu viața. Lazăr, urmașul lui Vucașin, moștenitorul de acum al gloriosului Dușan, era însă prea slab pentru a se putea pune temei pe dânsul.

Înaintarea Turcilor trebuie să fie neliniștit de sigur pe Domnul român, dar el singur nu-i putea ataca, și chiar regele unguresc renunță la pregătirile unei cruciate împotriva lui Murad I-*iu*, căci îl lipsiau bani și sprijin și era și prea mult ocupat cu feluritele sale interese ca rege al Ungariei și Poloniei — această a doua coroană regală o purta din 1370. Vladislav așteptase un ajutor din partea lui Ludovic, și, cum aceasta nu se întâmplă, el încheie încă din anul 1372 pace cu «emirul» turcesc. De aceia, când mai apoi regele plănuiește iarăși un războiu sfânt, el trebui să-și apere granițele împotriva Românilor. În anul 1374 se vorbea în Ungaria chiar de o «alianță» între Români și Turci și de o cedare a cetății Nicopole de către cei din

---

¹ Șirul episcopilor de Argeș ajunge până în 1505, și chiar în 1644 mai e numit unul. V. *Studii și doc.*, Prefață, pp. xxiii-v; apoi însemnarea mea din *Convorbiri literare*, 1904, April.

² Cf. Iorga, *Intemeierea Mitropoliilor*, din „Analele Academiei Române” pe 1913.

urmă celor d'întăiu. La capăt, izbucni încă odată, și tocmai din această pricină, ultimul războiu dintre Vladislav și Ludovic. Un document unguresc pomeneste în 1376 ca Ban de Severin pe Ioan Trentul — probabil un recuperator *in spe*—, dar atacul nu izbuti, și Vladislav muri cum domnise: neatârnat ¹.

Odată Domnul muntean își arată prietenia față de vecinul regal prin aceea că jură pe Sfinții Ștefan, Ladislav și Emeric, ceea ce trebuie să fi sunat plăcut episcopului catolic din Argeș, dar pentru aceasta el nu rămânea mai puțin un îndărătnic schismatic. Fiului său Radu îi dăde de soție o principesă care, judecând după numele de Callinichia, era de sânge grecesc ². De altă parte Chirața, fiica Țarului Alexandru, era încă din 1355 soția fiului de Împărat bizantin Andronic ³. Pe lângă acestea Vladislav a organizat ca și tatăl său Alexandru Biserica românească în felul ei vechiu, păstrat până astăzi.

Pentru Români existau propriu-zis numai două feluri de clerici: *popi* și *vlădici*. Șeful unei mănăstiri se chema tot *popă*, dar, când această mănăstire avea o însemnatate mai mare, atunci starețul ei trecea în ochii poporului drept vlădică, episcop; se putea întâmpla ca și un episcop străin să-și i căutat refugiu în țerile românești, și, dacă el ajungea stareț de mănăstire, atunci titlul de epis-

¹ Pentru toate acestea v. I. Minea, *Dintrecutul stăpînirii românești asupra Ardealului*, București 1914, și mai ales *Urmașii lui Vladislav I și politica orientală a Ungariei*, în „Convorbiri literare” pe 1916 și ediție separată. Mormântul lui Vladislav pare a fi fost la Tismana, unde pe la 1840 se vedea încă o piatră cu stema florilor de crin. V. *Revista Istorică* pe 1922, pp. 123-7.

² *Arch. ist.*, I, p. 20; cf. Ștefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, 1903, p. 162; Irga, *Operele lui C. Cantacuzino*, p. 24.

³ *Acta patriarchatus*, I, pp. 432-433. Cf. Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 321 și nota 9.

cop era pentru el și mai îndreptățit ¹. Dar toți acești episcopi cari residau la munte în mici bi-

Rămășițele lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș.

¹ În veacul al XVI-lea întâlnim un vlădică în Tânganul; în al XVII-lea un episcop Antonie în Argeș; *Arch. ist.*, I, pp. 35, 105. Cf.

sericuțe de lemn cu câteva chilii pentru călugări erau pentru Biserica răsăriteană ca și pentru cea catolică a Apusului numai *pseudo-episcopi*, care nu fură recunoscuți de nimeni decât de popii de sat și ale căror nume nu sunt trecute în nicio listă ierarhică, slavonă sau grecească.

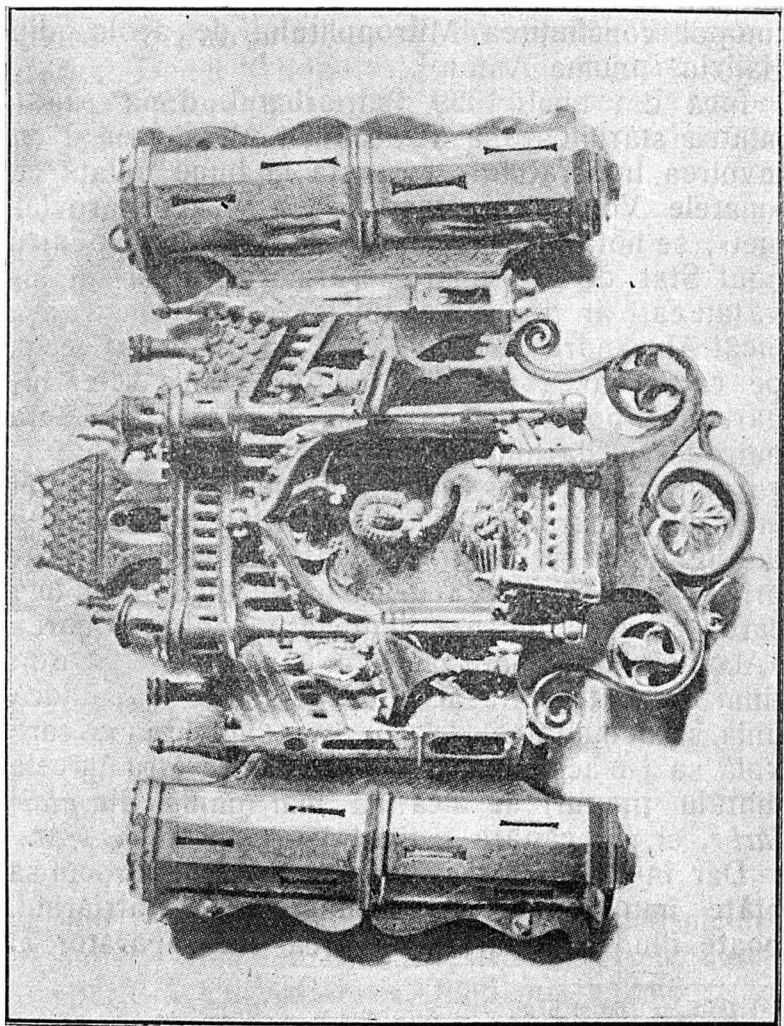
Aceasta nu-i ajungea însă lui Alexandru pentru vaza politică a Statului său, și, spre a pune stavilă lătirii Bisericii latine, Voevodul avea nevoie de alte forțe decât acelea ale vlădicilor rurali. Pentru a căpăta episcopi adevărați el se putea adresa Patriarhului neo-bulgar din Târnova sau celui vechiu-bulgar din Ohrida, mai bine încă Patriarhului din Ipec, cel investit de «Împăratul» Dușan, arhipăstor spiritual al Țaratului sârbo-romeic, și în sfârșit Patriarhului ecumenic din Constantinopol. Tot greul sta într'aceia că prin recunoașterea supremației spirituale a vre-unui patriarh se subînțelegea într-o oarecare măsură și aceia a dinastului laic corespunzător. Vlaicu totuși socoti că, oricum, cel mai puțin primejdios e tot Bizantinul îndepărtat ¹. De altfel timpul de atunci era prielnic pentru Patriarhii constantinopolitani, cari tocmai își redobândiau, cu toată decăderea Imperiului, ici și colo drepturi pierdute sau învechite. Strașimir, cumnatul lui Vladislav, era în ceartă cu fratele său Sișman, și nu era un prieten al Sârbilor; aceasta o dovedi și prin aceia că se desfăcu, în ce privește afacerile bisericești, de Târnova, Ohrida și Ipec și recunoscă pentru

---

casul cu episcopul grec Marcu în satul ardelean Feleac, *Sate și preoți*, p. 319 și urm. și mai jos. Privitor la episcopul de Strehaia v. Bianu, în „Anal. Acad. rom.” pe 1904.

¹ Patriarhatul din Ohrida fusese intenționat restabilit de Bizantini încă din 1272; Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 274; Gelzer, *Patriarchat von Achrida* (1902). Pentru amănunte studiul nostru din „Analele Academiei Române” pe 1913 despre întemeierea Bisericii românești.

Vidin, cum și pentru Sofia, cucerită pe scurtă vreme în 1371, supremația Scaunului constantinopolitan¹. Chiar despotul sârbesc Ioan Uglieșa,

Paftaua de aur din Braul lui Basarab-Voia în mormântul de la Argeș

rivalul lui Vucașin, reparase de altfel vina lui Dușan împotriva ierarhiei și subordonase din nou

¹ *Acta 1re triarchatus*, I. p. 151 ; cf. Jirecek, *o. c.*, pp. 338—339.

ținutul său usurpat vechiului Patriarh al întregului Răsărit european ¹. La ocuparea Statului de Haliciu în sfârșit regele Casimir, «cu cnezii și boierii săi din țara rusească», ceruse tot de la Constantinopol consfințirea Mitropolitului de acolo, din Haliciu, anume Anton ².

Încă din anul 1359 Patriarhatul, după rugămintea stăruitoare a Voevodului Alexandru și cu învoirea Împăratului, care sta în bune relații cu «marele Voevod și Domn (αὐθέντης) al Ungrovlahiei», se hotărî să numească un Mitropolit pentru noul Stat de la Dunăre. Țara n'avea preoți învățați cari ar fi putut năzui la această cinste, așa încât Alexandru ceru ca ἀρχιερεὺς pe un prelat vecin, pe care-l avea probabil în posesiunile sale dunărene și poate-l și găzduise une ori: acesta era mitropolitul Iachint de Vițina sau Vicina, de la gurile Dunării, oraș cercetat de negustori apuseni încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea ³, dar unde de sigur nu era nicio reședință episcopală proprie. Poate că el era urmașul imediat al aceluia care, ceva mai înainte, negociase pentru primirea «Alanilor» în Împărăția bizantină. Lui i se acordă titlul de Mitropolit al «Ungrovlahiei», și, fiindcă unia și demnitatea de exarh — singura pe care voiă să i-o acorde Ecumenicul —, iar țara în cele dintăiu timpuri se alcătua mai numai din *plai-iuri* ⁴, el mai căpătă și titlul de: ἑξάρχος τῶν πλαγιῶν.

Dar în ultimii săi ani Iachint avu nenorocul să ațâțe împotriva-i pe stăpânul său, Patriarhul, poate fiindcă se arată un prea slab apărător al

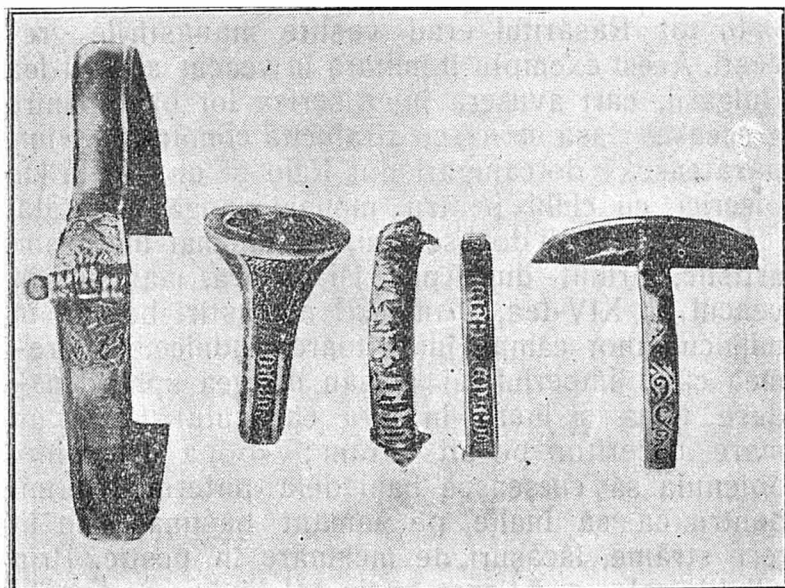
¹ *Ibid.*, p. 560 și urm.

² *Ibid.*, pp. 577-578.

³ Gh. I. Brătianu, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, 1922.

⁴ Слѣд. *planina*; cf. cuvântul „ploniny“ în povestirea luptei din „1359“ dintre Moldoveni și Poloni, în Dlugosz.

ortodoxiei față de politica înțeleaptă a Voevodului Vladislav. El fu chemat la Constantinopol ca să fie supus la o anchetă, dar refuză aceasta, pe motiv de bătrânețe. Totuși, după cererea sa formală, e trimis la Patriarh, ca să fie numit Mitropolit, preotul Daniil Kritopulos, tot un Grec, care purta titlul de dikaiophylax al «Marii Biserici» și se afla în Țara-Românească pe lângă «fratele» său

Inele și brățare din mormintele de la Argeș.

Iachint. Aceasta-i păru însă prea mult Ecumenicului, și astfel Daniil, în călugărie Antim, primi numai o «parte a Ungrovlahiei», fiind pus anume ca ajutor pe lângă colegul său și trebuind să făgăduiască că nu va neliniști pe superiorul vicino-ungrovlahic. Abia mai târziu, datorită unor noi încurcături în viața politică a principatului, se crea

pentru Antim, sufragantul fără Scaun de până acum, o nouă situație hotărâtă ¹.

Dar cu aceasta tot nu exista încă o școală pentru preoții și cărturarii băștinași, și principatul, care năzuia să se înalțe, avea tot atâta nevoie de dânsa ca și de o ierarhie bine stabilită a clerului. Acești Greci nu se îngrijeau decât de ei înșii, și Patriarhatul n'avea de sigur poftă să întemeieze un nou cămin pentru îngrijirea culturii slavone. Aceasta se săvârși mai de grabă pe o altă cale.

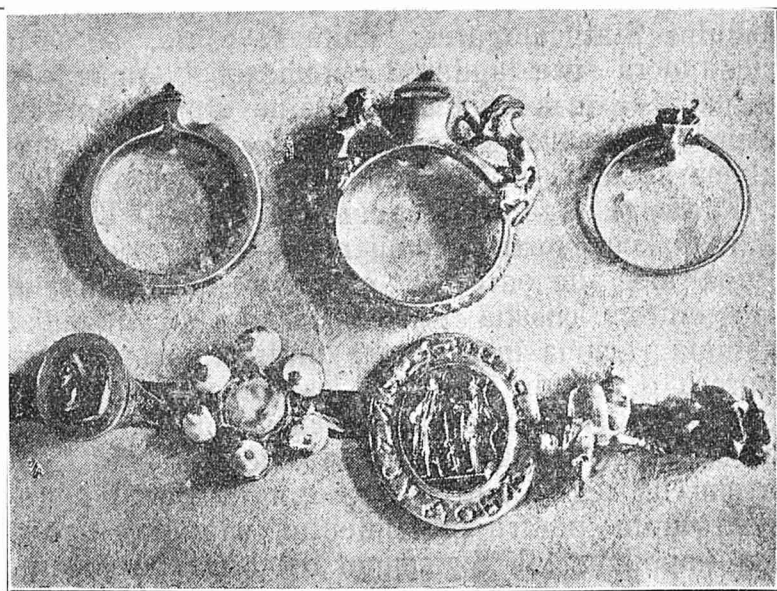
În tot Răsăritul erau vestite mănăstirile grecești. Acest exemplu îl imitară în veacul al XIII-lea Bulgarii, cari avuseră în Biserica lor o stăpânire grecească: așa se născu strălucita comunitate «împărătească» de călugări din Râlo și un număr de biserici cu chilii pentru monahi lângă Capitală, Târnova. Sârbii de asemeni, cu un mai înalt simț artistic, primit din Apus, își durară, mai ales în veacul al XIV-lea, frumoase mănăstiri bogate în mijlocul unor câmpii înfloritoare, rodnice. Pe vremea când Imperiul lui Dușan mergea spre decădere, trăia și lucra în țara cneazului Lazăr un mare cuceritor pe alt tărâm; «popa Nicodim» obișnuia să cerșească bani dela puternicii lumii pentru ca să înalțe, pe pamânt băștinaș sau în țeri străine, lăcașuri de închinare în pustie. Prin silințele sale se ridicară în tinutul Jiului, pe temelii de stâncă, în pacea sfântă a impunătoarelor înălțimi acoperite de brad ale Carpaților, marea mănăstire Tismana, închinată Maicii Domnului, și mai mica Vodiță, peste care patrona Sfântul Anton, ocrotitorul pustnicilor. Când apărură ziditorul de mănăstiri sârb, domniă încă în Argeș Vladislav (Vlăcu) și, pe lângă multe danii de sate din partea

---

¹ *Acta patriarchatus* I, pp. 383 și urm., 522 și urm.

cneazului Lazăr, pioasa fundație Vodița mai căpătă de la marele Voevod muntean ogoare și păduri, drepturi de pescuit în Dunăre, precum și daruri anuale în provisii și haine și, în sfârșit, cea ce se întâmpla de obicei, sălașe, adecă familii de «Ațigani» (Țigani), vechi oaspeți aduși de Tatari, ca fierari și lăutari.

Radu și soția sa Calinichia urmară pilda tatălui

Inele și juvaiere din mormintele de la Argeș.

lor, și tot așa și Dan, fiul cel mai mare și urmașul lui Radu, care în tot casul lua bani și dela «popi», înainte de a-și face «daniile». Toți acești Domni renunțau cu prilejul acestor danii pentru întâia oară la unele drepturi pe care le aveau peste tot în întreaga Țară-Românească stăpânită de dânșii. Astfel se născu un fel de «mână moartă» în acest co din Răsărit, după cum de altfel se petrecuse aceasta

și dincolo de Dunăre. Nimeni nu mai putea de-acum calca pământul mănăstirii, fie pentru a-și paște turmele, fie pentru a împărți dreptatea. Niciun străin n'avea dreptul să construiască mori sau să facă și că vândă vin. Frații, cari se împărțiau în «cărturari» în ale scrisului, caligrafi, *diaci* ai cancelariei domnești, și în «simpli»¹, dintre cari cei din urmă lucrau pământul și îngrijeau de toate cele materiale, aveau dreptul să-și aleagă «egumenul»: acesta era stăpân absolut în cuprinsul micului Stat călugăresc, unde se cânta, se scria și se lucra spre lauda lui Dumnezeu². Amândouă mănăstirile fură apoi unite, și de atunci porunci asupra Tismanei ca și a Voditei același urmaș al meritosului «popă» aducător de cultură³.

Radu și Calinichia avură doi copii, Dan și Mircea, cari poartă ambii nume vechi românești. Până aici, de oare ce existase numai câte-un moștenitor, chestia urmării la tron nu devenise actuală; acuma însă fiecare din frați voiă Domnia. Mircea o posedă întâiu, fu însă învins și alungat de Dan. Biruitorul se amestecă în luptele interne care sfâșiară Ungaria după moartea, în anul 1382, a marelui rege Ludovic: învecinatul Banat ungurești luptă pentru pretendentul napolitan Ladislas împotriva lui Sigismund de Luxenburg, soțul

¹ Cf. *ibid.*, I, pp. 140—141.

² Cf. *Archiva istorică*, I², pp. 26-27.

³ Cf. asupra fundării mănăstirilor românești Hasdeu. *Archiva istorică*, I¹, pp. 17, 19-20; III, p. 192; Hasdeu. *Ist. critică*, p. 121 și urm. În acest timp „Mănăstirea Domnească” din Câmpulung era numai o biserică. poate încă fără călugări; Cozia, din Banatul Olteniei, și Cotmeana au fost întemeiate de stăpânitorul de mai târziu, Mircea. Bistrița, în aceeași regiune a Carpaților, își datorește întemeierea ei unei puternice familii de mari boieri localnici. V. mai departe.—Despre Nicodim cf. Ruvarac, în „Archiv für slavische Philologie”, vol. XI. Descrieri de mănăstiri românești avem pentru Sîgăv și Brebu, de Mandrea (București 1930, 1902). pentru Cozia de P. Antonescu („Literatură și artă română”; ediție separată 1903). Pentru Argeș v. mai jos.

tinerei regine Maria, una din cele două fiice lăsate de Ludovic. «Un mare număr de Valahi» ajută nemeșilor unguri răzvrățiți: printre aceștia trebuie socotiți și boierii lui Dan, care pătrunse în ținutul cetății Mehadia («Myhald»). Ca și bunicul său năzuia și el la stăpânirea Severinului, și cetatea a căzut poate în mâniile sale, căci printre protectorii piosului «popă» din Tismana apare și Banul Lucaci, care nu era investit de către Coroana ungurească¹. În Octombrie 1385 trăia și întâria încă hrisoave Dan; pe la anul 1387 era acum stăpânitor Mircea Ambițiosul său frate se refugie la Sișman, Țarul Bulgarilor, care mai târziu, dar nu în anul 1393², puse să-l omoare, poate pentru a face pe placul Turcilor³.

O nouă perioadă începe pentru Țara-Românească cu acest viteaz și iscusit organizator care e Mircea.

---

¹ Cf. Hurmuzaki I², pp. 300, 301, 320 și urm., 303; Hasdeu, *Archiva istorică*, I¹, p. 20; cf. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului*, p. 993; Minea, *Urmașii lui Vladislav I*, p. 17 și urm. din ediția separată.

² V. Minea, *Urmașii lui Vladislav I*, p. 22.

³ Cf. Hasdeu, *l. c.*; analele bulgărești publicate de I. Bogdan în „Arch. fur slav. Philologie“, XIII; Litzica, în citatul *Omagiu Maiorescu*, mai mult după Onciul, *Originile principatelor*. Cf. *Studii și documente*, III, p. 14 și Minea, *l. c.*

CAPITOLUL II.

Adevărata organizare a Statelor românești de către Mircea în Țara-Românească și de către Alexandru-Țel-Bun în Moldova. Certuri lăuntrice între pretenții la coroana domnească. Lupte cu Turcii.

Când Mircea luă în dibacele sale mâni puterea unică, necontestată, pentru a o mânuî, aproape totdeauna cu noroc, timp de treizeci de ani încheiați — el fu numai o singură dată învins și alungat, și nu recunoscă niciodată un alt suveran, ci apare totdeauna ca „dominus“ al țerii sale—, granițele erau încă peste tot deschise, spre Nord ca și spre Sud, și-și așteptau strămutarea de către un nou Domn cu năzuinți de înaintare. Abia în anul 1387 principele-consort Sigismund luă în mână sa frânele puterii în Ungaria, după șapte ani de anarhie. Îndată ce unifică din nou Ungaria, îl așteptau lungi și grele războaie cu Turcii, pentru îndepărtarea cărora el avea absolută nevoie de forțele Voevodului Țerii-Românești. Dincolo de Dunăre muri pe la 1385 Dobrotici din Varna, și urmașul său Ivanco avu numai o scurtă Domnie năinsemnată, al cărei sfârșit nu se poate hotări mai de aproape. Sișman din Târnova se arată nedestoinic să țină piept Turcilor. Strașimir din

Vidin trăia mereu în umbra neputinței sale. Fostul Ban bosniac Tvrtco, care-și luă titlul de Craiu, era de fapt mult mai mult rege al Serbiei, cum își și spunea, decât piosul, slabul Lazăr, căruia-i era menită moartea de martir pe câmpul de luptă împotriva păgânilor. Încă din 1386 sau 1387 pătrunseră în Serbia soldații gloriosului bătrân Sultanul Murad, și, fiindcă cei doi frați Țari bulgari se codiseră să dea ajutor împotriva vecinilor creștini, se făcură tot odată pregătiri și împotriva lor.

Principii slavi din Peninsula Balcanică învinseră, ce-i drept, la Plocinic (1387) o oaste turcească, dar aceasta nu sta supt comanda Sultanului însuși, care avea atunci de apărat interese mai însemnate în Asia. În anul 1389 creștinii încercară din nou la Cosovo norocul, ce li părea favorabil: aici căzu temutul Murad în una și aceeași sângeroasă zi hotărâtoare ca și Craiul, dar de mâni ucigașe, care-i răpiră plăcerea biruinței. Încă mai dinainte apăruseră Turcii în Dobrogea; la Dunăre, la Silistra și Nicopole, ei luaseră prins pe Sișman și-l puseseră din nou, supt condiții grele, ca vasal, în Târnova, pentru a doua oară cucerită. În anul 1391 tânărul Sultan Baiezid întreprinse o nouă campanie împotriva Statului din Vidin. Apoi fu din nou pace, Nicopole și Silistra fiind redade creștinilor, dar pentru a fi atacate iarăși fără veste de begii turci de hotar. Totuși Mircea era încă în anul 1390 „Despotul Țerilor lui Dobrotici și stăpânitor al Silistrei” și-și ținea acolo căpitanii săi ¹; un an după aceea i se smulse acest avanpost de peste

---

¹. Hurmuzaki, I², p. 322. Hrisovul din „1387” s’a dovedit a fi de origine mai târzie. V. *Chilla și Cetatea-Albă*, pp. 61-62 și Minea, I. c., p. 16, nota 30.

Dunăre, când Sultanul porni în persoană cu războiu împotriva lui ¹.

În anul 1393 Bulgaria fu potopită, capitala din nou ocupată, fără a mai fi de data aceasta restituită, ci prefăcută într'un morman de ruine; ultimul Țar, pus la închisoare, muri acolo, părăsit ². Sultanul merse apoi în Asia; Mircea se folosi de această luptă pentru a năvăli în Bulgaria turcească. La întoarcerea lui Baiezid însă, el fu atacat în propria-i țară de însuși Sultanul; totuși la Rovine pe Dunăre, în valea mlaștinoasă a Jiului, Turcii fură bătuti, și principii sârbi Marcu și Constantin, cari urmaseră de nevoie pe stăpânul lor păgân, căzură în lupta nedorită. Dar, după biruință, prea slab fiind, Mircea se trase îndărăt, luă cu dânsul tesaurul îngrămădit la Argeș și se refugiă peste munți, a același rege Sigismund, împotriva căruia abia de câțiva ani, în 1390, încheiase un tratat formal cu regele polon și pretendent la coroana Ungariei, Vladislav Lituanul ³. Sigismund iarăși nu uitase din parte-i să treacă nume noi în în vechile liste ale Banilor ungurești din Banatul de Severin și doria fără îndoială să imite ca un cuceritor pe Carol Robert sau Ludovic-cel-Mare ⁴. Acum însă primejdia amenințătoare spulberase toate aceste gânduri,

---

¹ Analele turcești; în traducere latină de Lenuclavins, în germană de Noldeke. „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, XV, p. 332, în ungureste de Thury, *Török Történetirök*. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 65.

² Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, p. 346 și urm.; Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I.

³ Hurmuzaki I², la această dată. Cf. povestirea după anale sârbești și cronici turcești la Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik*, „Archiv für slavische Philologie“, XII, pp. 539—539) și *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 65-66. Apoi Phrantzes, pp. 82-83.

⁴ Cf. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București 1919, p. 17.

căci dela 1391 Ungaria însăși îndurase jaful năvalirilor turcești, iar după fuga lui Mircea, în cetatea domnească din șes, a Dâmboviței, domnia un oarecare Vlad, care era sprijinit și totodată supravegheat de o garnisoană turcească. La 7 Mart 1395 regele încheie cu Voevodul fugar un tratat la Brașov, ca să cucerească din nou granița Dunării pentru creștinătate ¹.

Dar lui Mircea i-ar fi stat deschisă tot atât de bine calea spre Moldova pentru a scăpa de Turci. Pentru a înțelege de ce n'a folosit o, de ce în acest timp de luptă pentru neatârnare și viață nu putea să aibă loc nicio acțiune unitară a celor două principate românești, de ce acestora, după o scurtă viață, li rămase închis viitorul și le amenința o trândavă stare de vasalitate, trebuie să privim mai de aproape întâmplările din Moldova.

Bogdan, întemeietorul Statului, muri curând și lăsa doi fii. Cel mai mic e numit într'o cronică rimată românească, mai târzie, după însemnări mai vechi, «Fedor Bogdanovici» ²; el nu e identic cu «dux Chodor», care în 1397 își avea propriii săi «homines» în țara Voevodului Ștefan, adică în toată Moldova ³. Fiul cel mai mare a lui Bogdan și al soției sale Maria ⁴ se chema Lațcu — acesta un nume unguresc — și avea de soție pe o anume Ana. El atârna cu totul de regele polon și pentru a-i face pe plac primi cu multă

¹ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă* și pe lângă aceasta o notiță de N. Iorga în „Convorbiri literare”, 1901, pp. 475-476, asupra unui pasagiu din „Mon. Hung. Vaticana”.

² Vezi notele următoare.

³ „Ducis Chodor homines in terra nostra existentes”; Prochaska, *Codex diplomaticus Vitoldi*, p. 33. — El era străin de dinastia Moldovei, aparținând neamului Coriatovici. V. mai jos.

⁴ Dosoftei, Mitropolitul Moldovei în veacul al XVII-lea, în însemnările sale istorice verificate după pomelnice bisericești pierdute, redate și în Bianu și Hodoș, *Bibliografia română*, p. 265.

bunăvoință pe misionarii franciscani, cari întemeiară în 1370 un episcopat catolic la Siretiu, căci până acolo se întinsese puterea Voevodului moldovean.

Când Lațcu muri, domniă în Statul vecin polon o stare anarhică, de oare ce Casimir murise și regele ungur Ludovic numai cu mari greutatea putu dobândi moștenirea. Pe de altă parte se amestecară în ceartă și Lituanii, care pretindeau Galiția pentru ei. În aceste împrejurări găsiră și Moldovenii prilejul unei schimbări de dinastie și al unei certe între pretendenți, cu toate că ar fi avut ceva mai bun de făcut. *Capitanii* și *milites*, adică «viteji» sau cavaleri de obârșie maramurășeană, cari poartă nume de acolo ca: Dragoș, de la care vin «câmpii lui Dragoș», Grozea, Mihai, Ivanîș, Roman, Costea, ca și Domuncuș (Dominic), pe al cărui nume o legendă îl pune în legătură cu începutul Principatului¹, Andraș, Jurj², — toți aceștia găsiră acum ocazia dorită de lupte viteze. Tot așa și boierii de origine moldovenească, un Niatedul, un Drăgoiu, un Costin, un Oriș sau Orăș, cari — judecând după nume — aparțineau cu toții elementului băștinaș³. Dar în nou-întemeiatul principat Baia-Câmpulung-Rădăuți, cu mărgenitul lui cuprins și cu populația-i rară, pe lângă fondatorii «ungurești», cari veniseră odată cu cuceritorul, se mai găseau încă și țerani liberi prin plăuri și prin văi, în sfârșit și coloniști sași în Baia,

¹ Bandini, p. 306. Cei trei frați Domucus, Volcha și Dragoș pornesc la vânătoare de zimbri — fabula caută să explice stema țerii — întocmai ca și „nenumiții fii de Domn” al mult mai cunoscutei povestiri pe care o redă cronicarul contemporan Ureche: Kogălniceanu. *Letopisește*, I, p. 131, sau edițiile nouă Popovici și Giurescu. Cf. R. Voia, în „Analele Institutului de istorie națională” din Cluj, I. 1922.

² Cf. Jurj Pogan, nobil din Maramurăș, la sfârșitul veacului al XVI-lea, Iorga, *Documentele Bistriței*, I, No. 2, sau Hurmuzaki, XV.

³ Cf. hrisoavele veacului al XIV-lea și al XV-lea în Orest Popescu, în *Arhiva istorică* și în Hurmuzaki, II, apendicele slavon.

Sasca și alte localități, precum și Armeni sau Nemți în Siretiu, — în partea răsăriteană chiar căpetenii rutene, care se sălășluiseră la granița vechiului Stat rusesc. Ca Ruși trebuie să socotim pe un Stețco, apoi pe un Stanislav, dacă nu pe un Ioan Stravici (Stroici), care puse să i se facă și o pecete cu legenda latină¹. Doamna lui Lațcu era probabil o Ruteană, rudă a lui Vladislav Iagello. Unor astfel de oameni li se păru momentul potrivit să înlocuiască la Domnie pe «străinul» parvenit cu un principe lituan de vechiu sânge nobil. Așa ei chemară și «aduseră la ei» — spune cronica lituană², — pe cneazul Iurii Coriatovici; acesta se trăgea din aceeași familie care dăduse pe ducele Alexandru Mihail din Galiția, loțiitorul regelui polon, și pe «dux» Teodor: acesta din urmă câștigă domnia asupra Rutenilor din țara maramurășeană în aceleași zile 'n care se întemeia principatul Moldovei³. Lângă numitul pretendent la coroana Moldovei, soț al Anastasiei, fiica și moștenitoarea lui Lațcu⁴, care dispăru curând, poate printr'un omor⁵, apăru un altul, a nume Ștefan, care se chiamă prin urmare tot așa ca și nepotul lui Bogdan, dar care nu trebuie confundat cu acesta⁶. El și muri curând după a-

¹ Prochaska, *l. c.*

² *Letopisiec Litwy*, Wilna 1827, p. 50, citat în Hasdeu, *Ist. critică*, p. 90. Cf. Minea, *Principatele române și politica orientală*, p. 50 și urm.

³ Toți erau frați. V. Basilovics, *Brevis notitia foundationis Theodorici*, etc. (Cașovia 1804, 2 vol.).

⁴ Cf. Iorga, *Condițiile*, etc., în „Analele Academiei Române” pe 1913, p. 20.

⁵ Cf. știrea la Strykowski — și în Hasdeu, *Arch. ist.*, II, pp. 7-8 —, asupra locului de îngropare al lui Iurii într'o mănăstire de altfel necunoscută, în apropiere de Bârlad. Falsificatul provocat de aceasta, la Hasdeu (în *Foiața de istorie*, Maiu 1860, pp. 67-68, și *Ist. critică*, p. 89, nota) a fost pe deplin lămurit de mine în prefața la vol. V din *Studii și doc.* Cf. însă G. Popovici, în *Prinos-Sturdza* (București 1903) și în opera sa citată mai sus.

⁶ V. Mihályi, pp. 26-27.

ceasta, poate chiar fără ca să fi fost măcar recunoscut: cel puțin numele lui lipsește din toate listele de Domni care se găsesc în cronicile de mai târziu¹.

Doi fii ai acestui prim Ștefan poate, dar ai unei principese catolice, Margareta sau Mușata², fiică ea însăși a lui Lațco, anume Petru și Ștefan, se certară după aceia între ei pentru Domnie, cu care prilej reprezentanți ai regelui unguresc din ținuturile galțiene luară partea lui Ștefan, ca frate mai mare; totuși prin mijlocul unei curse — el rătează copacii, așa încât ei se prăbușiră peste oastea protivnicului, care înainta cu greu prin păduri, — Petru, fiind cel mai isteț, câștigă biruința³. Schimbarea de dinastie din Polonia, care se petrecu în mijlocul unor mari greutăți, ajută lui Petru, fiul Mușatei, să-și întarească poziția și să devie ca și Lațcu «dux terrae Moldaviae», la început chiar «din mila lui Dumnezeu». În anul 1384 se vede cum el dăruiește bisericii călugărilor predicatori din Siretiu, zidită de mama sa, dreptul de a ri-

¹ Din potrivă listele cuprind pe un Costea, despre care însă nu se poate spune dacă ține de familia lui Lațcu sau de noua dinastie. Iurii se căsătorise probabil, după cum am spus, cu fiica lui Lațcu, Anastasia; această căsătorie rămase însă fără copii. Melchisedec, în „An. Ac. Rom.“, VII; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 532, no. 1; Kozłowski, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I. Viena 1903, Radautz, no. VII; Iorga, *Studii și doc.* VI, pp. 626—627.

² Ea se numește într'un hrisov al fiului ei Roman, din 1392, Mușata; Onciul, în „Rev. p. ist. arch. și fil.“, VII, p. 363. Într'un alt hrisov însă, al celui alt fiu, Petru; Margareta; *Studii și doc.*, I-II, p. XLIX; „Conv. lit.“, April 1904. În cronica internă cuvintele *sine Mușatină* înseamnă tot așa: fiul Mușatei; Bogdan, *Vechile cronici*, p. 143. Tot Ștefan se chiamă și fiul unei surori a lui Petru, Roman și Ștefan; Onciul, *l. c.*

³ Așa se poate împăca povestirea lui Długosz despre o expediție presunută că ar fi avut loc în 1359. Ia care se referă și un pasaj din Viața arhiepiscopului Olesnicki de Callimachus, cu alte știri interne, chiar documentare. Cf. Czolowski, *Początki Moldawii i wyprawa Kuzimierza Wielkiego, r. 1359*, în „Kwartalnik historyczny“, IV, broșura a 2-a, 1890, și I. Bogdan în „Conv. literare“ XXIV, p. 538 și urm.

dica «pensatorium», adecă veniturile cântăririi mărfurilor¹. Trei ani mai târziu se creștină ducele lituan Iagielo; cu numele de Vladislav el luă în căsătorie pe regină Hedviga, fiica și moștenitoarea regelui Ludovic, mort în 1382, și odată cu ea câștigă și coroana polonă. Îndată după aceea Petru se duse la Lemberg, întâlni acolo pe noul stăpânitor și ca «Woyevoda moldaviensis» depuse în mâinile Mitropolitului de Chiev jurământul de credință către Vladislav, «marele principe și moștenitor al Rușilor», căruia îi făgădui ajutor armat împotriva oricui². «Capitaneus» Giula, «marscalcus» Drăgoiu și ceilalți boieri fără un titlu anumit, ca Stențel sau Stanislav, întăresc prin jurământul lor pe acela al Voevodului lor³. În anul 1388 Petru, în unire cu fratele și co-regentul său Roman⁴, împrumută pe foarte strâmtoratul sau lipsitul de ajutor suzeran și «rudă» cu 3.000 de bani de argint genovesi; pentru casul când achitarea nu va urma la termenul hotărât, regele-i amănatează tot Ținutul Haliciului.

Bine înțeles că în niște timpuri atât de neli-niștite, banii nu fură înapoiți, cum nici nu era intenția ambelor părți, fiind vorba numai de o cedare de teritoriu în forme «convenționale», ca aceia care dădu Hohenzollernilor, tot pe atunci, Marca de Brandenburg. Dar în locul Haliciului depărtat Petru căpătă dincolo de «vechea graniță» a țerii sale districtul Sepenicului, al Șipințului, care, cu ale sale «gorodi», între care se

¹ Sadok Baracz, *Rys dziejow zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lemberg 1861, II. p. 499: pasagiul e tipărit și în prefața mea la „Studii și doc.”, I-II.

² Hurmuzaki, I. facsimile după originalul aflător în Arhiva Principală din Moscova.

³ *Ibid.*, p. 297.

⁴ Pomenit în calitate de coregent și în 1386 (dă o mărfurie oficială într-o neînțelegere); Czolowski, *Pomniki Lwowa*, I, no. 350.

cuprindeau Czczyn-Tețina (aproape de Cernăuți de azi) și Hmilov, poate și Hotinul, fu organizat într'o stărostie după felul polon: vameșii poloni așteptau acum pe negustori în Colomea, capitala Pocuției, și vechiul bălcu de graniță fu strămutat de la Botoșani la Sepenic și satul vecin Lentești¹. În spre munte, unde până departe de tot în Galiția întâmpinăm trainice denumiri de origine curat românească pentru cele mai multe vârfuri și unde satele de colonizare românească abundă, până și în districtul Sanok², «noile hotare» nu erau de loc un ținut străin.

Prin mijlocirea lui Petru se încheiară apoi legături cu Voevodul vecin al «țerii basarabene», al țerii lui Băsărabă. Astfel veniră în Polonia încă din 1389 doi boieri, *comites*, ai lui Mircea, Manea și Roman fiul lui Fierea, adică Fierescul, și stabiliră, în unire cu boierul moldovean Drăgoiu, punctele în virtutea cărora Domnul lor trebuia să deie mână de ajutor regelui polon împotriva Ungariei, iar pe de altă parte trebuiau să i se acorde Domnului român oști în lupta contra aceluiași Stat și «ajutor prietenesc» contra altora. Nu se iscăli însă niciun act solemn, și în anul 1390 apărură în Suceava, noua cucerire și noua Capitală a lui Petru, Roman și un oarecare «Radlus Gadky» — probabil Banul Radu Gotcă, — cu condiții foarte trufașe din partea lui Mircea, care-și credea acum așigu-

¹ Cf. actele de împrumut în *Akty Zapadnoi Rossii*, I, p. 22; românește în *Arch. ist.*, I, p. 177; apoi făgăduiala lui Ivașcu, fiul lui Petru, 1470, că va retroceda ținutul Sepenicului; Hurmuzaki, I¹, pp. 8.0-8.21; cf. și n. 13 663 și 682. În sfârșit rânduiala târgului din 1579 în *Arch. ist.*, I¹; p. 172, după Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa*, p. 204. Cf. și părerea diferită a lui G. Popovici în *Omagiul Maiorescu*, p. 476 și urm. și „Conv. lit.”, XXXIV, p. 432, precum și studiile sale de drept.

² V. d-ra Kasterska, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale” pe 1922.

rată granița de Miazăzi a teritoriului. Razboiul împotriva Ungariei trebuia să fie încuviințat și de sfetnicii poloni, și motivele vor fi arătate de mai nainte Voevodului; Mircea să fie împuternicit a încheia tratate cu Sigismund, chiar și în numele regelui, și să se stabilească o pedeapsă pentru acela care ar nesocoti aceste stipulații. Se hotărî un nou termen pentru redactarea actului definitiv, și astfel rezultă apoi tratatul solemn din 1390, care fu confirmat pe baza unei egalități depline în 1391. Mircea cupată printr'însul făgăduiala că, în cas de rezultat fericit al armelor împotriva lui Sigismund, i se va adăugi la ducatul Făgărașului, de fapt ne-mai stăpânit de el, *dominium* Amlaș (Omlaș, Hamlesch), care e așezat într'un înfloritor ținut românesc de peste Olt, și Domnul se întitulează mândru «Ffogaras et Omlas dux»¹.

Mircea I-ju („cel Bătrân“ ca timp)

Numele lui Petru nu e pomenit în tratat: el nu era doar un aliat, ci numai Voevodul regelui, și succesele reginei Hedviga împotriva

¹ Cea mai bună ediție a tratatului în Zimmermann-Werner-Müller, II, pp. 642-643, no. 1245. Pentru chestia Amlaș'ului v., acum în urma, Minea, *Urmașii lui Viadislav I*, p. 5 nota 2.

Ungariei în ținuturile disputate ale Galiției trebuiau să-i întărească și mai mult credința. Urmașul acestuia, Roman, urmă, ce-i drept, exemplul lui Petru, dar, când izbucni un războiu între Vladislav și vărul său, «fratele» Vitold, Domnul moldovean se arată șovăitor.

De altfel acest Roman era un om întreprinzător : chiar fratele său stăpânise Cetatea Neamțului și pusese a se clădi alături marea mănăstire Neamțul¹. Roman, la rândul-i, întemeie, acolo unde Moldova se varsă în Siretiu, un oraș numit după dânsul «târgul Voevodului Roman» sau simplu Romanul². Titlul său, într'un timp ca acesta, când Sigismund al Ungariei începu să observe mai de aproape împrejurările transalpine și întreprinse chiar călătorii în Ardeal, suna foarte solemn și pretențios : «Mare Voevod și Domn de sine stătător (*samoderjavni*), din mila lui Dumnezeu stăpânitor (*obladađ*) al Țerii Moldovenești de la plaiuri (*ot planini*) până la Mare»³. Aceste hotare ale țerii sale le păstrează actul omagial din Suceava, 1393, în care Roman e pomenit cu titlul, acordat de către rege, de «moștenitor» al țerii sale, care aici se chiamă în general «Țară Românească»⁴.

Curând după semnarea acestui act în care Roman nu făgăduia un ajutor armat mai departe decât până la Cracovia și „Poloni“, prin urmare nu împotriva Lituanilor și nici a Cavalerilor Ordinului Teutonic, el fu scos din Scaun și luat prins de Vladislav : nepotul său Ivașcu ba poate și boierul său Vâlcea săvârșiră fapta și târâră spre Polonia pe căpetenia lor împreună cu fiii săi Alexandru și Bogdan⁵.

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 140; Iațimirschi, *Manuscriptele din Neamț* (ruseste).

² Hasdeu, *Arch. ist.*, I^a, p. 18.

³ *Ibid.* ; Onciul, în „Rev. p. ist. arch. și fil.“, VII, p. 367.

⁴ Hurmuzaki, I^a, p. 816.

⁵ *Ibid.*, pp. 820-822. Cf. Minea, *Principatele române și politica rîentală*, p. 47.

Acum în sfârșit dușmănosul frate mai mare, Ștefan, ajunsese Domn al Moldovei din mila regelui polon.

De la 1391 Mircea, Domnul Țării-Românești, nu arătase prin nimic că el ar fi aliat cu Polonii, cu toate că luase în căsătorie pe o «soră» a regelui, după înțelesul litvan, adică o rudă, poate o vară a lui, așa încât fiii săi îi erau *anepsii*, adică nepoți lui Vladislav. Acum Voevodul din Argeș inclina mai mult de partea Ungurilor, și anume din clipa în care Sigismund luase asupra-și apărarea graniței dunărene împotriva Turcilor cari înaintau¹. De altă parte regele polon vedea în Sultan un aliat firesc împotriva nesuferitului cumnat, așa încât soli purceseră spre Adrianopol, pentru a pune la cale un atac comun împotriva Ungariei. Mircea fu învinuit că ar fi trădat aceste tratative noului său protector, și el scrise din Giurgiu, unde se afla în August 1394², cuceritor «al mai multor orașe turcești», o scrisoare indignată, pentru a sfărâma această îndoială de cinstea lui.

Totuși după câteva luni Baiezid apăru ca să pedepsească pe dușmănosul vecin pentru atacul său, și, după ce izgoni pe Mircea, nu găsi un mai bun favorit pe care să-l poată pune Domn la Dunăre decât pe același Vlad, care în anul 1396 menționează binefacerile arătate lui de regele Poloniei și-i jură credință acestuia, legitimul moștenitor al Ungariei, în felul vasalilor, ca *subditus*. La o astfel de umilință nu se înjosise până atunci niciun Domn al Țării-Românești³.

Sigismund nu putea îngădui stăpânirea acestor doi

---

¹ Cf. asupra acestui fapt Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigismund gegen die werdende Weltmacht der Osmanen*, Gotha 1902. Părerile lui Beckmann nu-mi par însă a fi în întregime drepte.

² Scrisoarea e nedată: judecând după cuprins și după titlul Voevodului, 1394 pare să fie data cea mai probabilă. V. Hurmuzaki, ¹, pp. 829-826, No. 654.

³ *Ibid.* pp. 374-375, No. 316.

protejați polono-turci, Ștefan și Vlad. Încă pe la sfârșitul anului 1394, dacă nu mai din vreme — în ultimele luni ale acestui an bântuia războiul turcomuntean chiar lângă hotarele Statului său —, regele ungur își aduna oștile și voia să gonească în persoană pe Ștefan din Moldova; își tăie drum prin pasul Secuilor spre capitala Voevodului, care, bătut ¹ — la «Hindov» probabil «Hirlov», Hârlău —, trebui să renunțe la luptă. Hârlăul pare să fie orașul pe care el și l-a ales ca a doua reședință pentru partea răsăriteană a țerii sale, și, dacă presupunerea e dreaptă, acesta ar fi orașul domnesc în care Ștefan recunoscă supremația Ungariei ², totuși numai pentru ca îndată după aceea, la 6 Ianuar 1395, Ștefan să jure solemn credință Polonilor și ajutor împotriva oricui, bine înțeles și a lui Mircea, Domnul muntean; la 3 Februar Sigismund era în Ardeal, iar la 2 Februar înaintea Cetății Neamțului, pentru ca douăsprezece zile după aceasta să dea diplome din Brașov ³: legătura între aceste fapte, în lipsă de alte știri, rămâne nesigură.

În anul 1395 regele veni și în Țara-Românească — acum *turcească* — și înaintă până la Dunăre, unde izgoni pe Turci din Nicopola-Mică, Turnul; nu putu însă pune mâna pe Vlad; ba, din potrivă, acest vasal turcesc dete marelui „Craiu“, pe când acesta se întorcea, o lovitură simțită ⁴ în munții de la Posada, din județul Muscelului, lovitură de

¹ „Hindev“ în vechea cronică slavonă, în Bogdan, *Vechile cronici*, p. 143, și tot așa pe piatra de mormânt a lui Ștefan la Rădăuți (inscripția utilizează însă *Cronica*), la Kozak, *l. c.*, cap. „Radautz“.

² Hurmuzaki, I², p. 333, no. 273; pp. 362, 414.

³ *Ibid.*, I², p. 817; Ulijanicki, pp. 8, 9; *Uricariul*, III, pp. 70-71.

⁴ Minea, *Principatele române și politica orientală*, p. 54.

⁵ Amintiri în multe acte ale regelui, în Fejér; pe cele mai multe le redă și Hurmuzaki, I². Apoi cronică lui Ioan de Thuróc, în Schwandtner. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 66. Apoi pasajele din Zimmermann-Werner-Müller, II, și notița din „Convorbiri literare“, 1901, p. 1015.

care însuși Basarab n'ar fi avut să se rușineze¹.

Printr'o strălucitoare oaste de cavaleri alergați în ajutor din depărtatul Apus supt comanda unor mari seniori de sânge regesc, prin propriii săi ostași, pe cari-i adună în număr mare pentru o campanie hotărâtoare, și nu în ultimul rând prin partizanii munteni ai lui Mircea, nădăjduia Sigismund să se libereze în anul 1396 de vecinătatea turcească. Vlad fu bătut de Voevodul ardelean Stibor², Strașimir fu scapat de suzeranitatea turcească de către regele însuși, ȣermul stâng al Dunării ajunse pentru câteva săptămâni în stăpânire ungurească, dar în Septembrie marea biruință a Sultanului, care alerga ca «fulgerul» la locul primejdut, îngrozitoarea înfrângere a creștinilor la Nicopole, nimici toate aceste speranțe³.

În anul 1397 Stibor veni din nou pentru a reda lui Mircea Ȣara-Românească, și de data acesta izbuti să prindă pe usurpator în cetatea Dâmboviței⁴. La recucerirea orașelor dunărene Silistra, Nicopole și Vidin, chiar în același an, însuși Baiezid trecu Dunărea, probabil în pădurosul județ Teleorman, dar o înaintare printre dușmani, cari pândiau de jur împrejur pe poteci numai lor cunoscute, se arată cu neputință. Atâta timp cât trăi învingătorul dela Nicopole, Mircea rămase un dușman de neînvins pentru Turci: în 1399 el dădea hrisoave din Giurgiu⁵, și în 1400 se pomenește de o biruință a lui

¹ Pentru date v. Minea, *l. c.*, p. 65 și urm. Numai în lunie Sigismund e lângă Brașov, iar la 6 Iulie în Maramurăs. Abia în August îl găsim la Dunărea bănațeană, în Septembrie la Sibiu (*ibid.*). Dar trupele lui au putut fi la noi încă din Maiu.

² G. Wenzel, *S. Stibor Vajda*, în „Disertațiile Academiei maghiare“, Budapesta, 1874, p. 96 și urm.

³ Cf. mai ales Köhler, *Die Schlachten von Nicopoli und Warna* (Breslau, 1892).

⁴ Wenzel, *l. c.*

⁵ Hasdeu, *Archiva istorică*, I, p. 97.

reputată asupra unei părți a oștirii turcești care se întorcea dintr'o expediție de jaf din Ungaria ¹.

Când Balezid fu bătut și prins, în anul 1402, de marele Han tătaresc Timur, iar Statul turcesc părea aproape de o năruire totală, Mircea tot nu era împăcat cu Turcii, și încă și de data aceasta își împlini el datoria de represintant al intereselor creștine la Dunărea-de-jos ². Din cuibul său de munte se grăbi într'acolo, pentru a se împărtăși și el din prada cucerită de alții. Că și dânsul continuă războiul, o arată prezența-i în Giurgiu, unde în 16 Septembrie 1403 încheie un al treilea tratat cu Polonii, pentru a-și putea mai bine urmări scopurile ³. Regele unguresc avea destul de furcă în ținuturi mai depărtate cu răsvrătiții, și nu în ultimul rând cu aceia cari-i disputau luarea în stăpânire a moștenirii fratelui în Boemia, și de aceia Ungurul nu se îngriji mai mulți ani de zile de aceste părți «transalpine».

O conlucrare a Muntenilor cu Moldovenii ar fi fost acum iarăși firească. Dar aici, odată cu consolidarea Statului românesc mai tânăr, se ridicase, din potrivă, un rival, care după moartea lui Mircea se arată chiar cel mai tare și tindea firește la stăpânirea de fapt asupra întregului pământ românesc.

S'a spus și înainte ce fel de elemente găsi, la întemeierea Statului, *descălecătorul* maramurășean. Mănoasa țară nu era cumva nelocuită. Stăpânitorii de mai nainte, Tatarii, dispăruseră 'n parte în pustia natală și lăsaseră în urmă numai câteva

¹ Iorga, *Acte și fragmente*, III^a, pp. 4—5. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 63.

² Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 116. Cf. același, articolul din *Conv. lit.*, an. 1901, n. 4/3 și urm.

³ Hurmuzaki, I^a, pp. 824-825.

insule care, ca Tătarași, Tatari mici, se așezaseră în sate proprii, precum Timurtașenii, sau în anumite suburbii ale orașelor domnești și în apropierea cetăților, supt sultanii lor, pe românește: șoldani—mai târziu afăm cuvântul și ca nume de familie. Numele pagâne ca Ciabalai, Boris nu dispărură, în orice cas, cu totul, dar cei mai mulți rămași aici se botezară și se chemară de acum Petru, Toader, Toma, Filip, Filimon, Lucaciu, etc., ba chiar cel din urmă principe a lor, neatărnat, din aceste părți purta la 1358 numele de Dumitru. După obiceiurile strămoșești ei trăiră și mai departe în bordeie—încă în veacul al XVI-lea acești Tătarași creștini numărau cinci sute de sălașe (*dvor*) în toată țara și, alături de biruitorii lor, luptau cu credință împotriva ramurilor libere din propriul lor neam ¹.

Baștinașii se alcătuiau în clasele de jos ale popoului mai numai din Români: o populație rusească nu se afla decât în orașe și prin părțile anexate; toate elementele străine primiseră ștampilă românească și nu se mai puteau recunoaște după origine. Dar nu există nici cel mai slab motiv pentru ca să admitem o înrâurire a popoarelor vecine asupra vieții sociale a locuitorilor țării. Bogdan, cuceritorul, găsi în „țara Moldovei“, întocmai ca și urmașii săi în ținuturile câștigate mai târziu, numai țărani liberi, precum erau și cei din principatul Țării Românești. Cea mai bună dovadă în această privință ni-o dă libertatea, până foarte târziu păstrată, a țăranilor din Câmpulung, din apropiere de Baia, cea d'întăiu capitală a țării. Ca în toată Țara-Românească, acești țărani erau așezați

---

¹ Cf. Hasdeu, *Archiva Istorică*, I^a, p. 12; I^a, p. 103, 121; 124, 142, 180; Reichersdorffer, *Chorographia Moldaviae*, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 137; Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 314, no. 917.

în sate răzlețe și, ca în tot ținutul de naționalitate românească, existau și aici în fiecare sat sau parte din sat, pentru liniștirea neînțelegerilor, *jazi*, cari, după o expresie împrumutată din Galiția, se chemau și *vătămani*¹.

Ale domnului erau direct toate ținuturile deșerte, toată *pustina*, din care dăruia bucăți după plac mănăstirilor și boierilor. În teorie însă el posedea, ca și vecinul său muntean, proprietatea supremă asupra întregii țeri supuse lui politicește: orice schimb de proprietate trebuia să capete înțărirea lui pentru ca să fie recunoscut ca legal. Fiecare locuitor al «țerii sale moldovenești» datora Voevodului o dare în natură, pe care cărturarii o numiau slavonește *deseatină*, pe când și aici expresia populară era *dijmă*. Astfel la termene hotărâte i se aducea la Curte dijma din marile și vechile podgorii dela Hârlău și Cotnari și dijma de pe ceara care se aduna la Târgul-Frumos din înfloritele ținuturi de colnice ce străluciau de un verde minunat²; ba chiar dela fiecare cârciumă i se da o taxă. Toate acestea se chemau *dare*, pe slavonește *dan*. Tot printre dijme trebuiesc socotite și *sulgiul*, darea pentru vitele tăiate, necunoscută mai de aproape, și *ilișul*. Afară de acestea țeranii mai erau îndatorați să găzduiască pe slujbașii Domnului și să îngrijească de mersul lor mai departe, *posad*, *podvod*, să-i faca slujba de ștafetă, *a merge în jold* (după ungurescul *zsóld*), precum și să-i transporte cu carăle lor vinul și alte venituri de-ale lui³. Dacă se rătăceau animale,

¹ Cf. de ex. Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, p. 83; *Studii și doc.* V, p. 3, no. 3; p. 399; Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 415, nota 7 și mai ales I. Bogdan, *Cusji*.

² Hasdeu, *Arhiva istorică*, I¹, p. 102-4, 113.

³ *Ibid.*, p. 153.

atunci proprietarul la găsirea lor trebuia să plătească Domnului o taxă, numită *pripas*.

Pentru a lovi cu pedepse grele pe cei ce păcătuiau împotriva vieții și libertății omenеști, pentru a aduna amenzile și a îngriji de culegerea veniturilor, Voevodul își ținea slujbași, cari pe limba de cancelarie slavonă se chiamă *ureadnici*. În parte luați, ei se numesc *globnici*, *deșugubinari*, aceștia din urmă urmărind faptele imorale, *pripășari*, etc.

Dar toți aceștia aduceau la Curte, ca și în Țara-Românească, numai produse naturale: o arendă în bani a unui boier este echivalată odată, de pilda, cu douăzeci de boi. Aici ca și dincolo, bogăția țerii constă în oi și albine, numai că, în loc de porci, Moldovenii creșteau mai bucuros boi, în cirezi mari, pe întinsele lor moșii. La aceste izvoare de bogăție își avea și Voevodul partea sa, dar Domnul moldovean lua într'o mult mai mare măsură decât vecinul său dela Miazazi bani dela negustorii străini. Treceau prin Moldova lui două, ba în curând trei drumuri comerciale între Polonia și Levant, anume marele drum «tătăresc» spre Caffa, cel «moldovenesc» spre Chilia și Moncastro și cel muntenesc spre Brăila sau Giurgiu¹. Astfel curgeau în Vistieria domnească multe ruble rusești și groși din Galiția, bani de aur «frânțești» sau «tătărești» (zloți, moneda cea mai răspândită în vremea veche), și bani de argint din Caffa, *ianuini* de acolo; ceva mai târziu și mai rar ducați ungurești, *ughi*, și dinari din Ardeal, în sfârșit și aspri și iperperi răsăriteni, cari totuși nu pot fi socotiți ca monede obișnuite.

Cu aceste mijloace financiare mai bogate, cu numeroșii străini, cari roiau din Ungaria, din «Rusia»,

---

¹ Cf. mai sus.

pin „Grecia”, din țara băsarăbească și chiar din Oltenia¹, pe moșiile deșerte ale Domnului, ale mănăstirilor și boierilor, cu puținii, dar puternicii boieri de obârșie diferită, strict supuși Voevodului, se putea face mult mai mult decât cu mijloacele ce stăteau la îndemână Domnului muntean. Țara, cu numeroasele ei orașe și cetăți, dintre care în vremea veche fiecare-și avea comandantul militar, propriul *pârcălab*, de și acest titlu nu este dat decât unora, era minunat pregătită pentru orice luptă.

Invecinata Țară-Românească nu era pentru Domnii Moldovei altceva decât moștenirea lui Basarab și atârna de acest întemeietor numai prin amintire istorică. La titlul pompos al lui Mircea, Roman răspunsese cu titulatura sa nu mai modestă. Încă între anii 1360-1370 nu exista dela Haliciu până la Dunăre un alt episcopat decât acel al Domnului din Argeș, și de aceia Patriarhul recomandă nou-numitului Mitropolit de Haliciu să se îndrepte, în ce privește sfințirea episcopilor săi, către Iachint al Ungrovlahiei. Dar și Statul moldovenesc voia să-și aibă episcopi ne-atârnați. După ce în Țara Românească Nicodim întemeiasă mănăstiri, în țara vecină se găseau clerici destoinici, dar și în Moldova încă din vremea Voevodului Petru fu ridicată în liniștea sigură a munților, chiar lângă vechea cetate a Neamțului și supt a ei ocrotire o întâie mănăstire, în care piosul ctitor își afla mormîntul. Cuiînd după aceea se înălță pe malul râpedului râu Bistrița un

---

¹ Vezi asupra ținutului Olteni în Sudul Moldovei, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 94-95, dar numele poate să se tragă și din etnonimicul Oltea, Slobozii, locuri de refugiu pentru străini, „Ruși sau Greci”, sunt dese ori numite în hrisoavele veacului al XV-lea. V. de ex. Iorga, *Studii și documente*, V, pp. 393-394 și V. A. Urechia, în „An. Acad. Rom.”, IX.

lăcaș sfânt cu același nume, și chiar din anul 1395 sunt pomenite aceste două μονόδρια: a Maicii Domnului și a Sfântului Dumitru într'o notiță a Patriarhatului bizantin¹. În calitate de ctitor (κτήτορ) spiritual al ambelor mănăstiri apare mai târziu, într'un document ce pornește dela el, Iosif, despre care se spune aiurca „că ar fi rudă (συγγενής) cu Domnul țării“. Lui îi revine chiar și meritul de a fi introdus viața mănăstirească cu toate cerințele ei culturale.

Pe același Iosif îl trimise Petru sau urmașul său —dar mai probabil cel d'întăiu—!a Haliciu, unde, după vechile drepturi ale acestei Biserici, trebuia să ajungă episcop de Cetatea-Albă (Moncastro). Cu toate că portul aparținea Genovesilor, stăpânii Mării-Negre, el își așeza de fapt Scaunul aici. Poate că Roman stabili în orașul întemeiat de dânsul un al doilea episcopat pentru un anume Meletie. Dar acești episcopi „sârbi“ din școala lui Nicodim nu erau de loc plăcuți la Constantinopol, de oare ce se atinseseră acum succesă așa de frumoase în aceste țări, și de aceia Patriarhul Antonie numi din parte-i un «Mitropolit» legitim pentru Mavrovlachia sau Rosovlahia, cum numiau Grecii principatul. Acest Mitropolit, Teodosie, fu alungat, și tot așa păți un al doilea, anume Ieremia, care la părăsirea Moldovei afurisi pe Domn, pe boieri, pe clerici și pe toți locuitorii. Ștefan, pentru a împăciui lucrurile, trimise pe protopopul moldovean Petru la Nil, urmașul lui Antonie: acesta voi să-i acorde demnitatea de exarh, și el o și primi. Dar țara nu vru să recunoască puterea exarhului, și nici Mitropolitul de Mitilene, tot în același an 1395, ba nici Mihail, episcopul de Bet-

¹ Miklosich-Müller, II, p. 241.

leem, care residă de fapt în Moldova, din 1397, nu avură un mai bun succes. Abia în anul 1401, supt noul Domn Alexandru și un nou Patriarh, se puse capăt îndelungatei neînțelegeri. Printr'o strălucită solie Domnul împacă pe șeful Bisericii răsăritene; o comisie de cercetare fu apoi trimeasă în Moldova, și aceasta dete dreptate lui Iosif. Ieremia rămase în Târnova, unde păstoriă din 1394, iar Alexandru puse să se aducă cu alaiu moaștele martirului Ioan-cel-Nou din Cetatea-Albă la Suceava, unde, lângă biserica acestui sfânt moldovean făcător de minuni se stabili noul Scaun episcopal al lui Iosif: episcopatul său se chema la Constantinopol της Μολδοβλαχίας, spre deosebire de Biserica Ungrovlahiei ¹.

Ștefan avea aderenți în țară, și prin fratele soției sale, boierul Mihail, care ocupa demnitatea de „capitaneas moldaviensis“ ² și e numit ca întâiu printre sfetnicii principatului, își asigurase credința câtorva boieri. Aceasta nu împiedecă totuși moartea sa prea timpurie, care însă nu trebuie de sigur pusă înainte de 1400. După moștenirea lui umbla Domnul captiv din Polonia, Roman, precum și filii săi, dar și nepotul lui Ștefan, fiul Voevodului Petru, Ivașcu, care, pentru casul când ar fi fost recunoscut ca «moștenitor al Țării-Românești», era gata să iea asupra-și tot felul de îndatoriri față de Coroana polonă ³. Dar Ivașcu nu-și putu atinge ținta dorinților, cu tot ajutorul cavaleresc al «viteazului» Costea Valașin («Românul»); unicul fiu

¹ Miklosich-Müller, II, pp. 223, 241, 243—244, 256—257, 278—280, 281, 283, 359—361, 494—495, 519, 528—533; *Viata Sfântului*, citată în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 79—80. Cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, pp. 49—51.

² Cf. Hurmuzaki, I², p. 817 și Prochaska, *Codex Witoldi*, p. 43.

³ Hurmuzaki, I². Apendice slavon, p. 820 și urm. Despre o ucidere a lui Ștefan în Hârlău, după, tipărirea corectă a inscripției sale de pe mormânt de Kosak, l. c. nu mai poate fi vorba.

al lui Petru n'a ajuns Domn al Moldovei spre folosul regatului polon. Roman muri, fără să se poată spune hotărît dacă a mai luat pentru a doua oară Domnia. Încă în anul 1400, pe când Ivaşcu făcea făgăduielile sale regelui, un fiu al lui Roman, căruia în hrisoavele tatălui său nu i se spune pe nume, un fiu nelegitim sau un fiu mai mic, cu numele maramurăşean de Iuga, ajunsese Domn în Suceava.

Ca martori în actele sale de danie numeşte el în primul rând pe fraţii Alexandru şi Bogdan: aceştia totuşi nu-i erau în realitate de loc devotaţi. Iuga păstră pe boierii predecesorului său—afară de Mihail—şi tot cu aceştia îşi începă şi Alexandru, încă din primăvara anului 1401, singur, adică fără de tovarăşi, Domnia, punând prin aceasta capăt pentru mai bine de treizeci de ani războaielor civile şi schimbării Domnilor¹. După o cronică ce datează de pe vremea fiilor lui Alexandru, pricinitorul acestei schimbări a fost Domnul Țării-Româneşti, care printr'o expediție războinică „luă la sine” pe Iuga². Voiă el prin aceasta să înlesnească lui Alexandru Domnia? Când ne gândim că în cel d'întăiu an după suirea pe tron (1400) noul Domn are lângă sine în calitate de coregent pe fratele său Bogdan, nu e ușor să o credem³.

Alexandru, când se urcă pe tron, era încă tânăr, și un anume Costea apare ca principalul sfetnic

¹ Cf. Hurmuzaki, I. c.; un hrisov al lui Iuga, în *Archiva românească*, I, pp. 14—15; un al doilea în *Revista pentru ist., arch. și filologie*, II, pp. 714—715; Miklosich-Müller, II, p. 53; Bogdan, *Cronice inedite*, p. 85.

² Bogdan, I. c.; cf. și asupra tuturor acestor relații moldo-polone Niemcewski, *Untersuchungen über das polnische Oberhoheitsrecht über die Moldau*, Lipsa 1872 și J. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia*, Piatra-Neamț, 1900.

³ Documentul inedit din 29 Iunie 1400 în Bibl. Acad. Române nu poate fi trecut la anul 1401, chiar și numai pentru simplul motiv că data e foarte cetet scrisă. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 19. Există și un altul din Februar (An. Acad. Rom., 1903, partea I, pp. 62—64).

al său. Domnul și acest tutor al său se supuseră în anul 1402, încă din luna lui Martie, suzeranității polone și jurară credința regelui vecin, care era și stăpânitor al Rușilor. După câteva luni însă se dete marea luptă a neamurilor dela Angora, în care nenumăratele horde tătărești și cruzimea lui Timur câștigară biruința asupra organizației de fier a Turcilor lui Baiezyd. În timpul tulburărilor care urmară, Mircea, Domnul muntean, porni încă odată la Dunăre, pentru a împinge mai departe înlăuntrul fostului Imperiu bulgăresc hotarul moșiei sale, spre folosul Statului său cu tendințe de înălțare. Din partea regelui unguresc, care trăia în împrejurări extrem de grele și care, mai ales la Miazăzi, părea să fie cu totul întrecut de concurentul său Ladislau, nu era de așteptat niciun ajutor, nicio înlesnire în aceste lupte, iar în Răsărit nu se afla acum decât o singură mare Putere creștină, și aceasta era Polonia. În expediția sa de cucerire¹, Mircea înnoi din Giurgiu tratatul său, uitat de zece ani, cu regele Vladislav². Pe când Sigismund, în sfârșit biruitor asupra supușilor săi răsvrățiți, întreprinse în anul 1404 o nouă expediție în Boemia, Alexandru al Moldovei merse în Podolia, la Camenița, așezată în fața Hotinului său, pentru ca să întărească aici personal prin jurământ credința sa vecinului regal, care-i cedase Țara Sepenicului—de aceia în lista celor de față apare și castelanul de Țețira (Czeczin)³.

Abia în anul 1406 putu Sigismund al Ungariei să apară la granița de Sud a Statului său rău apărât. La Severin îl întâmpină, în Novembre, Mircea, Banul țării, și de sigur că aici au căzut amândoi

¹ Cf. și Hurmuzaki, I². p. 429, No. 453.

² Hurmuzaki, I², p. 824.

³ *Ibid.*, p. 826, No. 654.

la o învoială verbală, ca să-și mențină aceste regiuni împotriva Turcilor slăbiți¹. În anul 1408 Sigismund

propuse Venețienilor să întreprindă un războiu comun împotriva Turcilor: o flotă a Republicii trebuia să vină la Licostomo, Chilia lui Mircea, ca să transporte de aici trupele ungaro-românești la Galipole². Din potrivă, cu un an mai înainte, la 1407, Alexandru jură în Lemberg, pentru întâia oară nu ca «Voevod moldovean», ci ca «stăpân al țării moldove-nești», jurământul de credință suzeranului polon³.

Încurând Mircea găzdui

un fiu al lui Baiezid, pe fugarul Musa, care cu aju-

Alexandru-cel-Bun, după un stihar.

¹ Has.eu, *Archiva istorică*, I, p. 98.

² Ljubić, *Listine*, în *Mon. Slavorum Meridionalium*, V, pp. 136-138.

³ Hurmuzaki, I², pp. 827-828.

torul lui începu în 1410 împotriva fratelui său Soliman un războiu cu succes, ce-i drept, schimbătoare, în timpul căreia își găsi încă odată refugiu în Țara-Românească. În sfârșit în Februar 1411 Musa ajunsese stăpânitorul Împărăției otomane, și timp de cinci ani de zile Domnul muntean avu un prieten în temutul vecin de altă dată dela Miazăzi. Dar tocmai de aceia deveni el din nou dușmanul Ungurilor.

De cealaltă parte, Polonia începuse un războiu cu Ordinul teutonic, și Sigismund, ca vicariu al Împărăției romane, în curând ca Împărat roman ales, luă partea cavalerilor, pe cari-i sprijini și cu oști. În aceste împrejurări Domnii români ajunseră aliați prețioși pentru Poloni, și în lupta hotărâtoare de la Tannenberg (1410) luptară cu fapt și Moldoveni supt steagurile polone învingătoare¹. Dar și după această biruință și pacea ce-i urmă, cu Ordinul, atitudinea lui Mircea și a lui Alexandru, ținând samă de purtarea noului Împărat, rămase de mare însemnătate pentru regele polon. Ca «gospodar» *dominus*, cum se numește chiar în 1407, Alexandru, care împrumutase vecinului o mie de *ianuini* de argint, încheie în 1411 cu Polonia un tratat, care, afară de deosebirea că se păstră vechea titulatură de «domnul nostru» pentru regele polon, cuprindea aceleași condiții cu privire la darea de ajutor reciproc ca și noul tratat al lui Mircea cu regele Vladislav. Ba chiar mai mult: pentru cazul când banii nu ar fi înapoiați, se făgăduia Domnului moldovean de sine stătător cetățile Sniatinul și Colomea cu întreaga țară a Pocuției, tot așa cum fusese mai nainte supt Petru cu Țețina, Hmilovul și ținutul Sepenicului². În sfârșit, după

¹ *Script. rer. prussicarum*. IV, p. 57.

² Hurmuzaki, I, p. 829 și tratatul cu Mircea, *ibid.*, pp. 472—473, No. 391. Cf. I. Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, din „Archiv für österreichische Geschichte“ vol. ci.

scurtă vreme Alexandru se și căsători cu Rângala — a treia sa femeie, după, poate, catolica Margareta și ortodoxa Ana,—o «soră» a regelui polon și a «fratelui» său litvan Vitold¹. Încă din 1410 exista o biserică latină în vechea capitală Baia, unde se găsea și un nou episcop catolic². Cât de serios era însă socotită prietenia din partea Polonilor, o arată mai bine clauza tratatului dintre Sigismund și Vladislav, semnat la Lublau în 1412, în care se prevede o eventuală împărțire a Moldovei, în cazul când Alexandru ar refuza Împăratului oștile sale împotriva Turcilor. După acest act, Ungaria trebuia să capete jumătate din pădurile de fagi dela Miazănoapte, apoi ținutul Bârladului până la Dunăre, în sfârșit jumătate din fâșia de pământ dintre Prut și Dunăre, cu Cetatea-Albă, pe când tot restul, cu Iași și Chilia, era menit regelui polon³.

De aici vedem cât de departe se întinsese supt cârmuirea înțeleaptă a lui Alexandru țara moldovenească, acum aproape neatârnată; marele vis de stăpânire al tatălui său Roman devenise prin el o realitate, o realitate cu adevărat temeinică. Moldova era acum țara care, în adevăr fără războaie, fără vărsări de sânge și jertfe omenești, se întindea de la munți până la Mare, datorită numai unei cuminți și iscusite politici de pace. Ținutul Sepenicului, pe care odinioară boierii lui Ștefan voiau să-l jertfească, era acum bine stăpânit și se găsea în stare de apărare, căci în fiecare «gorod» rusesc de odinioară sta câte un

¹ Cf. Hurmuzaki, I², p. 834 și *Studii și documente*, I-II, p. xxxi și urm.

² *Ibid.*, după Schmidt și însemnările lui Eubel, în *Röm. Quartalschrift*, 1898. XII, p. 108; Bandini, p. 244. Cf. și I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului, I, Documente Bisericești* și «Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale», I, pp. 155—157.

³ Mai în urmă tratatul a fost publicat în Prochaska, pp. 229-230.

pârcalab. Nu în neputințăde a plăti frumoșii arginți genovesi, ci întrebuintând acest prilej pentru o cedare onorabilă el pierduse în folosul «fratelui» moldovean, încă de la tratatul din 1411, Pocuția, această frumoasă țară cu sute de sate.

Despre fratele Bogdan sau despre și mai priemjdiosul frate Iuga, dus în Țara-Românească, nu mai e acum nicio vorbă. Boierii sunt cu toții strâns uniți în jurul unicului Domn. În spre Sud principatul a trecut peste Iași, Vaslui, Bârlad, până la Chilia, la gurile Dunării și până la Cetatea-Albă pe linia Nistrului, și acestea îi sunt granițele firești. După 1410 Genovesii cedaseră Domnului și stăpânirea politică asupra acestui din urmă port, iar Chilia era, sau colonia de pe mica insulă dunăreană, moștenită dela Dobrotici prin mijlocirea lui Mircea, «Vechea Chilie» (Eschi-Chilia), sau alta nouă, întemeiată pe țărm, care slăbia simțitor însemnătatea stăpânirii muntene asupra gurilor Dunării. Spre Răsărit Statul lui Alexandru ajungea până la Nistru, și toate vadurile, la Hotin ca și la Tighinea, erau în mâinile Voevodului.

Marile drumuri comerciale erau acum stabilite, și ele fură mult folosite. Cară armenești și nemțești mergeau din Lemberg la Caffa, în Țara Tătărăscă, la Cetatea-Albă și la Brăila, precum și spre Țara «Muntenească», adică prin Giurgiu la Turci, și încă din 1407, Alexandru fixase taxele vamale pentru negustorii regești¹. Afară de „reysae moldavienses“, în mult visitatele bălciuri din Sniatyn, din nou-câștigata țară a Pocuției, aveau loc și „conventiones Wallachorum“: aceștia aduceau acolo produse naturale, pentru ca să iea în schimb groși, «sexagenae», «fertones», ba chiar ruble de argint,

---

¹ *Acta Zapadnoi Rosii*, I, pp. 30—32; Hasdeu, *Archiva istorică*, I, pp. 130—132.

ori pălării, haine, arcuri și săbii¹. În același fel se fixară în 1412 veniturile vămii dela Bistrița cu Voevodul ardelean Stibor. Din aceste hotărâri se vede că se importa în Moldova postav de Ypres, de Liov (Lemberg) și Colonia, în schimbul cărora se exportau produsele naturale mai sus pomenite sau «mărfurile tătărăști», deci coloniale². Prin îngrijirea de mănăstirile mai vechi — Neamțul și Bistrița căpătără o administrație comună —, prin durarea de noi lăcașuri sfinte în Moldovița și Po-brata (sau Sf. Nicolae din Poiană), din aceiași regiune muntoasă, prin întemeierea unei Mitropolii, căreia-i fu subordonat de aici înnaînțe Scaunul episcopal al «Țării-de-jos» din Roman, se puse basa unui avânt cultural al țării³. Acest întins și bogat domeniu de stăpânire apărea mai ca un regat, și numele stăpânitorului său strălucește prin veacuri ca acela al unui bătrân și înțelept rege legendar.

În curând această „Valahie Mică“ chiar și vroi să întreacă pe cea mai veche, „Valahia Mare“, și cu atât mai mult, cu cât cei din urmă ani ai lui Mircea se scurseră fără nicio strălucire și el trebuia să fie bucuros că-și poate păstra poziția pe țărmul stâng al Dunării. Încă din 1413 Musa fu bătut de energicul „Sultan al Asiei“, fraatele său Mohammed, și ucis în fugă spre Dunărea mântuitoare. Acesta era începutul luptei dintre noul stăpânitor otoman și ambițiosul Muntean, care se amestecase în afacerile launtrice ale puternicului Stat vecin.

¹ Cf. *Arch. ist.*, l. c ; Czolowski. *Pomniki*, II ; Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, I, București 1900 ; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 293—294.

² Hurmuzaki, I², pp. 491—493 și Iorga, *Docum. Bistriței*, I, pp. iv—v, Hurmuzaki, XV, pp. 7—8, n-19.

³ Bogdan, în *Conv. lit.*, an. 1903, p. 358 și urm.

Mircea încercă, ce-i drept, încă odată să iea parte la lupta pentru coroana turcească și adăposti la sine, nu numai răsvrătiți împotriva lui Mohammed, ca pe agitatorul politic și ereticul Bedreddin, ci și pe un pretins frate al noului Sultan, pe Mustafă, care-i apărură ca un Musa înviat. Cu ajutor muntenesesc își începuse Mustafă cariera în 1415, iar doi ani după aceea el trăia ca fugăr în Salonic, apanagiul despotului Andronic, când acest oraș fu asediat de o oaste turcească. În timpul luptei lor cu Turcii, chiar și Venețienii tratară cu «Mircea Voevod» pentru o alianță. Dar în curând însuși Mohammed apărură la Dunărea-de-jos ca să se răsbune; de data aceasta însă, cumpanind bine împrejurările, el nu mai încercă aceia ce nu reușise înaintașilor săi: nu se mai gândi să cucerească Țara-Românească, pentru ca să câștige Împărăției sale o nouă fâșie de pământ, sau măcar să pună un Voevod credincios în locul aceluia care-l înfruntase cu îndrăzneală. Nu, el văzu foarte bine că este cu mult mai ușor să pună un zăgaz acestei noi vieți colcăitoare, și de aceea dete poruncă să se întărească în prezența sa cetățile cucerite dela Dunăre și din Dobrogea. Astfel ajunse Giurgiul, cel ridicat de Mircea¹, în mâinile unui comandant turcesc; la gurile fluviului, la Isaccea, ba poate și în Ieni-Salè (Ieni-Sala), Osmanlâii își puseră străji. Țara învecinată însă, care nu era bogată în cetăți ca Moldova lui Alexandru, lânchezia alături, fără ocrotire, expusă la toate poftele prădalnice ale pustii-torilor de meserie, ce pândiau din cuiburile lor.

Trebuie să ad-nitem că Mohammed n'a uitat Nicopoia-Mică, cea prevăzută odinioară de tatăl său cu o puternică garnisoană, și că „Turnul” lui

---

¹ Wavrin, *Anchiennes croniques*, Descrierea campaniei din 1445.

Baiezid străjuia iarăși ținutul stâng al Dunării pentru Turci. În sfârșit un cronicar turc povestește că oști turcești ar fi apărut în Banat, iar «principe» ai țării li-ar fi dat ostateci drept chezășie a credinței lor, cu care prilej chiar și Severinul ar fi fost cucerit. Aceasta nu este de necrezut, căci măcar într'un alt punct se mai întemeiasă o cetate.

După povestitorii turci ai acestor întâmplări, și Mircea ar fi plătit învingătorilor săi acum pentru întâia oară tribut pe trei ani, ba chiar li-ar fi dat pe unul din fiii săi ca zălog al credinței. Acum, se știe că tânărul fiu al lui Mircea, cel de-al doilea născut al său, Dan, a slujit întâiu în oastea turcească, și aceasta ar fi o confirmare a faptului că supunerea din 1417 era deplină¹. Când prin campania personală a Sultanului Mohammed umilirea lui Mircea fu desăvârșită, Voievodul «Țării-Românești» atinsese acum o vârstă considerabilă și de cîțiva ani, încă din 1413, el luase de asociat pe fiul său Mihail², care traise de asemenea o bucată de vreme la Constantinopol. Mircea muri în cea din urmă zi a lui Ianuar 1418, lăsând după dînsul pe acest fiu și asociat al său într'o poziție extrem de grea, fără ca el să fi avut și mijloacele de ajutorare prin care să se poată mîntui³.

În vremea aceasta Sigismund al Ungariei, Împăratul fără de preget, era ocupat în Apus. Ruda polonă, un «unchiu» al lui Mihail, care în anul 1414 trimisese la Argeș pe ducele lituan Sigismund Ko-

---

¹ Cf. *cronicarii turci în traduceri* de lui Leunclavius și Nöldeke; Chalkokondylas, pp. 77—80; Dukas, p. 201; *Acte venețiene*, în Ljubić, *Listine* VIII, p. 218; Iorga, *Notes et Extraits*, I, p. 247; *Acte și fragmente*, III, pp. 6-7. Cf. Iorga, *Chilla și Cetatea-Albă*, p. 68 și urm.; *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, pp. 362, 375. Dan comandase și trupele românești de ajutor ale lui Musa.

² Hasdeu, *Istoria critică*, p. 133.

³ *Cronicile sârbești dau data morții*. Cf. *Studii și doc.*, III, pp. III—IV.

rybuth¹, era prea departe pentru ca să poată interveni în afacerile muntene, așa cum o făcuse în Moldova. Ce-i drept, Turcii nu-și deteră la început în mod fațis osteneala de a ridica un pretendent împotriva lui Mihail, dar din Constantinopol, unde-și găsisse de câțva timp adăpost cel de-al doilea fiu al lui Mircea, din nenorocitul Constantinopol al sârmanului și nevolnicului Împărat bizantin, porni o corabie, care aduse pe acel Dan la «Asprokastron» (Cetatea-Albă), și acolo rebelii munteni așteptau pe viitorul lor conducător. Alexandru al Moldovei oferi lui Dan ajutorul său, și astfel izbucni în Țara-Românească, întocmai ca douăzeci ani mai înainte în Moldova, și cum fusese casul chiar la Munteni înainte de Mircea, vrajba frățescă pentru Coroană. Cu tot ajutorul unguresc ce-i veni din Ardeal, Mihail fu bătut și ucis de Dan, care chemase în ajutor și pe Turcii dunăreni²; aceasta se petrecu încă în anul 1420.

Era un bun prilej ca să pornească și împotriva Cetății-Albe, care se potrivina minunat ca punct de sprijin pentru stăpânirea asupra părții apusene a Mării-Negre, și așa, spre marea spaimă a lui Alexandru, bogatul port fu asediat în primăvara anului acestuia de lacomii «păgâni». Pentru ca să se apere măcar pe viitor de un eventual atac al Turcilor, cari stăpâneau în Țara-Românească, Alexandru, cu toate că Dan îi datoria lui în primul rând tronul³, puse meșteri din Podolia să-i întă-

¹ *Relațiile cu Lembergul*, I, p. 7; *Studii și documente*, XXIII, p. 293.

² Cf. Bizantinii citați mai sus, *Cronica ungurească* al lui Thuróczi, IV, cap. 17, precum și *Analele sârbești*, un hrisov al lui Mihail, în Eugel, *Geschichte der Walachei*, p. 164, notă, care trebuia să fie reprodus și în Zimmermann-Werner-Müller, IV; alte două în Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 6—7; *Documente*, pp. 6—8.

³ *Voyage de Guillebert de Lannoy*, ed. Serrure, 1840; Potvin, 1879; Webb, în *Archaeologia*, XXI, 1826. Cf. de altfel *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 82—84.

rească precum se cade portul său, Cetatea-Albă. În schimb însă în anul 1421 Ardealul fu cotropit de cete prădalnice turcești¹.

Energicul Sultan Mohamed însă muri încă 'n vara anului 1421. Fiul și urmașul său Murad, o fire de stăpânitor tot atât de energică—darul de a stăpâni stătea chiar în sângele sălbatec al lui Osman—, avu în primul rând să-și apere moștenirea împotriva «fiului lui Baiezyd», Mustafă, ocrotitul de odinioară al lui Mircea; și un al doilea Mustafă, un frate a lui Murad, se ivi în Asia ca pretendent la tron. Apoi, ca să pedepsească pe Bizantini pentru sprijinul dat acestui frate, el întreprinse asediul Capitalei lor; curând după aceea, în anul 1423, fu atacată Moreia. De altă parte, Împăratul Sigismund, cu toate încurcăturile sale 'n Boemia, găsi încă timp să trimită spre Dunărea-de-jos pe Florentinul Pippo Span, un general care încă în 1419 adusese multe pagube Turcilor în Banatul Timișoarei. Dan se adaptă acestor noi împrejurări, intra în condiții de atârnare față de Ungaria și astfel avu tot odată ocazia să-și arăte în strălucirea biruinții însușirile militare și firea cavalească.

Războiul la Dunăre începu chiar în anul 1422. Dan și Pippo trecură peste apă la Silistra și se întoarseră biruitori; tânărul Împărat bizantin vorbi, în timpul prezenței sale 'n Veneția, de succesele ungaro-române². Prin aceste atacuri de sigur brâul de cetăți de pe țărmul stâng fu atunci din nou cucerit, și acesta e un fapt însemnat.

Totuși, îndată ce Sultanul avu mâna liberă, se puse stavilă acestei porniri. Un anume Radu, porec-

---

¹ Inscriptie murală în Brașov, *Quellen der Stadt Brassó (Kronstadt)*, IV, p. 1.

² *Notes et extraits*, I, pp. 349—350.

lit Prasnaglava, primi dela Turci mijloacele de a-și încerca norocul, și se proclamă Domn. Atacul păru așa de primejdios regelui unguresc, încât el însuși veni în 1425 la Dunăre. Lui Dan i se deteră, ce-i drept, oști de ajutor, dar în Maiu 1426 el fu doborât de puterea covârșitoare și trebui să fugă 'n Ardeal¹. Alexandru era bănuir că ar fi înlesnit această cucerire a țării vecine de către Radu și el poartă în anul 1428 titlul de: «stapânitor a toată Țara moldovalahă»², ceia ce nu se poate explica numai prin titlul grecesc al Mitropolitului său.

După întâmplările din 1395, Sigismund veni acum pentru întâia oară iarăși în Țara-Românească, pentru a nu avea aici de vecini pe Turci. Fiindcă ajunsese abia după multă întârziere la Brașov, Moldovenii, cari înaintaseră acum până la Brăila, se întoarseră îndărăt. În primăvara lui 1426 pasurile fură trecute și, în Maiu, Radu era și alungat la sprijinitorii săi. Giurgiul fu întărit mai bine de Unguri, iar, ca răzbunare pentru rușinea suferită, Dan dădea iarăși târcoale pe țermul turcesc, în apropierea Silistrei.

Cu aceasta Sigismund era iarăși stăpân în Banatul Severinului. Moștenirea răposatului despot sârb, Ștefan (mort în Iunie 1427), și-o însușise în parte Sigismund și pusese un comandant ungur în cetatea dunăreană a Belgradului. Regele Bosniei însă recunoscă ca moștenitor al său pe cumnatul lui Sigismund. În anul 1428 luptă Sigismund, care avea și Români și Litvani în oastea sa, iarăși cu Turcii, cari încercau să-i smulgă ținuturile sârbești³. Pentru a-și putea păstra granița dună-

¹ Cf. și Onciul, în *Enciclopedia română*, art. Radu Prasnaglava, în care se menționează hrisoave mai vechi de la Radu.

² Hasdeu, *Arhiva istorică*, I^a, p. 121.

³ Cf. Katona, XII, p. 501 și urm., și celelalte izvoare date în Fessler, II, p. 575—375.

reană, Împăratul chemă pe vechii săi prieteni, Cavalerii Teutoni, și dăte comandantului lor, Klaus von Redwitz, încă între anii 1428 și 1430, cetatea Severinului împreună cu «conducerea monetăriei și ocnelor din Ardeal»¹.

Pentru a avea și în colțul opus o puternică gar-nisoană gata de luptă, Sigismund voia să alunge pe Moldoveni din Chilia și să încredințeze cetatea Cavalerilor Banului Klaus. Alexandru trebuia să ispășească prin pierderea tronului bănuiala trezită împotriva-i, și pentru înfăptuirea acestui gând Sigismund își asigurase, dacă nu ajutorul Poloniei, totuși măcar pe acel al puternicului duce litvan Witold; Litvanul voia astfel să merite acea coroană regală pe care o ceruse de la Sigismund.

Se pare că Împăratul n'ar fi avut numai intenția să înlocuiască prin una din creaturile sale pe nesuferitul Voevod, ci că i-ar fi trecut chiar prin minte să împartă țara cu ceilalți vecini, conform tratatului din 1412. Dan, pe care Turcii îl alungaseră încă odată în 1428, veni iarăși în țară și ornă în 1429 cu o puternică oaste să-și recucerească «vechile graniți basarabene», ceea ce de altfel nu izbuti față de puternicul Alexandru. Dar armistițiul ungaro-turc din 1429, moartea lui Witold în 1430 și izbucnirea de noi tulburări eretice în Boemia zădărniciară în sfârșit toate mă-rile planuri ale lui Sigismund. Fără să fi săvârșit ceva temeinic la Dunăre, mult preocupatul om își făuri alte țeluri, pentru ca să le atingă și pe acestea tot atât de puțin².

¹ Archiva Ordinului Teutonic din Königsberg, Raftul VI, 24. Cf. Minea, *Principatele române și politica orientală a Împăratului Sigismund*, la această dată.

² Izvoarele în Prochaska, *l. c.*; în Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (Cracovia 1891, 1894; 2 vol.); în Pesty, *A szörényi Belső*; în Voigt, *Gesch. Preussens*, VII; în *Deutsche Reichstagsakten* și în *Codex diplomaticus patrius*. Mai de aproape se găsesc date în *Chilia și Cetatea-Albă*. Cf. și Hurmuzaki, I^a, p. 583.

Posiția Domnului moldovean rămase așa dar neclintită; și el trăi zile mai fericite de bătrîneță decât vecinul său de mai nainte, Mircea. În primul rând peri în necunoscute lupte lăuntrice dușmanul său, Domnul muntean Dan, și situația pe care o creă moartea lui îngădui Moldoveanului să joace un rol insemnat. Cu toate că Vladislav al Poloniei îl luase supt paza și ocrotirea sa, împotriva poftei de cucerire ale lui Sigismund, relațiile lui cu acest Stat nu mai erau totuși așa de strânse ca mai nainte, și mai ales după despărțirea sa de Ryngala, întâmplată în 1421¹; în schimb el găsi în Swidrigaillo, fratele lui Witold, în cestăalt schismatic, care nu năzuia la favoarea imperială, un bun prieten și vecin. Cu Turci și Tatarii intra în bune relații și-și asigură astfel granița răsăriteană și sudică a țării sale. Astfel deci ajută el unui boier muntean, Aldea, care se da drept fiul marelui Mircea, să obțină moștenirea lui Dan, și spre măgulirea ocrotitorului său moldovean luă ca Domn numele de Alexandru. Acest Alexandru muntean se duse la Împăratul turcesc, îi cedă cetățile dunărene și-i mai trimise la Curte și douăzeci de fiu de boieri ca ostateci². Pentru a-l izgoni, Sigismund trimise pe un alt fiu al lui Mircea, și anume pe unul adevărat, care fusese crescut din copilărie la Curtea Împăratului, dar care făcuse odată o încercare de fugă în spre Polonia: îl chema Vlad și fu poreclit din cauza cruzimii sale *Dracul*. Din Nürnberg veni Vlad la Târgoviște, noua sa capitală, unde-l găsim la în-

---

¹ Actul de despărțenie, latinește și slavonește, în Hurmuzaki, I²; corpul de ajutor din Moldova luptă și în 1422 împotriva Cavalerilor Teutoni; Dlugosz, XIII, p. 301.

² Bertrandon de la Brocquière. Cf. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 32; *Documente*, p. 51; (ediția Schéfer), p. 190. Cf. și St. Nicolaescu, *Documente slavo-romane*, București 1905, pp. 209—220.

ceputul anului 1432 în luptă neîntreruptă cu Alexandru-Aldea.

Pentru a pune capăt tulburărilor, Sultanul hotărî să-și trimeată beglerbegul din Europa în ținuturile dunărene. O mică oaste încercă să vină în Moldova, găsi însă pe Domn bine pregătit și fu cu desăvârșire bătută. Grosul oștii însă alungă pe Vlad din Târgoviște și pătrunse arzând și pârjolind până în Țara Bârsei. Alexandru-Aldea se găsea în suita stăpînului său, și-și mai continuă cîțiva ani Domnia. În anii 1433 și 1434 apărură Turcii iarăși în Țara-Românească, de sigur însă numai ca să-l apere împotriva lui Vlad, care se întorsese, dar abia în 1436 se ajunsese la o mare expediție împotriva acestuia din urmă, pe care-l sprijiniau și Ardelenii. Cîteva săptămîni Turcii pustiiră cumplit țara și la întoarcere luară cu dînșii, pe lângă mulți alți captivi, pe cît se pare și pe noul Voevod. Acesta izbutise să ucidă pe Alexandru, dar avea și destulă mlădiere, șiretenie și agerime ca să îndulcească toate acușările ridicate împotriva-i. Din închisoarea castelului din Galipoli se întoarse el iarăși de-a dreptul în Scaunu-i domnesc și în 1438 însoți pe Turci în expediția lor de pustiire prin Ardeal¹.

Vlad poartă titlul de duce de Făgăraș și Amlaș, și nu-i lipsește decît acela de Ban al Severinului pentru ca să apară de-o potrivă cu tatăl său Mircea. În realitate însă puterea sa nu se poate asemăna decît cu aceea a lui Mircea din ultimii lui ani. Ungariei nu putea să i se împotrivească, iar orașele dela Dunăre se țineau, ca și mai nainte de el, de Turci.

Nici cu celalt principat românesc însă, cu Mol-

¹ Izvoarele se găsesc în *Studii și documente*, III p. xi și urm. Cf. Bogdan, I. c., p. 25 și urm.; *Documente*, p. 40 și urm.

dova, lucrurile nu stăteau mai bine. Înainte ca, în 1432, să se treacă norocos peste primejdia unei cotropiri turcești, Alexandru năvăli în Polonia, pentru ca să iea 'n sfârșit în stăpânire țara Pocuției, și i se și izbândi aceasta. În vremea lipsei sale, îngriji de afacerile țării fiul său Ilie, născut din căsătoria lui Alexandru cu o Moldoveancă, Ana sau Neacșa¹. Dar, curând după întoarcerea sa, în iarna (I-iu Ianuar?) 1433, ori mai curând 1432, bătrânul erou al păcii închise obosiții săi ochi, iar părintescul său sceptru, care cârmuise în tihnă, se prefăcu în nerăbdătoarele tinere mâni ale fiilor săi într'o ascuțită sabie a războiului frățesc. O perioadă a Atrizilor căzu, sângeroasă și întunecată, asupra înfloritoarei Moldove, și în țara bunului și blajinului patriarh se vorbea acum de Domni alungați, de frați orbiți, de rude ucise și otrăvite și de necontenite năvăliri dușmane.

Această năpaste fu ajutată și de împrejurările din Polonia. Când Alexandru muri, încă domniă aici bătrânul Iagello, care acordase solemn «nepotului» său Ilie, la prestarea jurământului în anul 1433, dacă nu Pocuția, cea de curând luată, totuși cel puțin întreg ținutul Sepenicului². Curând după aceia Ștefan, un fiu natural al lui Alexandru, fugi în Țara-Românească, unde fu primit de Vlad, care vedea în Ilie ca și în tatăl acestuia un dușman. Când el, încă 'n anul 1433, izgoni din Scaun pe fratele neiubit, bătrânul rege Vladislav primi fără multă greutate jurământul de credință al biruito-

---

¹ Dlugosz, XIII, pp. 451—462; *Revista p. ist., arch. și fil.*, VII, pp. 370—371; Ursu, l. c., p. 49; *Studii și doc.*, VI, p. 652 și urm. G. Popovici, *Anul dela Martie în timpul lui Alexandru-cel-Bun*, București 1935; Onciul, *Datele cronicelor moldovenesti asupra anilor de Domnie ai lui Alexandru-cel-Bun*, în „*Analele Academiei Române*“, București 1905.

² Hurmuzaki, I², pp. 580—581.

rului, cu toate că Ilie, care se refugiase la dânsul, era căsătorit de mulți ani cu Marinca, o soră a soției lui Vladislav cel tânăr, fiul regelui. Rudă apropiată, Ilie luptase, ce-i drept, împreună cu tatăl sau împotriva Poloniei, și numai după un întreg an plin de dușmăanii neconținute se hotărâse a oferi omagiul; Ștefan făcuse fără îndoială același lucru, dar trăsesese foloase mai mari¹.

De altfel Ștefan nici nu se găsia într-o situație care să-l constrângă la o supunere necondiționată: încunjurat de boierii țării sale, cunoscând tulburările din Litvania vecină, el ceru în primul rând să se declare anume, prin acte regale speciale, iertare pentru toate cele întâmplate și recunoașterea că țara Sepenicului face parte din Statul său ereditar. Aceasta a fost și acordat; numai Pocuția afară de un singur sat fu păstrată de rege, și Ștefan nu primi, ca tatăl său, titlul de „gospodar”, ci numai vechiul, mult mai simplul și mai umilul titlu de Voevod. După ce comandantul Haliciului aduse la Suceava aceste acte, Ștefan prestă în fața lui jurământul de credință și se mai îndatoră la omagiu personal, de îndată ce regele sau fiii săi vor păși în țara lor rusească².

Curând după aceasta muri bătrânul rege și lăsă doi fii de tot nevrâstnici. Pe când noul stăpânitor polon se afla încă supt epitropie și jucându-se copilărește cu sceptrul său, Ilie, ale cărui rugăminți de liberare din închisoarea castelului Sieradz se pierdeau, din cauza trecutului său, neascultate în dietele polone, fugi în Moldova, unde cu trupe străine și localnice începu iar lupta pentru tron. Totuși după câteva bătălii frații încheiară în August 1435 un tratat care acorda amândurora ace-

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 302—303.

² Hurmuzaki, I^a, p. 842 și urm.

laşi titlu de: «Domn ţării moldoveneşti»; conform acestuia, Ilie îşi culegea veniturile din partea de Miazănoapte a ţării, iar Ştefan din ținuturile Vasluiului, Bârlad, Tecuciu, Olteni, Covurluiu şi Chilia. Căpitanii din Podolia ai regelui polon mijlocisera în mod patriarhal această învoială, şi regele fu recunoscut ca ocrotitor al tratatului. Ilie, reprezentantul în afară al acestei îndoite Domnii moldoveneşti, înoi după aceea, încă în 1435, jurământul său, iar în anul următor veni în persoană la Lemberg pentru a se închina cu solemnitate mare suveranului său. El nu făgădui numai un tribut anual, un dar de boi, de cai, de stofe de purpură şi cară de morun,—era întâia oară când un Domn moldovean făcea aceasta,—ci, pentru a îndrepta vina tatălui său faţă de Poloni, jertfi de bună voie şi toate drepturile sale asupra ținutului Sepenicului, cu Țețina, Chmielowul şi Hotinul¹: acesta era însemnatul rezultat al eforturilor sale războinice².

Pe când Moldova cădea într'o așa de adâncă atârnare formală faţă de Polonia, iar din pustiita Țară-Românească neobositul Vlad Dracul era târât de Turci la închisoare, muri, după atâtea strălucitoare, dar zădarnice fapte, pe care nu le poate săvârși decât un om ambițios cu mijloace puține, dar cu titluri mari şi cu pretenții uriașe, Împăratul şi regele Sigismund. Supt ginerele şi urmaşul său Albert toate silințele ce se făcură pentru a se izbândi ceva împotriva Turcilor, cari năvăliau din toate părțile, rămaseră fără un rezultat vădit: în 1439 Sultanul putu urmări nestânjenit de nimeni cucerirea Serbiei, însemnata cetate Semendria

¹ Hurmuzaki, I²: v. anexa slavonă, şi Dlugosz, la anul 1436.

² Actele în anexa slavonă din Hurmuzaki, I². Cf. *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 93 şi urm. Atârnarea de vasalitate a Moldovei de Polonia o recunoaşte Ilie şi în 1439.

căzu în adevăr în sângeroasele sale mâni. Pentru a mări și mai mult haosul și pentru a slăbi și mai bine creștinătatea din aceste părți, veni și moartea prea timpurie a tânărului și energicului principe, Regelui polon i se cădea acum moștenirea înaintașului său Ludovic, oferită împreună cu mâna văduvei lui Albert, și fără zăbavă apăru el, în primăvara anului 1440, în Ungaria. Dar aici starea anarhică ajunsese așa de departe, încât trebui încă multă luptă până ce Vladislav să-și poată lua cu drept cuvânt noul titlu. De fapt aceasta se împlini abia în 1443, când regina Elisabeta muri, înainte de a doua căsătorie, a ei silită cu noul venit, și pentru Vladislav nu mai exista decât un singur rival: acesta era însă un rege în leagăn, fiul postum al lui Albert.

Totuși Vladislav chiar și acum nu era decât în aparență stăpân pe puterea regală. Căci, pe când se dădeau aceste lovituri de spadă pentru rege, regină și regalul fiu, un om de origine umilă se înălțase, prin mari merite către patrie, creștinătate și cultură, dacă nu până la treapta cea mai înaltă, totuși până la cea mai mare faimă. Ioan Hunyadi era un «Oláh», un Român din Ardeal, un «viteaz», din sânge de Voevod și în timpul celor cincisprezece ani în cari întreprinse campanii contra Turcilor, el stăpâni, nu numai toată granița sudică, ci și prelungirea ei transalpină. Tot ce se ținea de aceste cruciate de apărare aparținea acestui cavaler al Crucii, iar Țara-Românească și Moldova erau însemnate avanposturi în lupta împotriva Turcilor sau Tatarilor, cari întemeiaseră un nou Hanat în Crimeia și de acolo cutreierau deșertele câmpii ale Podoliei. Printr'însul se restatornici în oarecare măsură unitatea în simțiri și în fapte a neamului românesc, întreruptă timp de un veac:

aceasta se înfăptui prin steagul crucii, purtat de un vânjos braț românesc.

Corbul de pe armele Hunyazilor și porecla de Corvinus, pe care familia o căpătă abia supt regele Matiaș, fiul acestui cavaler Ioan, nu sunt mărturii îndestulătoare ale unei origini „transalpine“. Un lucru este însă sigur, că în anul 1409 exista o familie românească, ostași de meserie, care se alcătuiă din frații Voicul, Mogoș și Radu, fiii unui anume „Sârbul“, dintr'un alt Radu, fiul „Sârbului“ cu o altă soție, și din Ioan, fiul lui Voicul, care Ioan număra pe atunci cam la douăzeci de ani, cum și dintr'un alt frate mai mic, căruia i se zicea tot Ioan. Voicul căpătă atunci dela regele Sigismund, căruia-i sluji ca „viteză“, adică „aulae miles“, o moșie în comitatul Inidoarei. Până foarte târziu Ioan cel mare nu se distinse prin nimic deosebit de tovarășii săi de-o vrâstă. Și aceștia erau în cea mai mare parte Români, iar elementul românesc, care căzuse așa de jos, începu din nou, în timpul necontenitelor războaie cu Turcii, cari amenințau la cele două hotare, să joace un rol și să se urce mai sus pe scara politică și socială. Vremea Voevozilor neatârnați, a cnejilor temuți, trecuse de sigur, dar, când nu era an fără expediții de pustiire ale neîmpăcaților dușmani păgâni, ale neînvinșilor *dracones* musulmani, când soldatul de meserie trebuia să fie de pază la toate trecătorile, totdeauna la pândă, atunci strălucitoarele *banderia* din vremea mai veche, cavaleria de paradă a Angevinilor, nu alcătuiău mijlocul de apărare potrivit. Tot mai des fură trimeși «Valahii» în ținuturile păduroase și de stânci, pentru ca aici, invincibili prin cel mai mare curaj și tot odată cele mai puține cerinți, să lupte cu viclenie și îndărătnicie împotriva asiaticilor achingii turci, împotriva săl-

batecelor «sentinele pierdute» otomane. *Castrele* vechilor timpuri pecenego-cumane, care de multă vreme zăceau aproape părăsite, fură din nou în tărîte, și alături de ele, în *districtus olachicales*, în județe pline de soldați fură așezați Români de-ai regelui și elemente fugare, care părăsiseră moșiile nobililor sau ale Bisericii, precum și Sași și iobagi. Vechile «libertates» ale Românilor, călcate în picioare de Ludovic-cel-Mare, fură din nou chemate la viață de Sigismund¹. Șapte județe din acestea ale graniței militare, care se întindeau de la Poarta-de-fier a Murășului până la Severin și Orșova, se creară în al XV-lea vec ca *sedes*².

Prin această iobagii români simțiră și mai greu apăsarea proprietarilor de pământ, și în lipsa împăratului, în vremuri de cea mai mare primejdie turcească, ei se uniră cu ceilalți țărani aserviți, cu *nenobili maghiari*—cu toții supt înrăurirea răzvrăitoare a husitismului—pentru ca în comun să-și câștige libertatea cu armele, menite altui dușman, ceva mai crud. Conducător de partea românească este un oarecare Mihail; căpetenia întregii puteri țărănești însă, Voevodul acestei *jacquerii*, un Ungur, Paul din Vajdaháza, își iea un titlu neobișnuit, răsunător: «vexilifer universitatis regnicolarum hungarorum et valachorum huius principatus Transylvaniae», „stegar al tuturor țăranilor unguri și români din principatul Ardealului“. Pe vârfuri de munte, acolo unde din cea mai adârcă vechime se adunau Români la *nedei* și *târguri*, se încheiară tratate cu nemeșii și cu Sașii, cari câștigaseră de partea lor și clasa mai înaltă a Secuilor liberi, neatârnați.

¹ Hurmuzaki, I², p. 491, no. 404. Pentru familiile voevodale românești și situația acestei categorii v. amănunte în Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București 1915.

² Hurmuzaki, II², p. 12.

Ce cereau bieții oameni salbătăciți e lesne de găcit: ei voiau să-și plătească dările numai în moneda mai mică, obișnuită la ei, și nu cu aurul bogaților, care li lipsia; voiau să li se recunoască prin lege dreptul de a se putea strămuta în schimbul unui *terragium*, ca drepturile țărănești moștenite să nu li fie atinse de seniori, ca să nu-i mai silească la dijma porcilor și albinelor, ci ca stăpânii să se mulțamească doar cu un număr hotărât de zile de clacă la câmp sau la moară, cu o dare de ovăs și turte, ca să nu poată fi duși cu sila la lucru în mine, ca să li se îngăduie plantarea și cultivarea viței de vie, ca pagubele pricinuite de armatele în trecere să nu rămână nedespăgubite și ca ei înșiși să se poată înfațișa ca martori împotriva nobilului. La început, îndată după biruință, li se încuviință totul. Dar în curând noi forțe dușmane se adunară, care smulseră oștii numeroase, dar rău conduse și prost înarmate, condiții mai grele: darea de un florin de aur pentru fiecare plug cu opt boi și pentru orice număr corespunzător de vite, plocoane anuale, o zi de clacă pe săptămână, recunoașterea jurisdicției senioriale la curtea nobilului sau a superintendentului bisericesc, plată în termen scurt a *terragium*-ului, pentru a căpăta dreptul de strămutare, îndatorirea de a purta armele pentru apararea țării, amnistia pentru cele petrecute, pe lângă care cel ce va rupe această învoială, în cazul când e nobil, e îndatorit să dea satisfacție, pe când țăranul trebuie să plătească greșala cu capul. Despre un sfat anual de oameni buni și batrâni, care să se adune sus pe munte pentru a cerceta dacă s'au păzit cumva condițiile «înfrățirii», despre acest cuminte și naiv parlament nu mai e acum vorbă. Amnistia fu în sfârșit solemn pecetluită

cu sângele celor chinuiți și executați. O protestare nouă, sângeroasă, împotriva acestui fapt nu se ridică decât abia după un veac de pașnică și dureroasă răbdare¹. Ocrotiții venetici, înzestrați cu privilegii, puseră din nou călușul de fier în gura sângerândă a stăpânitului «populus» al țerii; ogoarele păraginite își căpătară iarăși vitele de muncă.

Răscoala, care-și găsisese cei mai mulți părtași printre Români, nu izbuti și sluji numai ca să împiedece prescrierea sancționatoare a nedreptății. Dar aceiași orânduire militară a Împăratului Sigismund dete posibilitatea de a ajunge la faimă unui mare număr de «milites» români și de «vitezi valahi», cari, cunoscători ai trecătorilor, ai desigurilor de pădure și ai malurilor mlăștinoase ale râurilor, erau mai potriviți decât oricari alții pentru veșnicul războiu de harță cu Turcii, ce stăteau la pândă. Actele de danie cu care se răsplăti primejdioasa luptă de ani de zile ni-au păstrat mai bine numele acestor luptători pentru Ungaria și creștinătate decât părlenitoarele sau prea scurtele însemnări cronicărești ale țerii. Între aceștia sunt membrii familiei Bizere, cari erau încă amestecați în luptele împotriva lui Dan I-iu, neamul Ciorna, din sinul caruia se luă pe la 1450 și un Ban de Severin, apoi Mușna, Chendriș, Câdea, cei mai viteji din Banat, din țara Hațegului și din ținutul Inidoarei.

De oare ce țara se bucura de o desăvârșită anarhie supt marele, dar totdeauna depărtatul Împărat și rege, «vitezii» și soții lor români se amestecă în afacerile țărilor vecine. Vlad Dracul își petrecea vremea când în Țara-Românească,

---

¹ Hirmuzaki, I², pp. 615 și urm., 621 și urm., 636, No. 536; cf. II², pp. 120—123.

când în proprietățile sale transalpine, pe care i le confirmase puternicul protector. Aici căuta el bani și soldați, în schimbul cărora dădea pământ noilor boieri făgărășeni¹. La dânsul, în principatul său românesc disputat cu înviersunare, dacă nu chiar și în Moldova, ale cărui relații cu Ungaria în această vreme nu sunt destul de cunoscute, veniau ca să câștige leafă, pradă, pământ și glorie boieri din Făgăraș, *nemeși* din Hațeg și țărani din ținutul dimprejur².

Ambii «Oláh Iános», cel mare și cel mic, cari-și începuseră cariera militară supt familia Chák, supt Francisc de Csanád, episcopul de Agram, și apoi, între 1433—1435, supt ducele Milanului³, poate să fi găsit de lucru și la «Voevod» și învățară aici, în neconținutul războiu din cetățile dunărene împotriva «păgânilor», marele meșteșug de a se împotrivi puterii turcești după aceeași metodă de luptă. Banii jăfuiți sau cei primiți ca leafă ei îi împrumutară tesaurului regal, care avea nevoie și de cele mai modeste sume, iar în schimb luptătorii căpătară ca amanet moșii regale, la a căror răscumpărare nici nu era de gândit, și astfel pătrunseră în sinul nobilimii ardelene. După 1435 ei ajunseră apoi răpede la vază și putere⁴.

În fața neconținutelor asalturi turcești, puțin numeroșii Cavaleri Teutoni din Severin se retrăseseră, poate abia numai după moartea protectorului lor, Împăratul care-i chemase. Probabil în numele unuia din proprietarii legitimi ai ținutului,

---

¹ *Studii și documente*, II, pp. LXIV-XV; Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 39, 40, 44—45; *Documente*, pp. 59, 61.

² Hurmuzaki, I², pp. 592—594, No. 436; p. 590, No. 494.

³ Bonfinius, III, cap. IV, p. 304, din ed. de la 1690.

⁴ Ioan cel mare însoțise și pe Sigismund în expedițiile lui imperiale și în cele din Boemia; diploma din 1453, în Hurmuzaki, II², p. 80.

al Voevodului muntean, cei doi frați «Oláh» își luară pe samă apărarea țării Severinului și aduseră mici trupe proprii de călărime și pedestriime la Severin, Orșova și Mehadia. La Apus mica lor putere de sine stătătoare se alipia de posturile din Caraș, Keve și Belgrad, a căror apărare era încredințată unui întreprinzător Ragusan, Franco de Talovaci. Elisabeta și Albert, noua parचे regală, recunoscuseră fapta, plătiră însă numai o foarte mică parte din cheltuieli și, de oare ce frații luară pe a lor socoteală restul, ei căpătară ca amanet noi domenii ale Coroanei. În același timp cei doi Ioan de Hunyadi fură numiți în chip solemn Bani de Severin. Când, ceva mai târziu, izbucni războiul intern pentru tron, Banii ajutară pe «regele polon» împotriva mult mai puternicilor baroni, urmărind tot într-o vreme și lupta lor cu Turcii din Bulgaria, și apărară așa de bine granița, încât, în aceste vremuri de tulburări, comandantii Sultanului nu găsiră niciun prilej să se năpustească biruitori în țara anarhiei. Din mâna lui Vladislav iarăși căpătară ei pe lângă vechile proprietăți, altele nouă. În anul 1441 Ioan cel mare—despre fratele său nu se mai vorbește de aici înainte—, fără să-și părăsească situația în Banatul Severinului, era și Voevod al Ardealului, după Ladislau de Chák, și comite de Timișoara, *comes temesiensis*, ca urmaș al «markgrafului» lui Sigismund, vestitul Italian Pippo. Prin apărarea Belgradului împotriva Turcilor, cari încercau să întindă mai departe granițele de Miazănoapte ale Serbiei cucerite, printr-o incursie norocoasă, în care bătău în interiorul noii provincii turcești pe comandantul ei suprem, Isac-Pașa, își dobândise Ioan această poziție strălucită ¹.

¹ Cf. Hurmuzaki, I², pp. 462-463, 651-652, 664-665, 671, 678-679.

Prin biruința sa din 1440 Ioan din Inidoara nu împiedecase numai o năvălire turcească în Un-

garia din spre Serbia, acum pe deplin cucerită, ci deschisese o eră de lungi și grele lupte de apărare a tuturor granițelor ungurești împotriva puterii osmanice în continuă înaintare și dăduse creștinilor putința de a pătrunde și ei peste Țerțul sudic al Dunărei.

La 1441 în Țara-Românească, pe care o avea 'n sfârșit în stăpânire asigurată, domnia Vlad Dracul, dar ca va-

sal al Turcilor, cu cari împreună pătrunsese la 1438 în Ardeal. În Moldova, relațiile dintre cei doi frați împăcați, Ilie și Ștefan, erau încă pașnice. Cel d'întăiu ducea o viață puțin strălucită 'n Suceava, în mijlocul obișnuitelor afaceri de cârmuire; celui din urmă-i căzuse sarcina, mai grea, să-și apere posesiunile din «Țara-de-jos» împotriva Tatarilor din Crâm, cari, de o bucată de vreme, de sigur în urma ațișărilor turcești, se puseseră iarăși în mișcare. În anul 1439 veni și Ilie la Vaslui, ca să apere principatul comun de o navală tătarască, dar după plecarea lui hordele sălbatece se năpustiră în țară și pătrunseră, fără a întâmpina rezistență, până la Botoșani în Decembrie 1440, pe când Hunyadi avea de lucru cu begii sârbi; o ceată de Tatars veni să ardă Bârladul și Vasluiul: intervenția regelui ungaro-polon la Poartă avu numai

puțin efect¹. Ștefan pusese a se întări din nou, de către un meșter străin, Cetatea-Albă, care-i era încredințată².

În anul 1442 Murad trimise pe begul său de la Dunăre, Mezed, prin Țara-Românească în Ardeal. El veni, bătut la Sânt'Imre garnisoana țării și voia prin Martie să se furișeze cu prada prin pasurile apusene. Regele «polon» al Ungariei se lupta tocmai împotriva Cillyilor, dar Hunyadi putu alerga spre locul primejdut; după obiceiul curat «valahic» așteptă el cu ai săi *castrenses* la Poarta-de fier a Carpaților. Turcii fură bătuți și răspinși îndărăt în țară. Când ei căutară apoi trecătorile în spre Țara-Românească, aflară și aici o primire puțin prietenoasă din partea lui Vlad Dracul. După ce Sultanul pusese la închisoare pe fiii lui Vlad, ca pedeapsă pentru vina tatălui, veni spre toamnă însuși beglerbegul Rumeliei cu o mare și bună oștire, găsi însă înaintea sa, ca și predecesorii săi pe timpul lui Mircea, o țară pustie, și, când voia, mergând de-a lungul Ialomiței, să năvălească în Ardeal, întâlni pe Hunyadi și suferi o înfrângere hotărâtoare. Restul barbarilor fu urmărit până la Dunăre³.

Îndată după cel d'întăiu succes al său Hunyadi încheiase tratate cu Voievodul din Țara-Românească și cu cel din Moldova, prin care se garanta regatului unguresc suzeranitatea asupra principatelor române, și marchisul bănățean era îndatorit la sprijinirea lor militară. În anul următor restauratorul

¹ *Cron. dela Bistrița*, în Bogdan, *Cronici inedite*. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 98—99.

² *Memoriile Societății din Odesa* (rusește), vol. II, XV; cf. *Conv. lit.*, XXXV, pp. 247 și urm., 469 și urm.

³ *Cronici sârbești, venețiene și ungurești*, povestirea lui Wavrin; critica și indicarea mai de aproape a izvoarelor în Huber, *Kämpfe der Ungarn gegen die Türken*, *Arch. f. öst. Gesch.*, LXVIII, an. 1885; apoi Iorga, *Studii și documente*, III, p. XIII și urm.

Statelor creștine subjugate întreprinse o strălucită expediție în Serbia, unde voia să pună pe Gheorghe Brancovici, despotul refugiat în Ungaria. La început erau să se apuce drumul prin Țara-Românească, mai apoi însă se alese ca mai sigur cel prin Belgrad, și totuși Vlad se alipi cu 20 000 de oșteni, boieri și țerani liberi la steagurile ocrotitorului său. Voievodul moldovean însă nu apărură: el avea destule lucruri grozave de împlinit în țara lui. Se pare de fapt că Hunyadi ar fi încheiat și cu stăpânitorul, mult mai însemnat pentru scopurile sale, al Moldovei-de-jos, un tratat analog: prin aceasta câștigă Ștefan curajul să se declare independent și să năzuiască la Domnia întregii țări. În Maiu 1443 el se găsea în capitala sa Suceava, și nenorocitul frate fu orbit, după moda bizantină și turcească—același lucru se întâmplase de pildă în 1438 fiului de despot Grigore. Doamna lui, Marinca, fugi și dete Polonilor ei cetățile din ținutul Sepenicului¹.

Și la marea expediție din 1444, prin care Hunyadi nădăjduia să supună și Bulgaria, deci să încunjure Statul unguresc cu un brâu de țeri tributare și să câștige—până la definitivă izgonire a Turcilor—linia Balcanilor, și la această campanie nu luă parte decât Vlad Dracul. La Nicopole el se uni cu oastea ungurească care înainta supt însăși comanda regelui. El se împărtăși și din bucuria biruinței și din durerea nenorocirii dela Varna, în care căzu tânărul și prea cutezătorul Vladislav. Că Vlad s'ar fi folosit de acest prilej ca să iea prins la întoarcere pe binefăcătorul său, nu e prin nimic dovedit².

---

¹ Cronica țării și documentele în Hurmuzaki, II². Cf. *Chilia și Cetea-Albă*, pp. 100-101.

² Cf. mai ales povestirile lui de Palatio, în Lewicki, *Codex epistolaris*, și a lui Beheim, în *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst* (Viena 1849). Bogata bibliografie e dată în Iorga, *Studii și documente*, III, și în *Notes et extraits*, I. La aceștea

După marea înfrângere dela Varna, nu toți acei cari năzuiau la alungarea Turcilor din Europa își pierdură speranța lor, care tocmai strălucia încă atât luminos. Ducele Burgundiei trimisese mai de 'nainte în Levant corăbiile sale echipate în Venetia, împreună cu acele ale Papei, ca să împiedece așteptata fugă a păgânilor în Asia. Această flotilă, acum fără țel, veni cu vitejii cavaleri francesi prin Marea Neagră, în care Turcii nu-și stabiliseră încă puterea lor, spre gurile Dunării și sul cursul apei, ca să caute pe dispărutul rege Vladisiav și să ia parte la noua expediție ungurească din 1445. După ce cruciații aflară vestea morții regelui, ei încheiară un tratat cu Vlad și Hunyadi, pentru a-și încerca încă odată norocul împotriva Turcilor dela Dunăre: la dreptul vorbind, acum ei nu mai cutezau să încerce o mare expediție primejdioasă, ci numai cucerirea țermului drept și stâng al Dunării, pentru a descătușa astfel Țara-Românească din lanțurile turcești. Aceasta nu reuși însă decât față de cetăți mai mici sau mai puțin întărite, ca Turtucaia și Giurgiul, pe când la Silistra și Turnu toate încercările deteră greș. Nici venirea în persoană a lui Hunyadi la Turnu, Nicopoi-Mică din timpul lui Sigismund, nu ajută întru nimic, și, după ce trecu de formă Dunarea la Rahova, oastea creștină se împrăștiă¹. Cu toate că Hunyadi fu ales în 1446 regent al Statului unguresc, el nu-și înoui atacurile împotriva Osmanlâilor. Vlad încheie pace cu aceștia din urmă și predete încă și pe Bulgarii cari se refugiaseră la dânsul, în număr de 12.000.

---

se mai adaugă polemica mai nouă dintre A. Brückner, *Geschichte der polnischen Literatur*, și câțiva învățați unguri în „Szazádok“, 1901, cari utilizează scrisori particulare ale adversarului și alte piese justificative. Cf. și *Mitteil. des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, 1904.

¹ Wavrin, *Scrisoarea lui I. de Zredna*, Schwandtner, *Scriptores*, II; *Studii și documente*, I-II, pp. xxv—xxvii.

Aceasta supără pe guvernatorul unguresc, care nu voia să priceapă situația de nesuferit a ocrotitului său de până atunci. La sfârșitul lui 1446 el porni spre Țara-Românească; în timpul marilor serbători de iarnă Vlad fu învins și, împreună cu fiul său mai mare și tovarăș de Domnie, Mircea, ucis¹. În locul lui fu numit Domn-vasal un Vladislav, fiul lui Danciul și nepot a lui Dan I-ii.

În același an însă Roman, fiul lui Ilie, ucise, de sigur cu ajutor polon, pe unchiul său, usurpatorul Ștefan. Acesta, după o scurtă și necunoscută luptă, se refugiase în Țara-de-jos; aici fu prins, decapitat de calău și leșul său fu depus la Mănăstirea Neamțului (13—16 Iulie 1447). În străduințele lui de a pune mâna pe sângeroasa coroană a bieteii țări moldovenești, Roman își găsisse un ajutor în soțul surorii sale, Domnul muntean Vlad Dracul, și tocmai de aceea nu putea el fi pe placul lui Hunyadi. Acum puterea regatului ungar era destul de mare pentru a pune și în Moldova Domni după voința sa. Din Ardeal veni un oarecare Petru, care se însurase cu bătrâna soră a lui Hunyadi și acordase Brașovenilor un privilegiu comercial: el izbuti să răspingă pe rivalul său, care și muri la 2 Iulie 1448. După moartea lui Roman, al cărui frate Alexandru — numit de mamă sa Polona; Olechno — era foarte tânăr, putea și noul rege al Poloniei, Casimir, să primească omagiul lui Petru; aceasta se și întâmplă curând după aceea, în August².

Abia acum porni Hunyadi spre Varna ca să

¹ Cf. *Studii și doc.*, III, pp. xxvii—xxviii și Hurmuzaki, I², p. 758, n°. 626. Cf. C. Kogălniceanu, în „Convorbiri literare“ pe 1923.

² Acte slavone, publicale de I. Bogdan în „An. Acad. Rom.“, XI; Hurmuzaki, I²; Dlugosz și Cronica moldovenească; *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 101—102; Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare* (București 1904), p. 41—2 și aici, mai departe.

răsbune rușinea îndurată. Sârbii erau mulțamiți cu situația câștigată în 1443 și nu mai aveau poftă de mari întreprinderi. Donnul din Țara-Româ-

Vlad Țepeș (după portretul de la Ambras).

nească nu se mișcă și trimise ocrotitorului său numai trupe de ajutor. Din nou campania se încheie cu o înfrângere, la Cosovo, cea de tristă

amintire. La întoarcere, învinsul erou «Iancu» fu prins de Gheorghe Brancovici; după toate aceste neizbânzi și umilinți, Hunyadi se întoarse în Ardeal și pedepsi și pe Român pentru indiferența-i, retrăgându-i feudele cisalpine¹.

*Totuși, nicio schimbare de Domn nu avu loc în Țara-Românească, și Vladislav trebui să se mulțamească cu plângeri împotriva purtării Guvernatorului Același Guvernator găsi însă prilej, și nu numai odată, să intervină în Moldova.

Bogdan, un fiu nelegitim al marelui Alexandru-cel-Bun, botezat după numele fratelui lui Alexandru, se ridică după sfârșitul Domniei și vieții fratelui său vitreg, Petru. Dar Petru venise din Ardeal, dăduse Sașilor de acolo libertăți comerciale și, pe de-asupra, ca să înlesnească planurile de cruciată ale lui Hunyadi, îi cedase însemnata cetate Chilia. De altă parte, Polonii trimiseră ca urmaș al lui Roman, care să stârpească pe toți usurpatorii nelegitimi, pe tânărul Alexandrel (pentru mama sa polonă și pentru prietenii săi din Polonia: Olechno). Atunci Bogdan recunoscă că trebuie să jure credință regentului ungar, dacă vrea să aiba ajutor, și-și îndepline planul la 11 Februar și la 5 Iulie 1440²: în cel d'întâiu din aceste importante tratate, Bogdan făgăduia «cinstului său părinte» că nu va recunoaște nimănui vre-odată această calitate, că va ajuta pe regent cu oastea și-i va oferi un loc de refugiu la vreme de nevoie; în al doilea mai adăoga încă o clausă, prin care asigura Țarii-Românești, căreia i se încredințase

---

¹ Acte slavone publicate de I. Bogdan în „An. Acad. Rom.“, XI; Hurmuzaki, I ; Dlugosz și Cronica Moldovei; *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 101-102; Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare* (București 1904), pp. 41-2 și mai jos.

² I. Bogdan, în „An. Ac. Rom.“, XI, pp. 55-8.

Chilia, stăpânirea ei pașnică, atât timp cât îi va fi pe plac lui Hunyadi. La prima dată Bogdan era alungat de Poloni, cari țintiau o anexare a Moldovei la Roman, peste Siretiu; în Iulie el se afla în Suceava, în Septembrie încheia un armistițiu, după care urmă un atac neașteptat al armatei regale. În anul 1451 războiul începu cu noi puteri, și, pe când Bogdan se afla la Reuseni, aproape de Suceava, el fu surprins și ucis la un ospăț de un al doilea Petru Voevod, «fiul lui Alexandru» — care Petru purtase numele de Aron. Alexăndrel ru voi să împartă țara cu acest usurpator, se luptă cu dânsul mai mulți ani, se puse supt ocrotirea uugurească și jură, foarte umil, credință «tatălui său Ianuș Voevod»; dar, învins fiind în 1455, el căută un adăpost în Cetatea-Albă, unde acest tânăr vițios muri, ucis de propriii săi boieri.

Astfel, întreaga țară rămase celui de-al doilea Petru ¹.

Rare ori și-a cumpărat un principe Domnia cu atât de mari umilinte ca acest nenorocit fiu al lui Alexandru-cel-Bun. El știa că Hunyadi nu l va îngădui, după ce-i ucisese pe protejat și după ce izgonise și pe Alexăndrel, care se legase față de guvernatorul Ungariei prin jurământul de credință. De aceia căută încă din 1455 să capete ocrotirea polonă și o și primi definitiv în 1456. Ca răsplătă făgădui oști contra Ordinului Teutonic, 400 de călăreți cu lănci «așa-numite bronnynch», apoi boi pentru același război baltic; pe lângă aceasta, să cedeze Marincăi, văduva lui Ilie, Siretiul și Volovățul, și-i mai dădea nădejdea că i-ar putea adăugi odată Hotinul și Țețina; se mai îndatora să înzestreze și pe fiica Marincăi și să predea regelui pe fugarii

---

¹ Chilia și Cetatea-Albă, p. 103 și urm.; Istoria lui Ștefan-cel-Mare, p. 43 și urm.

tatari cari se aflau la el, precum și pe ducele rusesc Mihail. Făgăduia să sfărâme orice legături va fi având cu alții, și însuși Hunyadi era atacat, căci tratatul vorbea și de Ținuturi cedate, la a căror recucerire Petru se îndatora, și aceasta amintește destul de limpede Chilia¹.

Mai urmează apoi și alte înjosiri. Tânărul Sultan Mohammed își stabilise în 1453 reședința în Constantinopol, după ce măturase de acolo cu sabia grecismul decăzut. O măreață demonstrație a flotei turcești avu loc în 1454 pe Marea Neagră. În anul 1455 împăratul păgân al Răsăritului ceru lui Petru să-i răspundă fără întârziere 2.000 de galbeni ungurești ca «haraciu». Fricosul Voevodă caru sfatul Mitropolitului Teoctist și al boierilor și apoi — el, cel amenințat de Tatari, urât de Unguri și părăsit de Poloni, — trimise din Vaslui pe Mihail Logofătul la Sultan, ca să-i ducă asigurarea că banii vor sosi, — de oare ce marele stăpânitor al «Asiei și Europei» nu se mulțamia numai cu jurământul fals al vasalului său, ci cerea galbeni buni. În schimb, Sultanul era să poruncească alor săi a primi bine pe negustorii moldoveni, pomenind anume înfloritoarea Cetate-Albă².

Această solie, cea d'întâiu solie moldovenească, îndreptată, cu privire la un tribut, din Moldova către un stăpânitor turc, află pe Sultan la Sarcanbeglie, reședința europeană a begului anatic de Sarucan³. În acest timp Despotul sârb rătăcia fugăr prin Ungaria; Belgradul fu asediat, și încă odată Hunyadi alergă spre liberarea puternicii cetăți.

---

¹ Hurmuzaki, I^o, pp. 65-7, 667-668, 675 și urm. Cf. Părvan, *Alexandrel-Vodă și Bogdan-Vodă* (București 1904).

² *Revista istorică* pe 1924, p. 105.

³ V. Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera* (din „Analele Academiei Române”), XXXVI, p. 81.

Înainte de a-și aduna forțele, el luă măsuri ca să se asigure de țările române. Vladislav-Dan fu atacat probabil încă din 1455¹, și, cu toate că avem de la el un document și din April 1455, își pierdu curând după această dată Domnia². În locul lui veni cel mai mare dintre fiii lui Vlad Dracul, care trăise ca ostateg la Sultanul Murad și la Curtea turcească și învățase acolo cruzimea și voluptatea Orientului musulman.

---

¹ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 107, după *Diplomatarium ranssamun de Geleich*.

² V. Bogdan, *Vlad Țepeș*, notițe cronologice.

CAPITOLUL III.

Apogeul puterii Statului român luptător în timpul Domniei de cinzeci de ani a lui Ștefan-cel-Mare, Domnul Moldovei¹.

Ștefan, fiul ucisului Bogdan și nepotul lui Alexandru-cel-Bun, al bătrânului Voevod al Moldovei cu o Domnie într'adevăr regală, venise din Țara-Românească², trimis de noul Voevod de acolo, pus de curând în Scaun de către Ioan Hunyadi, Vlad Țepeș, căruia îi datorește prin urmare Domnia.

---

¹ Vezi în întregime Iorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*.

² În luna Maiu, fără dată (1445) scrie din Moldova, din Vasluiu, un Voevod Ștefan, și s'ar putea bănuî că acesta era fiul ucisului Bogdan, viitorul Ștefan-cel-Mare. Acest Ștefan face cunoscut Brașovenilor că „el e Voevodul acestei țări”, adică al Moldovei, „după ce a sfârșit luptele cu fratele nostru Petru, Voevodul care venise cu mână dușmană asupra lui”. Apoi cere vești despre „Ioan Voevodul”, care curând după aceea porni spre Țara-Românească. „Stephanus Vayv[o]dda de Moldva... Noveritis me esse Wayvodam in isto regno, videlicet in Moldwa, licet retroactis temporibus, non multum elapsis, in guerra seu discordia quam gerebamus cum Petro, fratre nostro Vaivoda, sinistra manu mihi invadente, non modicum persequeremur vosmet ipsos. Nunc, Dei per gratiam, sumus in regno nostro pacifice. Quare Vestras Universitates petimus... quatenus, quod cives aut hospites vestri, civitatis et provincie vestre, videlicet Barza, aliqua dampna seu iniurias et mutilationes membrorum in suis mercimoniis et in negociatione suarum rerum nostro in regno... passi fuissent..., volumus satisfactionem impendi... Item intunc petimus Vestras Amicitias et Fraternitates quod, si auditis vel audivistis aliquam famam..., renuncietis... Scripta in Moldwa, in civitate Wazlo, anno in praesenti post festum Urbani Pape feria 6^a.” Hurmuzaki, XV¹, p. 32, no. LIII.— Cf. pentru aceasta și actul din 1444, *ibid.*, p. 31, no. 4. Autorul e, de sigur Ștefan, fiul lui Alexandru-cel-Bun.

Sprijinit de ofițerii poloni din vecinătate¹, predecessorul său, mișelul Petru Aron, un fiu nelegitim al lui Alexandru-cel-Bun, încercă să se mai mențină, dar nu reuși. La 1-iu April 1457 era încă în Suceava; imediat după aceasta, la 12 April, Ștefan birui la Doljești (în «Hreasca»), apoi la Orbic, și Petru fugi spre singurul colțisor ce-i sta deschis, spre Polonia.

Dar «Voevodul Ioan», eroul român și al întregii creștinătăți, nu mai era în viață și nu se mai putea bucura de schimbarea petrecută potrivit dorinții sale. Îi fusese sortită cea mai frumoasă marte de soldat: în beția triumfului, după ce văzuse mândrele steaguri ale Sultanului dispărând de pe zidurile Belgradului și pe acesta luând calea întoarcerii, murise. Pentru Ungaria și pentru Țările Românești, ba chiar pentru toată lumea răsăriteană fu un ceas însemnat acela în care se 'nchisera obosiții ochi ai marelui luptător contra Turcilor.

În patria sa, Ungaria, începu o nouă epocă de lupte civile, până când în sfârșit copilul regal Ladislau putu da dovadă că afacerile domniei nu erau pentru el. Mai trecu câțva timp, până când Matiaș, fiul mai mic al lui Hunyadi, primi coroana Ungariei, datorită meritelor tatălui său; dar acest mare rege Matiaș, oricât de strălucitor se presintă în istoria Ungariei, nu avea puterea să-și stăpânească ambiția și el nu văzu, ceia ce „Ioan Valahul” știa prea bine: că pentru Ungaria totul atârna de succesul în apărarea contra Turcilor. Își irosi în zădar puterea ca să cucerească țări austriace, boeme sau transalpine. În Țara-Românească Vlad, fiul „Dracului”, se arată numai ca un slab diletant la tragerea în țapă a dușmanilor, supușilor și ani-

---

¹ Hurmuzaki, I², pp. 675-7, no. 516.

malelor¹. Spiritul lui Hunyadi trecu însă, măcar pentru câțva timp, asupra aceluia tânăr fiu de Domn care smulse Moldova din mâinile slabe ale lui Petru Aron, domni minunat, printr'o înțeleaptă cum-pănire ca și prin lupte curagioase, împrejurările vremii, și, iuptând împotriva soartei, îi întârziă cel puțin fatala înaintare, astfel încât, după o puternică Domnie de o jumătate de veac, putu lăsa urmașilor o țară neatârnată, mare, bogată. Puternicul lui braț ridică în sfârșit sceptrul căzut în țărână al bătrânului Alexandru.

I. Ca să-i pricepem cariera, trebuie să cunoaștem, neapărat, forțele interne ale țării.

Până acum era obiceiul să se numească nou-în-temeiata Moldovă : «Valahia Mică»²; acum, după lunga și minunata Domnie a lui Alexandru, și cu toți cei douăzeci de ani de lupte interne și de anarhie, ce trecuseră, țara lui Bogdan, „Bogdania“ Turcilor și a unora dintre Greci, nu mai merită o mai slabă prețuire față de «România» de Miazăzi. În toate privințele Moldova era mai puternică decât mai vechea și mai decăzută „Țară-Românească“, față de care ea se ridica tot mereu pe primul plan, prin luptă continuă în folosul ei și al întregului neam.

Dacă asămănăm Curtea unui Vladislav Dan ori a unui Vlad Țepeș cu aceia a Moldoveanului Ștefan, fie chiar și în primii lui ani de Domnie, se vede imediat superioritatea Moldovei. Boierii munteni sunt puțin numeroși; cei mai mulți n'au niciun titlu; aproape toți sunt numiți cu numele lor de

---

¹ O poezie a lui Martin Beheim asupra lui Vlad a fost descoperită de d. Gr. Conduratu și publicată în 1903 ca o disertație la Lipsa. În același an ea a apărut în „Archiv für Siebenbürgische Landeskunde“.

² Lannoy, Schiltberger; Acte polone în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 80, nota 3.

botez și urmează unul după altul fără vre-o normă. Așa apare, într'un document al lui Vladislav, întâiu un Dragomir Udriște, probabil mâna dreaptă a Voevodului, apoi un Vornic și la urmă un Logofat; după ei vin patru boieri cu numele de botez și numele părintelui, doi Spătari, Vistierul, Păharnicul, Stolnicul, Comisul și Stratornicul, dintre

Ștefan-cel-Mare (după Evanghelia de la Humor).

cari la niciunul nu se cunoaște familia din care fac parte¹. Intr'un hrisov al lui Țepeș se află doi boieri fără dregătorie, apoi Vornicul, Vistierul, Stolnicul, Comisul, Păharnicul, Stratornicul și Logofatul². Dacă luăm însă un hrisov de al lui Ște-

¹ Hasdeu, *Arch. ist.*, I¹, p. 142.

² I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 75.

fan, se văd apărând în el numeroși boieri mândri, a căror origine se poate urmări foarte bine în actele precedente privitoare la împrejurările interne sau externe, și la mulți se dau și numele de familie. Firește că ordinea ierarhică e încă puțin dezvoltată, cu toate că legenda atribuie bătrânului Alexandru originea unei clase boierești în Moldova și formarea unui Sfat normal, conform ceremonialului¹, dar îndată după Domn urmează castelanii, apoi marii demnitari militari, *pârcălabii* de Hotin, Cetatea-Albă, Neamț, Roman și Orhei, apoi curtenii: în fruntea tuturor Vornicul, pe urmă Spătarul, Vistiernicul, Postelnicul, *cubiculariul* Voevodului, Păharnicul, Stolnicul, Comisul, după care abia apar laolaltă, într'un fond fără nume, „toți boierii noștri moldoveni, mari și mici”². Ordinea curtenilor rămâne totdeauna aceeași, acea a pârcălabilor se schimbă puțin, și în comparație cu o danie a lui Ștefan din 1463 rezultă că rangul și titulatura corespund numai în parte cu cele obișnuite pe timpul lui Alexandru, că după această epocă se mai fac complectări, iar meritul de a le fi introdus revine lui Ștefan³. El a desființat unele boierii mai vechi, ca, de exemplu, cea de *ploscar*, și în ultimii lui ani dăte un loc de cinste, punându-l chiar de-asupra Spătarului, fostului pârcălab, actualul Portar de Suceava, care mai târziu, după moda polonă, fu numit și Hatman⁴.

Printre boierii munteni, mulți, de sigur, erau de de origine transdunăreană: fugari, cari, după subjugarea Statului bulgar și sârb, sau după asedierea Bizantinilor în strălucitoarea, dar săraca lor

¹ Ureche, ed. Kogălniceanu, pp. 137-139; cf. ed. Giurescu.

² Documentul din 1472 în Orest Popescu, p. 11.

³ Cf. Popescu, *o. c.*, p. 19; Hasdeu, *Arch. ist.* I¹, p. 154; *Studii și doc.*, V, pp. 385-6. V. și I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare și Ră-vista istorică* pe 1922, p. 81 și urm.

⁴ *Studii și doc.*, V, p. 387.

Capitală, își părăsiseră patria. După nume nu putem deosebi, bine înțeles, pe Sârb și Bulgar, dar într'un Sarandino sau Sinadino, ca și într'un Caloiani, recunoaștem numai decât Greci¹; afară de un Harvat, Horváth (Croatul, „Arvatul“) însă, elemente străine mai din Nord, care se pricep mai bine la războiu decât la intrigi și mașinații trădătoare, nu sunt represintate. În Moldova, din potrivă, găsim în rândul boierilor pe lângă Unguri sau Ungureni, cum e, de exemplu, Comisul Șandru, mulți Ruteni : Dajbog, dacă nu lațco Hudici (fiul lui Hudea poate), Vistiernicul Iuga, a cărui fiică, Sofia, se, chiamă și «Sobțea»²; Germanul Hermann, Hrăman joacă un rol mare în Moldova secolului al XV-lea³; dintre Greci însă nu găsim decât în anii mai târzii pe Vistiernicul Kirakola⁴.

Marii boieri moldoveni iese la iveală peste tot ca martori în documente, cum și prin faptele lor războinice; boierii *mici* apar însă numai rare ori. La bogăție și însemnătate în Stat ajunseseră mai cu samă aceia cărora Voevodul li dăruise moșii, moșii întinse în «pustie», adică în locurile fără de stăpân, de care aici se gasiau încă destule. În Țara-Românească, din potrivă, nu avuse loc nicio descălecăre (*descensus*) din ținuturi străine: «Marele-Voevodat» al unui Basarab crescuse din lăuntru în afară. În parte 1 muntoasă, care aduse locuitorilor numele de „Munteni“ și țării lor denumirea de «Muntenia»⁵, erau mulți boieri, dar toți erau numai niște săraci boierinași, niște *hobereaux*,

---

¹ I. Bogdan, *Documente și Regeste*, T. bla alfabetică.

² Popescu, *o. c.*, p. 14.

³ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, la acest nume. Cf. și articolul lui I. Bogdan asupra pietrei comemorative din Cetatea-Albă, *Conv. Lit.*, anul 1900 și studiul din „Analele Academiei Române“, XXX.

⁴ Hășdeu, *Arch. Ist.*, I¹, p. 116.

⁵ Cf. și Hurmuzaki, II², p. 549.

proprietari de origine țerănească ai unei mici bucați de munte sau de ogor, cari se deosebiau numai în slabă măsură de țăranii învecinați cu ei. Aici „pustina“, pustia trebuia căutată la Dunăre. După ce Voevodul muntean puse mâna pe acest hotar, el socoti că e mai cuminte, în loc să dăruiască, precum se face în Moldova, ținutul deșert boierilor săi, cu dreptul să iea dintr'însul în stăpânire atât cât voiau și puteau, să se primească în aceste *slobozii* „Greci și Sârbi“, etc., adică tot felul de fugari, să sălășluiască, cu privilegii întinse, mase întregi de țărani bulgari, de sigur și sârbi, așa cum s'a întâmplat supt Vlad Dracul, Radu-cel-Mare și Mihai Viteazul ¹. Boierii, așa cum îi aflăm aici, erau prea slabi pentru a fi un sprijin Statului, dar destul de tari pentru a-i înrăutăți situația, prea ambițioși, prea numeroși, prea strâns legați cu țăranii pentru ca să trăiască pașnici supt sceptrul Voevodului. De puțin folos la apărarea țerii, erau primejdioși pentru o dezvoltare liniștită, mai ales de când numărul lor devenise mai mare și ei absorbiseră și pe noii veniți. De oare ce dreptul nescris al pământului la poporul român îngăduia oricărui rude de sânge căderea urmării la tron, ei își făcură din moștenirea Coroanei sportul lor exclusiv, ruinător pentru țară și oameni, pe când, supt Ștefan și urmașii săi, marii boieri ai Moldovei luptau pentru apărarea și întinderea hotarelor patriei lor.

Un cronicar de mai târziu, care traduse în românește vechi însemnări slavone cronicărești, își începe povestirea despre „Ștefan-Vodă cel mare

---

¹ *Studii și doc.*, III, pp. XXVI, XXVIII, XLII; Hurmuzaki, XII, anul 1598. Numele de Vlașca pentru o mare parte a șesului Dunării nu e dat de către Bulgarii așezați aici și primit și de Români, cum credeam odată, ci vine din „cancelaria“ slavonă a vechilor stăpânitori români de pe malul drept, de la Siliștră.

și bun cu vorbele: «gătindu-se de mai mari lucruri să facă, Ștefan-Vodă nu cercă să așeze țara, ci de războaie se găti: că au împărțit oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani»¹. Pe vremea lui Ștefan cuvântul *hotnog*—după ungureșcul *had-nagy*—nu era cunoscut încă, și el fu introdus de sigur abia în veacul al XVI-lea de către căpitani și gărzii ungurești a Domnilor; *căpitan* aparține, ce-i drept, vechiului vocabular, dar în izvoarele contemporane nu înseamnă un grad militar. Oastea marelui Ștefan nu era de fapt astfel organizată cum o arată Ureche în veacul al XVII-lea.

În primul rând ea se alcătua din boierii „mari și mici“, cari cu toții trebuiau să facă serviciul militar și erau chemați direct de către Domn la o anumită dată. Ei veniau de la curțile lor², care erau în parte întărite cu turnuri și ziduri înalte, cum o trădează încă urme prin partea de Miazănoapte a Țării-Românești; calul, haina ostășească și armele erau ale lor; cele din urmă se alcătuiău din sulii, *măciuci* și *săbii*, cuvinte pe care le-au împrumutat și Sașii ardeleni. Marii dregători, sfetnicii Domnului, pârcałabii erau tot odată și comandanții unor astfel de cete de boieri. Afara de aceștia din urmă, după biruința, mai bine zis după ospățul solemn ce urmă acesteia, sau după înfrângere, cetele de boieri căłari, care se pot asemăna cu banderile ungurești, erau lăsate „acasă“ până când primejdia amenința din nou țara.

Pe lângă boieri luptau însă și alte trupe, care în cronicile slavone se numesc «viteji», adecă *milites*, sau voinici și hânsari³. Vitejii (*milites*) erau numiți din mila domnească, după întoarcerea

¹ Ureche, p. 152.

² *Dvor*, slav. curte.

³ Pentru originea slavă balcanică a cuvântului se rostește d. V. Bogrea.

din războiu, ca răsplată pentru merite militare. Situația lor se asemăna cu aceia a ungureștilor *militēs curiae* și de aceia se mai numiau și curteni (curte, *curia*). La începutul veacului al XVI-lea numărul acestor *equites aulae* organizați după sistemul lui Ștefan, se ridica la 3.000. Leafă nu căpătau, dar erau răsplătiți prin dăruire de moșii, care se numiau *curtenie* și erau supuse la o anumită dare¹. Ceilalți erau — o dispoziție asemănătoare există mai târziu în veacul al XVI-lea în Țara-Românească — sau oameni cari erau scutiți de anumite dări, cari purtau numele deosebit de *hânsari*, în Țara-Românească *Roși* și trebuiau să se presinte cu anumite arme supt steagurile împodobite cu chipuri de sfinți, sau țărani liberi, „voinici“.

Boierii cu fiii lor formau numai o mică parte din oastea moldovenească; *curtenii* și *hânsarii* nu erau nici ei prea numeroși. Grosul oștii de supt steagul Voevodului îl formă însă populația țărănească: de la plug și de la turmă veniau ei cu obișnuita lor îmbrăcăminte stramoșească, păstrată până azi: *căciula* de piele neagră de miel, în Moldova foarte țuguiață, cămașa groasă, *sucmanul* cafeniu sau *cojocul*, *ișarii* strimți și încrețiți de la genunchi în jos și bucați groase de piele cusute una de alta, *opinca*, alcătuiau acea „uniformă“ de muncă și de războiu, care părea Leșilor inhibitori de podoaba ceva cam nearătoasă, «închisă». Părul unduiat și inelat, fața energică, ochii mari, mai mult negri sau căprii, dădeau însă țăranilor, mai mult decât aurul scilpitor și coloratele haine de paradă, o înfățișare militarească,

---

¹ Reichersdorf, *Chorographia Moldaviae*, în Papiu, *Tesaur*, III, p. 138. Golski, *Sprawa rycerska*, în *Arch. ist.*, I², 110; *Studii și doc.*, V, p. 16, no. 70. Cf. *ibid.*, pp. 6-7, n-le 26, 33.

acea a unor soldați îndărătnici, de reînvins. Cei mai bogați — și bogății însemnate nu erau ceva neobișnuit în vremea aceasta — apăreau pe propriii lor cai, mici animale robace și supuse, care cu o hrană de nimic puteau duce mult la muncă. Șele nu li trebuiau fiilor plaiurilor sau ai dealurilor învălurate; dintr'o frânghie oarecare își făceau un frâu, și această montură li era de ajuns. Drept arme li slujiau aceleași ghioage cu care păziau turmele, coasele și securile cu care secerau, și aceleași topoare trebuiau să crape și lemne și capete; arcele, cu care vâneau păsările, țintiau și asupra dușmanului, și din ramuri își împletiau mici scuturi. Pedestrimea se alcătua numai din țărani și păstori, și înlauntrul țării tot ei trebuiau, pentru a închide drumurile dușmanului, să doboare copacii din păduri și să ridice piedeci, să arda sămănăturile și satele și să prefacă astfel mijloacele de cultură într'o pustie ocrotitoare. Aceasta era armata moldovenească, temută în afara de hotarele țării, dar de neînvins înlauntru, chiar și după o înfrângere: oastea bătută își deschidea totuși drum — cum am văzut-o în timpul nostru la Buri — în cete ce fug răpede, fiecare din ele înfățișând populația unui sat sau a unui ținut, și după porunca Domnului se adunau iarăși la un loc anumit și la ceasul hotărât ca oaste rânduita¹.

Țaria acestui puternic sistem de apărare stătea, cum s'a accentuat de mai multe ori, în țăranul liber. El era atât de folositor, și Statul era într'o atât de mare măsură cladit pe umerii lui largi,

---

¹ Pentru aceste împrejurări militare v. mai ales descrierea împrejurărilor în Țara Făgărașului, la Iorga, *Sate și preoți*, p. 143 și urm.; descrierea lui Golski; raportul medicului venețian Matei de Mirano în Hurmuzaki, VIII, a. 1502, p. 37. Mai ales Iorga, *Istoria armatei*, I și generalul Rosetti, în „Analele Academiei Române” pe 1925.

încât nimeni nu cuteza să-i atingă libertatea. După toate prefacerile care se petrecuseră în țară de la izbutita aventură a lui Bogdan, întemeietorul, se găseau în Moldova două feluri de țărani. Băștinașii, pe cari cuceritorii îi aflaseră aici, își păstrară ogoarele și steteră ca mai înainte supt *juzi* sau *vătămanii* lor; la Curtea Domnului nu se înfățișau decât când apelau la o instanță mai înaltă în certurile lor pentru pământ; față de același judecător suprem erau răspunzători pentru crimele săvârșite. Domnul lua și dela dânșii dijmă. În «pustie» însă mănăstirile și boierii căpătaseră pământ și cu învoirea Domnului așezaseră coloniști străini: aceștia se găseau în primele timpuri în aceeași situație față de Statul care cerea dări, dar pe lângă aceasta mai datoriau și proprietarului de pământ o anumită *clacă*, iar după învoială și alte servicii și plocoane. Pe moștile mănăstirești, egumenul avea drept și asupra vâmlor domnești, asupra morilor și a pășunilor și exercita încă și drepturi judecătorești.

Acum, pentru țăranii băștinași acești străini, cari erau uniți cu ei din pricini politice, se che-mau *vecini*, pe când ei înșiși se bucurau de o situație mai înaltă: în Țara-Românească numele lor e *moșneni*, urmași ai întemeietorului satului, și lor li corespund în Moldova *răzășii* (de la *rază*, în înțelesul francesului, rayon; cf. de la ograda ogrădași, de la cuvîntul slavon pentru «loc»: me-gieși). Dar în aceste bune vremuri de o armonică viață laolaltă, în care clasele nu se priviau cu dușmanie, în care țara era tare prin unitatea ei, de la cel mai de jos țăran până la cel mai înalt, încoronatul Domn al țăranilor —, chiar și străinii își aveau libertatea dătătoare de curaj.

Iobagi, oameni neliberi, erau numai Tatarii Dom-

nului, cari la danii erau dăruiti odată cu pământul; apoi, poate, țărani ruteni și români din ținutul Sepenicului și al Pocuției, reluat de la Poloni, și în sfârșit toți fugarii din țări străine. Astfel se jăluiesc Secuii, în 1493, că, dacă pribegesc în Moldova sau Țara-Românească, trebuie să se dea ca iobagi Domnului de acolo¹. Mai târziu, astfel de străini fără patrie erau luați ca «țigani ai Domnului» și intrau în robie împreună cu toți urmașii lor². Dar, în această vreme, nici țiganii pomeniți în hrisoave nu erau propriu-zis robi de casă, pentru că nu puteau fi vânduți individual, ci numai cu întregul *sălaș* și pentru că erau întrebuințați mai puțin în gospodăria casei, ci mai mult la munca de câmp ca și iobagii³.

În Țara-Românească, din potrivă, boierii erau numeroși, trăiau mai mult la moșiile lor și ca situație erau prea aproape de țăran; autoritatea domnească li era prea departe, și starea clasei muncitorești era simțitor mai rea decât în Moldova, și această inferioritate a principatului mai vechiu se mai arată încă și în alte câteva privinți.

Țara-Românească nu avea încă o capitală statornică. Argeșul fu întrebuințat, ce-i drept, din timpul lui Mircea și Mihail, fiul lui Mircea, și chiar de Dan al II-lea și Vlad Dracul ca reședință, dar cel din urmă coborî mai jos până la Târgoviște, și urmașul lui, Vladislav-Dan, dă acte tot

¹ Se Woywodis dictorum regnorum in iobbagionem dederunt; Hurmuzaki, II^a, p. 345.

² Iorga, *Documente relative la familia Callimachi*, I, pp. 247-8.

³ Hasdeu, *Arch. ist.*, I, p. 121. Cercetările lui C. Giurescu, foarte amănunțite și pătrunzătoare, încheiate într'un puternic sistem, dar ale căror concluzii nu le putem admite, sînt cuprinse în memoriile sale despre „Rumâni” la Academia Romîna și în cartea sa postumă despre boieri. Opinii de diletați sîm îndrăzneț se dau și în cartea lui G. Panu și în aceia a d-lui R. Rosetti despre situația claselor muncitoare la noi. Cf. broșura mea *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, București 1908 (din „Studii și documente”).

din acest oraş. Prietenii Turcilor, cari urmau după el la tron, veni la Bucureşti, „cetatea de pe Dâmboviţa“, unde se găseau aproape supt ocrotirea puternicii cetăţi Giurgiu. Însemnătatea vechilor *judeţe*, ca cercuri de împărţire ale ţării, dispăruse şi un alt înţeles nou nu căpătara: în documentele de întărire ale Domnilor poziţia satelor se determină numai după apele ce curg prin apropiere. Ținutul de peste Olt, din potrivă, tot mai trecea încă drept o unitate ce se sprijinia pe un alt trecut, şi Domnii scriu «boierilor olteni» mai mult povătuind decât poruncind¹. După ce la începutul veacului al XVI-lea cetatea Severinului căzuse în mâinile Turcilor, în Craiova şedea un Ban, care avea ca şi Domnul cea mai înaltă jurisdicţie şi de fapt punea să i se poarte înainte insignii domneşti şi un steag propriu, *grapa*². Autoritatea centrală bisericească ducea o viaţă sărăcicioasă în împrejurări întunecoase, aşa încât nici măcar o singură veche şi neîndoielnică însemnare nu ni-a rămas de la Mitropolii Țării-Româneşti³. Chestia episcopilor sufragani încă tot nu era lămurită. Antim, numit «episcop al unei părţi a Ungrovlahiei», mai târziu «al părţii din spre Severin», n'avu curajul să vie de fapt din Constantinopol în diocesa sa, şi, când muri, nu i se dete niciun urmaş⁴: abia supt cel de-al patrulea Radu-Vodă, la începutul veacului al XVI-lea, veni în ţară un prelat străin, grec, şi abia acum se luă măsuri pentru a organisa Biserica mun-

¹ Bogdan, *Documente şi Regeste*, p. 58; *Relaţii cu Braşovul*, p. 88.

² *Cronica lui Constantin Căpitanul*, ediţia Iorga, p. 165.

³ V. Iorga, *Istoria Bisericii*, I.

⁴ Miklosich-Müller, I, II, *passim*. Ceva nou asupra Mitropolilor munteni în Bogdan, *Doc. şi regeste*, p. 306 şi urm., în *Întemeierea Mitropolilor* de N. Dobrescu şi în recentul studiu al d-lui C. Marinescu, în *Analele Academiei Române* pe 1924. Cf. *Revista istorică* pe acelaşi an, pp. 148-51.

teană. Afară de ctitoriile lui Nicodim se întemeiară numai două mănăstiri însemnate, amândouă la șes, Snagovul și Tânganul, dar din care, la dreptul vorbind, niciuna nu se poate asemăna cu clădirile contemporane din Moldova¹. Din aceste mănăstiri, vechi și noi, n'a pornit nicio mișcare culturală de samă: scrieri slavone caligrafice de origine muntenească sunt necunoscute și, când compilatorul veacului al XVII-lea caută material pentru istoria mai veche a principatului, el nu găsi decât, în câteva mănăstiri mai vechi, abia niște sărăcicioase însemnări, cu care nu se putea începe mai nimic.

Cu totul altfel stau lucrurile în Moldova. Domnii erau aici credincioși obiceiului, pe care-l păstrară până mai târziu, să cutreiere odată pe an toată țara, să meargă de la o mănăstire la alta, și chiar să poposească pe câteva zile în orașele mari și mici, în podgoriile domnești, ca la Cotnari și Huși. Dar capitala statornică a principatului rămase din vremuri vechi până după 1550 Suceava, unde se clădi o puternică cetate². Țara era împărțită în *ținuturi*, județe, care la sfârșitul veacului al XVI-lea, supt Petru Șchiopul, erau în număr de douăzeci și două³. În fiecare capitală de județ puterea domnească era represintată prin *vătași*, cari se bucurau de scutirea de dări⁴, și în anumite casuri printr'un boier de rang mai înalt. De el mai țineau și locuri libere pentru refugiu, *slo-*

---

¹ Cronica „oficială” a Țării-Românești în *Magazinul istoric*, IV, p. 234; despre Snagov o broșură a arhitectului G. Mandrea, București, 1900, cu ilustrații.

² V. asupra săpăturilor întreprinse acolo de Romstorfer, *Jahrbuch des BukowinerLandes museums*, scrierea sa de total, tradusă și complectată de d. Al. Lăpedatu (București 1910), și o expunere cuprinzătoare a rezultatelor, de același. Lui Romstorfer îi datorim și o bună lucrare ilustrată asupra cetății Neamțului.

³ Hurmuzaki, XI, p. 219-220, no. CCCLII.

⁴ *Ibid.*

bozii și ocoale, unde orașenii își pășteau vitele, își adunau lemnele și-și așezau șerbii.

Biserica era trainic organizată din timpul lui Alexandru-cel-Bătrân. În frunte sta mitropolitul Sucevei și supt el episcopul din «Cetatea de jos», Romanul¹. La aceste două episcopate Ștefan mai adăoga, încă înainte de a fi reînnoit, în anii 1479 până la 1480, vechea biserică a mănăstirii din Rădăuți și înainte de a fi pus să se acopere cu pietre noi mormintele strămoșilor săi², un al treilea episcopat, cel din Rădăuți: în 1463 el nu ființa încă, pe când în 1472 este acum pomenit³, iar în 1480 același episcop Ioanichie e numit chiar în mai sus pomenitele inscripții funerare⁴. Astfel organizată Biserica moldovenească nu mai atârna de Patriarhul constantinopolitan, care în 1439 subscrisesese la Florența unirea stricătoare de suflete cu Apusul, cu toate că Mitropolitul Moldovei Damian și protopopul său Constantin fuseseră de față la acel act⁵. Un anume Teoctist luase la 1451 moștenirea «schismaticului» Damian, și acest Teoctist își primise poate puterea spirituală de la Patriarhul de Ohrida, rămas drept-credincios, de și scrisoarea prin care Ștefan însuși cere această favoare trebuie socotită ca un falsificat⁶. Lângă

---

¹ V. *Studii și doc.*, V, p. 386, no. 1.

² Melchisedek. în *Analele Acad. Române*, III, p. 267-270; D. Dan, *Rădăuți*; Kosak, I. c.

³ Wickenhauser, *Putna*, p. 159.

⁴ Cf. *Studii și doc.*, V, p. 386, no. 1. Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 58 și urm. Mai înainte, din zilele lui Alexandru-cel-Bun, ședea aici numai un egumen foarte bogat, care veghia asupra vechilor morminte domnești.

⁵ Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 10 și nota 1; cf. Hurmuzaki, I¹, la anul 1435, negocierile Papei cu Mitropolitul Grigore. Asupra conciliului și broșura francesă a lui C. Auner, 1910.

⁶ Traducerea pe românește a unei corespondențe care a fost copiată în mănăstirea Râlo de Grigorovici, în *Magazinul istoric*, I, pp. 277-278; originalul în *Glasnicul sîrbesc*, VII, p. 177. Cf. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 251, no. 14; Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift*, 1904, p. 200.

Mitropolitul Teoctist și episcopul de Roman, Tarasie, apar într'un hrisov de danie din 1463 încă și cei patru «popi», cari stăteau în fruntea marilor obști călugărești din Moldova: Teodor din Bistrița, care ca stareț al celei di'tâiu mănăstiri moldovenești precede ca rang pe ceilalți, Ioasaf din Neamț, Anastasie din Moldovița și Stahie din mai noul lăcaș dumnezeesc de la Pobrata. În anul 1466 Ștefan începu, supt pioasa înrâurire a marelui Mitropolit Teoctist, clădirea unei mult mai frumoase mănăstiri, în amintirea unei mari izbânzi a politicei sale. Putna, în Bucovina de azi, fu târnosită solemn încă în 1469, la care faptă luară parte peste șasezeci de membri ai clerului moldovean. Ioasaf din Neamț primi conducerea acestei mari așezări de rugăciune și supt dânsul un călugăr necunoscut, folosindu-se de vechile însemnări de la Bistrița, asupra lui Alexandru-Olechno (cel tânăr) și a familiei lui, începu în corectă limba slovenească o cronică a țării moldovenești, în care, ca un contimporan ce este, ne înformează și despre întâmplările norocoase și nenorocite din timpul lui Ștefan. La Neamț și în alte mănăstiri, mâinile dibace ale învățaților frați cu dar artistic scriu neîntrecutele manuscrite slavone cu frumoase chipuri de sfinți¹. În stârșit în orice loc mai însemnat se ridicară biserici și mănăstiri de mâna meșterilor apuseni, probabil și ruso-poloni, și prin aceste semne de mulțămire, care se înălțau spre cer pentru biruința totdeauna dăruită, își căpătă Moldova cele mai frumoase vechi clădiri arhitectonice ale sale².

II. Istoria politică a lui Ștefan, în ce privește

¹ Cf. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 531 și urm.; *Istoria literaturii religioase până la 1683*, 1934.

² N. Iorga și G. Balș, *L'art romain ancien*, Paris, 1922.

țara însăși, își găsește lămurirea în cele precedente.

Oricum, o mare primejdie exista la început pentru Moldova lui Ștefan. Ungaria trăi sub Ladislau Postumul numai pentru luptele sale launtrice; mult-înzestratul său urmaș, Matiaș, fiul bătrânului Hunyadi, avea de deslegat în primul rând alte chestiuni, în luptă cu împăratul german, doritor de titluri. Chiar Țara-Românească, așa de ascultătoare mai înainte, scutură jugul unei suzeranități nefolositoare; Vlad cel nou, care jurase credință Ungariei, îndată după moartea ocrotitorului său Hunyadi, începu acum să neliniștească pe vecinii ardeleni, unde se adăpostia din porunca regelui o rudă a sa, poate fratele ucisului Voevod Vladislav-Dan, și de unde se ivi împotriva-i ca pretendent un fost călugăr cu numele de Vlad. După suirea pe tron a lui Matiaș, sălbatecul Domn muntean își permise groaznice crime față de Brașoveni: ținutul lor fu pustiit, negustorii și trimișii lor trași în țeapă, fără ca el să fi putut pune mâna pe rivalul său Dan. Matiaș trimise în primăvara lui 1460 pe acel fiu de Domn cu mulți boieri, ca să alunge pe «tiran»; totuși Vlad învinse și puse să ucidă pe dușmanul său cu cea mai mare solemnitate, după metoda sa favorită. Ținutul Amlașului fu pustiit și pe lângă acestea își asigură printr'un tratat cu Turcii ajutorul acestora.

Polonia nu făcu nicio încercare să readucă pe Petru Aron, și atacurile lui Ștefan în provinciile megieșe ale regatului rămaseră fără răspuns. La o învoire a jurământului de vasalitate nu era, pentru moment, de gândit, și astfel, fără de mari jertfe, Moldova ajunse iarăși neatârnată. În sfârșit la 4 Aprilie 1459 Ștefan încheie în lagărul său de la Nistru un tratat cu ofițerii de la hotar, prin

care renunța la recucerirea momentană a Hotinului, ocupat de Poloni, și făgăduia omagiul său în casul când regele ar veni în Rusia; în schimb i se promitea că Petru Aron nu se va mai apropia de patria lui de odinioară¹. Pe partizanii acestuia din urmă îi iertase, și astfel aproape toți boierii țării se găseau de partea noului și tânărului Domn².

În același tratat Ștefan vorbește de un amenințător războiu între Poloni și «păgâni», supt cari probabil se înțeleg Tatarii. Peste tot însă în Europa se pregăteau pentru o mare expediție de recucerire împotriva Turcilor, pentru o răzbunare a zilei de la Varna, și anume supt conducerea unui Papă care stătuse în prietenoase relații cu Ioan Hunyadi și care, ca humanist, vedea în stăpânirea barbară asupra pământului clasic al Eladei o rușine pentru timpul său. Pe când Piu al II-lea pregătea marea sa flotă cruciată—el însuși muri în fața operei sale, puțin timp înainte de pornirea din Ancona, — se trezi și în inimile Domnilor de la Dunăre iarăși iubirea pentru Creștinatatea căreia și ei îi aparțineau. Vlad chinuia acum pentru distracția sa zilnică prin tragerea în țeapă, în locul Sașilor sau a Românilor ardeleni, mai bucuros pe Turci. După ce se împacase cu Matiaș și făgăduise solemn să iea de soție o catolică unguroaică, Turcii dunăreni voia să-l ademenească prin vorbe dulci, ca să pună mâna pe el. El veni, ce-i drept, pentru propusa regulare de graniță și adăse cu el, de formă, tributul cerut pe trei ani și pe lângă aceasta cincizeci de băeți și cincizeci de cai, dar de fapt era încunjunrat de o mică oaste,

---

¹ Hurmuzaki. II², pp. 126-127.

² *Ibid.*, p. 132. Cf. pp. 683-585 și p. 75. no. 94; pp. 67-68. Mai pe larg în lorga, *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, București 1904.

care luă la fugă pe begul de Nicopol și ocupă printr'un atac fără veste Giurgiul.

Urmă un întreg șir de mici năvăliri, și rezultatul fu că în iarna anului 1462 din toate cetățile turcești de pe malul Dunării nu rămase ne-ars decât Vidinul. Ba chiar, fugărind pe un anume Mehmed-Pașa, el ar fi pătruns atât de adânc în Țara Turcească, încât chiar locuitorii marelor orașe de reședință ale Sultanului, care atunci se găsea în Moreia, se îngrijiră de siguranța lor și o luară la fugă¹.

O mare expediție personală o pregăti Mohammed al II-lea pentru anul 1462 împotriva rebelului, și, dacă ținem samă de mărimea numărului transmis la care se ridica armata adunată de Sultan, căpătăm impresia că el n'ar fi urmărit numai obținerea unei schimbări de Domn, ci să pună stăpânire trainică pe țară, cum se făcuse mai nainte cu Serbia, Bulgaria și curând după aceea cu Bosnia. Aceasta era de altfel politica obișnuită a cuceritorului Constantinopolului, și de aceea de data aceasta el nu aducea în suita sa niciun neînsemnat și plecat pretendent, cum ar fi făcut-o fără în doială în celalt cas.

Totuși primele încercări ale armatei Sultanului, care număra peste o sută de mii de soldați și lucrători, nu fură însoțite de biruință. Turcii putură, ce-i drept, trece liniștiți Dunărea la Nicopol: nicio corabie românească nu întâmpină puternicele galere «împărătești», și drumul spre Târgoviște sta deschis. Dar când ici, când colo, în nopțile întunecoase, pe la strâmtorile greu de trecut, pe la apele ce ieșiseră din matcă, în scurt: peste tot

---

¹ Cronica venețiană, în Iorga, *Acte și fragm.*, III¹, p. 12-14; scrisoarea lui Vlad însuși în Bogdan, *Vlad Țepeș*, pp. 78-82, și povestirea precisă a Bizantinului Chalkokondylas.

unde numărul luptătorilor își pierde însemnătatea și biruința surâde celui curajos și cunoscător al locului, neobositul Vlad apărea cu cetele lui de călări, spăimântând, măcelărind și retragându-se ca fulgerul. Groaznica priveriște a musulmanilor trași abia de curând în țeapă se înfățișa falnicului cuceritor și de sigur că nu-și greși efectul. În sfârșit Turcii nu găsiră în țara pe care apărătorii însăși o pustiiseră cu totul, nicio hrană, și ca de obicei ciuma izbucni în năprasnica gloată care suferia de foame. Spre norocul lui Mohammed apăru Radu, fratele mai tânăr al lui Vlad, odinioară o renumită frumuseță bărbătească a haremului împărătesc, și-i făgădui să slujească punctual și ca supunere Împăratului, el și cu partisanii lui, numai dacă ar căpăta mijloacele ca să se poată susține ca Domn. Cererea fu primită cu cea mai mare milostivire, și puterea turcească se retrase până la Dunăre fără să fi întins de fapt granițele Statului.

Vlad se străduise încă din vreme după ajutor unguresc, și Matiaș socotia să facă două lucruri cu o singură lovitură: în primul rând voiă să scape Țara-Românească de o ocupație turcească și apoi să pună în Moldova, în locul mândrului Ștefan, care uitase să-i facă omagiu, care se războia cu Vlad, acum credincios, pentru vechile „granițe basarabene” din vremea lui Alexandru și care în 1461 onorase țara Secuilor cu o expediție de pradă¹, pe Petru Aron, care după tratatul din 1459 se oploșise în Ungaria. Dar până la sosirea lui se petrecură lucruri însemnate. Flota turcească se duse la Chilia, pentru a lua în stăpânire cetatea și odată cu aceasta gurile Dunării.

---

¹ Cronica moldovenească.

Unguri cu tunuri bune păziau cetatea, dar Domnul Moldovei nu uitase drepturile istorice ale țării sale asupra Chilie și cu drept cuvânt vedea în același timp în stăpânirea acestui punct o necesitate geografică pentru Statul său. De aceea alergă el spre teatrul războiului, pentru ca eventual să câștige prada pentru dânsul. Pe când sta supt arme față de vecinul său și căuta să-și întindă hotarul de Miazăzi în dauna acestuia, Ștefan adusesese în sfârșit, la 2 Martie, și regelui polon de mult făgăduitul omagiu¹, dar fără să-i cedeze vre-un ținut oarecare. În Iunie se afla acum supt zidurile Chilie, dar și Vlad alergă din parte-i, în persoană, pentru apărarea însemnatului port. Înainte de sosirea lui, Ștefan fu rănit la picior și se retrase; Turcii, înștiințați de neizbânda din Țara-Românească, o porniră în spre Răsărit. Izbăvit în sfârșit de acești dușmani, energicul și tot atât de crudul Țepeș, cavaler creștin, se întoarse împotriva fratelui nevrednic. Acest slăbănog desfrânat avea de partea lui pe cei mai mulți boieri, cărora li plăcea tocmai un astfel de Domn, și pentru că el pusese mâna pe locul lor de adăpost, poate în mănăstirea Snagovului, pe familiile oștenilor. Chiar supușii nemulțamiți trecură de nevoie din mijlocul tovarășilor lui Vlad supt sceptrul pe jumătate feminin al aceluia. Biruitorul de la Chilia însă fugi furios și arzând de răzbunare în Ardeal, unde mai înainte pricinuisse atâtea nenorociri.

Aceasta se petrecea în August, iar în Septembrie regele Matiaș se și găsia la Turda. El trimise supt comanda lui Giskra o avangardă, care trebuia să pătrundă împreună cu Vlad în Țara-

---

¹ Hurmuzaki, II³, pp. 694-695, no. 521; pp. 696-697. no. 522; pp. 698-699, no. 523.

Românească. Acesta, bucuros și vesel, urzind tot odată drăcești planuri de război, veni până la pasul Rucărului și, pentru ca să împace și pe Sultan cu intențiile sale, trimise pe aici o scrisoare lui Mohammed, cu făgăduieli fabuloase; chiar și Ardealul i l-ar pune la îndemână, dacă i s'ar ierta greșelile față de Împărat ! Astfel de oferte mincinoase erau pe vremea aceia ceva zilnic; chiar și Alexandru însuși, ocrotitul Turcilor, jurase Ungurilor ură neîmpăcată împotriva păgânilor. Oricum, o astfel de scrisoare nu trebuia să ajungă supt ochii regelui unguresc, dar poate prin silințele lui Radu sau ale Șașilor, atât de adânc jigniți, tocmai aceasta se întâmplă. Momentan expediția se întrerupse, și Vlad, în loc de a urca tronul Țării-Românești, intra într'o închisoare ungurească, în care, chinuind animale nevinovate, petrecu mai mult de zece din cei mai frumoși ani ai vieții sale ¹.

Urmară acum câțiva ani, în cari Turcii își desăvârșiră cuceririle în Bosnia și Albania și dădură Statului lor o graniță puternică în spre Apus; acesta și fusese totdeauna marele vis al ambițiosului Sultan Mohammed, să patrundă prin Italia ce-i sta în față până în inima Creștinătății ! Al doilea Hunyadi, căruia Coroana ungurească nu-i compensa toate virtuțile tatălui, căută, ce-i drept, să alunge pe guvernatorii turcești din Bosnia și

---

¹ Scrisoarea în *Commentaria Pii II* (ediția din 1614), pp. 296-297. Cf. apoi știrile venețiene în *Acta externa* ale Academiei ungurești. Critica în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 121-130; *Studii și documente*, III, pp. XXX-XXXII. Pentru cariera lui Vlad înainte de 1462 vezi Iorga, articolul: *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în „Conv. Literare“ din 1900. În întregime, asupra lui Țepeș, cartea lui I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui* (București 1896, cu diferite versiuni ale legendei lui Țepeș, redactate în nemțește și rusește și cu portretele lui Țepeș. Acum citva timp a fost publicată pe cheltuiala Acad. Rom. în facsimile broșura populară „Von dem Dracole Wayda, dem grossen Tyrannen, gedruckt zu Augspurg durch Mattheum Francken“. Cf. și mai sus.

întreprinse în acest scop în anii 1463 și 1464 două expediții acolo în Bosnia: cele două Banate bosniace întemeiate în acest prilej, atunci, nu avură bine înțeles o îndelungă existență și nou-numitul rege al Bosniei, Nicolae Ujlaky, un bătrân tovarăș al bătrânului Hunyadi, nu domni de fapt niciodată. Și în 1465 regele unguresc veni în părțile de Miazăzi ale Statului său, iar în Novembre era la Sava¹. În același timp îl preocupau însă și încurcături boeme și austriace: și pe lângă aceasta mai era vorba și de o moștenire a trecutului, la care nu-i venia așa de ușor să renunțe.

Ștefan știu să se folosească de aceste împrejurări. Frumosul Radu era o personalitate ridiculă; el își datora existența aproape numai favoarei ocrotitorului său și, fiindcă aceasta nu-i putea ajuta, pierdu în urma unui atac pregătit cu dibăcie Chilia, unde în Ianuarie 1465 pârčalabii moldoveni își exercitau iarăși slujba lor².

Matiaș răspunse abia în 1467, și fu nevoie încă de o provocare a Domnului moldovean pentru a hotărî pe rege la un atac împotriva Moldovei. Prin politica sa de mari aspirații, Hunyadi ajunsese un aspru apăsător al supușilor săi, cari trebuiau să-i plătească dări grele, fără să știe unde se duceau banii lor. Cu aceste stoarceri de bani era nemulțămît mai ales Ardealul, unde guverna ca Voevod un German din Austria, comitele Johann de Pösing și de Sankt Georg. Comitele sas Roth îndemnă pe Voevod să se proclame rege și Ștefan, care afla de aceasta, făgădui bucuros ajutorul său. Oștile se și adunaseră când Matiaș, însoțit de o puternică armată, alergă încoace, pentru a înabuși răscoala. El izbuti lesne, și sânge curse numai supt

¹ Gelcich, p. 624.

² Chilia și Cetatea-Albă, p. 129.

securăa călăului. Johann, care gustase numai câteva săptămâni cinstea regală, se lasă liniștit să fie despoiat de Voevodat și nimeni nu ridică glasul ca să reclame împotriva omorurilor răpede savârșite. Acum, după ce totul intră iar în făgașul obișnuit, Matiaș porni din Brașov spre pasurile ce duc spre Moldova, cu toate că din pricina răpedelui sfârșit al răscoalei, nu se alipise de fapt încă nicio oaste moldovenească de ajutor la răsvrății din Ardeal. Matiaș era obișnuit cu campanii de iarnă, și de aceea nu se urni din loc înainte de jumătatea lui Novembre. El găsi drumurile închise cu copaci tăiați și puse să i le deschidă în grabă; de la Trotuș merse spre râul Siretului, urmă cursul lui până la Roman și dădu pradă flacărilor întăriturile de lemn ale acestui oraș; apoi de-a lungul apei Moldovei, mândrul biruitor ajunse în sfârșit în Decembre la Baia. Ștefan, cum se asigură din partea Ungurilor, făcuse propuneri de pace, suferise însă un refuz și găsi atunci un mijloc mai bun să scape de dușman. În puterea nopții mii de țărani pătrunseră în Baia și la lumina micilor case de lemn ce ardeau se desfășură o luptă îndârâtnică: după astfel de lupte fiecare din părți poate să se laude cu biruința. Un lucru e însă sigur, că Matiaș renunță la intenția de a înainta până la Suceava, că părăsi cu o graba care sămăna a fugă primejdiosul pământ al Moldovei și că a purtat patru ani de zile în spate—«in spina dorsi»—fierul dureros al unei săgeți «valahe» ca amintire a biruinței sau a înfrângerii dela Baia¹. Voevodul Moldovei nu făcu niciun jurământ de credință, nici nu se sfii măcar să jignească din nou pe rege printr'o năvălire în Ardeal și nu-și

---

¹ Bonfinius. Cf. Dlugosz și *Cronica Moldovenească*. V. Gh. I. Brătianu, în „Revista Istorică”, VI, p. 216 și urm., și P. P. Panaitescu, *ibid.*, VIII, p. 47 și urm.

găsi as'âmpăr până ce nu avu în mâni pe Petru Aron, pentru ca să-i răteze capul cel slab și ambițios. Pentru mulți ani depărtatul Apus ținui luarea aminte a regelui unguresc; el se luptă acolo cu principele polon Vladislav pentru moștenirea regelui husit al Boemiei. Abia în 1475 el fu slobod, de altfel la timpul potrivit, pentru ca să se poată amesteca în încurcăturile Răsăritului¹.

Între acestea Ștefan, cu toate ciocnirile ocazionale ce avu cu Tatarii, cari cercetau regulat regiunile creștine din apropierea lor, îndreptase și spre Țara-Românească; cel puțin în tratate el introdusese de mult, ca mijloc de scusă, pe lângă boala întâmplătoare, și năvălirea Tatarilor.

Aici era de nevoie să câștige mai întâiu o graniță tare și statornică, să înainteze la Răsărit și la Apus până la linia Siretiului de jos, să cucerască și cuprinsul județului Putna, care aparținuse Voevodului Moldovei încă din zilele lui Alexandru-cel-Mare², și să ardă și să radă din temelie toate cetățile și porturile din apropiere, Crăciuna de la munte ca și Brăila.

În al doilea rând trebuia pus în cetatea de pe Dâmbovița, în locul guvernatorului creștin autonom al Împăratului turcesc, un prieten, un bun și viteaz creștin. Dar — și aceasta era cea mai mare nenorocire pentru puternica desvoltare a energicului, dar nenorocitului popor românesc—acest principe nu putea fi nici fiu, nici rudă și niciun dregător al celui din Moldova și cu atât mai puțin ar fi putut Domnul moldovean însuși să iea țara pe sama lui; căci un străvechiu obicei de nedesră-

---

¹ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 130-131, 270-273 și partea corespunzătoare din *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*.

² V. Generalul Rosetti, în *Revista istorică*, X, p. 186 și urm.

dăcinat, sfântul obicei al pământului, cerea ca numai membri ai vechii dinastii, numai scoborâtori ai celui d'întăiu Voevod să poată avea în mână lor puterea, și din neamul lui Mircea numai un singur bărbat avea chemarea să domnească și acest singur bărbat, căzut aproape în nebunie, sta în închisoare la Buda și trăgea în țepă șoareci, pe când Ștefan trebuia să se slujească de tot felul de oameni nevrednici, epigoni pe atât de necredincioși, pe cât de netrebniți, de fricoși și de stricați.

Încă în 1469 era vorba despre un războiu iminent între Moldoveanul care năzuia să se înalțe și între slăbănogul Muntean, a cărui neputință ademenia la cuceriri. Acesta asmuțise pe Tătari împotriva lui Ștefan; dar ei fură sfârâmați în August la Lipnic, în Basarabia de astăzi, iar apariția corăbiilor turcești pe Dunăre nu avu niciun succes față de Ștefan. Dușmăniile mai întârziară câteva luni din pricini necunoscute, și abia în iarna anului următor, în Februar 1470, Brăila fu nimicită de Ștefan printr'un atac neașteptat. Aceasta era o grea lovitură pentru Radu, care înaintă până la Buzău, pentru a da piept cu dușmanul, dar nu ajunse nici măcar la luptă. Turcii se pregăteau atunci de un atac asupra insulei Negroponte, iar paguba ocrotitului lor, care-i lovia și pe ei destul de greu, o lăsară nerăsbunată. În aceeași vreme izbucnise lungul și greul războiu dintre Osmanlâi și rivalii lor asiatici, Tătarii puternicului și energicului Uzun-Hasan, și în 1473, după o întâlnire norocoasă la Soci (7 Mart), Ștefan alungă pe Radu, care năvălise în Moldova, iar pe boierii lui puse să-i ucidă. Fugarul se îndreaptă către begii dela Dunăre, dar probabil că Ali-beg, cel temut de creștini, sau fratele său Schender — ei erau fiii lui Mihaloglu — nu se aflau în reședința lor. Birui-

torul nu-și putu duce însă la capăt opera, căci Radu se întoarse, întări cetatea Crăciuna și Moldoveanul ceru mijlocirea Leșilor pentru lămurirea situației.

Apriga supraveghere reciprocă a celor doi vecini ținu în tot cursul anului 1472. Radu se informează cu teamă de Ștefan, cercetează relațiile lui cu Secuii, cari, pentru a-i preveni expedițiile de pustiire, îi plăteau dijma și-i dădeau ajutoare militare. Ținutul Putnei se găsea acum, ca și supt Alexandru-cel-Bătrân, în stăpânirea asigurată a Moldovenilor, când de la Milcov, adevă delă granița munteană, începu a treia expediție împotriva Țării Românești. Aceasta se petrecu în toamna lui 1473, când după o biruință asupra lui Uzun Turcomanul, Mohammed al II-lea ostenit se întorcea în capitala sa împărătească din Europa. Zece zile de la plecare, avu loc lupta de la Cursul-Apei (Râmnicul-Sărat), și ea însemna o biruință a lui Ștefan; cinci zile mai târziu, acesta întâlnește iar pe învins la șanțurile cetății Dâmbovița. Radu fugi, lăsând în urmă pradă dușmanului familia și comorile sale și în tânăra domniță Voichița-Maria cuceritorul află mai târziu pe viitoarea sa, — a treia soție. Un anume Laiotă, care luase numele domnesc de Basarab—el avea și un fiu, care era botezat Basarab și pe amândoi, și pe «senior» și pe «junior», cum își spuneau și cum erau numiți¹, îi întâlnim cu câțiva ani mai înainte în Ar-

---

¹ *Star și mlad, senior și iunior*. Intr'un hrisov al lui Basarab-cel-Tânăr, care fu dat pe când cel Bătrân mai trăia încă, cel d'întăiu vorbește despre „răposatul” său tată. Acesta ar fi un temei ca să admitem o altă legătură de rudenie între cei doi Basarabi. Dar hrisovul s'a păstrat numai într'o traducere mai târzie, așa că nu se poate trage din el o concluzie sigură. V. *Conv. Lit.*, 1903, 1 Maiu. De altfel Basarab cel Tânăr se numește pe dânsul fiul lui Basarab, și un alt Domn cu acest nume decât pretendentul nu se găsește în acea vreme. V. Iorga, *Istoria lui Ștefan*, pp. 327-329, și Motogna, în *Revista Istorică*, X, p. 123.

deal, la Sighișoara —, fu pus ca Domn; își trăgea drepturile dela tatăl său Dan al II-lea, căruia nu-i sămăna însă de loc. Îndată după aceia azăpji Mihaloglilor de la Dunăre, ducând cu ei pe Radu, pătrunseră până adânc în Moldova. Cu toate acestea Moldoveanul găsi mijlocul să răpună viața dușmanului său; Basarab însă, fără a întreba pe binefăcătorul său, își câștigă favoarea Sultanului și însoțește în 1474 pe Turci în expediția lor din Asia ¹.

Prin această împăcare cu puternicul său vecin de la Dunăre, cu stăpânitorul cetăților de pe țărmul stâng al fluviului — aceasta era de altfel o nevoie pentru orice mediocritate care ar fi luat în mâinile sale sceptrul Țării-Românești —, Basarab se despărțise de Ștefan. Acesta nu-i iertă fapta, și nu i-o putea ierta, căci, atunci când în București stătea un vasal turc, granița „păgânilor” înainta până la Milcov. O armată moldovenească trecu iarăși micui râu de hotar, cu toate amenințările pe care Turcii încă de mai nainte i le aruncase lui Ștefan. Domnul Moldovei era, ce-i drept, încă dușman regelui Ungariei, dar cu viteazul și aproape neatârnatul Vice-Voevod al Ardealului și cu Secuiei sta în bune relații. Pe când deci Moldovenii prădau cetatea Teleajenului, Ungurii coborâră de la munte, fură, ce-i drept, întâiu bătuți, dar învinseră într-o a doua ciocnire, la 20 Octombrie 1474; ocrotitul lor și acel a lui Ștefan, Basarab-cel-Tânăr, obțină astfel pentru câteva săptămâni Domnia asupra Țării-Românești.

Gurgiul era așa de aproape de capitala țării pe jumătate subjugate, încât atot-puternicul Ali-beg

---

¹ Ramusio, *Navigazioni e viaggi*, II, p. 67; Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, pp. 78-79. Pentru toate celelalte Cronica Moldovenească. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132 și urm.; *Studii și Documente*, III, p. XXXIV și urm. O destul de bună monografie asupra lui Radu-cel-Frumos e aceea a d-lui Al. Lăpedatu din revista *Transilvania*, anul XXXIII (1902).

află în curând prilej să puie din nou în Scaun pe Basarab cel-bătrân, Domnul recunoscut de Sultan, și iarăși azapii jăfuiră peste graniță, pedepsind.

Pe lângă acesta un trimes al Sultanului, care acum pusese un sfârșit glorios războiului asiatic, ceru ca de obicei tributul pe anii trezuți și înapoiarea Chilie; el fu însă firește răspins¹. Ștefan rămase în Vaslui și luă acolo toate măsurile de apărare.

Mai întâiu chemă la dânsul pe boieri și întreaga țară, pentru ca împreună cu curtenii și hânsarii să apere, luptând, neatărnarea tuturor și bucata mai mare sau mai mică de pământ moldovenesc a fiecăruia. Secuții celor două Scaune tributare, Odorheiul și Ciucul, au fost de asemenea poftiți; dacă și leșescul *dominus* a trimes un corp de ajutor rămâne nehotărât. Printre Ungurii micii oștiri însă încă nu se afla crudul erou Vlad Dracul, care-și câștigase de scurtă vreme libertatea și era setos de sânge omenesc.

Până la lagăr totul fu părăsit și ars din temelie, «fiecare își dărâma propria-i casă», pentru a flămânzi pe dușman. Chiar în toiul iernii celei aspre apăru Soliman-Pașa Enucul (Hadâm-Soliman) cu o puternică armată, și el târa cu sine și pe nevolnicul Basarab-cel-Bătrân. Pe când cete mai mici asediază Chilia și Cetatea-Albă, el însuși înaintă până la tabăra întărită din sus de Vaslui, unde Ștefan sta de mai multe săptămâni neclintit. Ținutul pe care ochiul nu-l putea cuprinde cu multele lui dealuri, cu păduri întunecoase, ape adânci și întinse mlaștini și pe lângă acestea vremea — o negură deasă domniă și învăluia totul — făcea pentru

---

¹ Dlugosz. Cf. actele la Gelcich, în Hurmuzaki, II°, și în *Monum. vaticana Hung. historiam illustrantia*; citat în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 138 și urm.

niște străini orice orientare cu neputință. La 10 Ianuar 1475, în faptul zilei, Moldovenii deteră Turcilor binețe supt formă de nenumărate săgeți din nevăzutele și întăritele lor locuri de pândă. Deprinși cu frumoasele câmpii de luptă pe întinsele șesuri ale Sudului, dușmanii bătură în retragere, și fură de ajuns câteva lovituri zdravene din partea pedestrimii ca să-i pună pe fugă. Călarimea își făcu apoi datoria și acoperi tot ținutul până la «vadul» din Oblucița (Isaccea) cu leșurile vitejilor fii ai «invincibilului» Sultan. Printr'un strașnic post de patru zile cu pâine și apă și prin făgăduința solemnă de a înălța o nouă biserică spre lauda lui Dumnezeu, hotărâtorul luptelor, sărbătoriră biruința smeriții țărani. Desprețuind banii oferiți pentru liberarea numeroșilor captivi, Ștefan puse să-i tragă în țeapă pe toți, mari și mici—mare meșter în acest sport era doar «fratele» Vlad! — drept pedeapsă că ei, bogații, veniseră în săraca lui țară¹.

După lupta dela *Podul Înnalt*, Basarab-cel-Bătrân se întoarse, pe cât se pare, în Țara-Românească și încercă să gonească dintr'însa pe Turci². Cel puțin s'au trimes la Buda două steaguri („*Rennpanyer*“) cu o cruce roșie și «la mâner o cruce de argint» («*an dem Schafft ain sylbrein Kreutz*»), smuise de Basarab dela un «falș creștin»³. Din Suceava Ștefan adresează o scrisoare circulară către toți stăpânitorii creștini—e cel dintâiu

¹ Izvoarele principale pentru luptă sunt: *Cronica moldovenească*, Dlugosz, povestirile din *Acta externa*, V, p. 300; *Columna lui Traian*, VII, pp. 423-4; și noul material în lorga, *Acte și fragmente*, III¹. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 139-140 și *Istoria lui Ștefan*, p. 153 și urm.

² Basarab-cel-Tânăr fusese la Ștefan; dar scrisoarea din Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 86-7 (cf. *Relațiile*, pp. 133-4), e de la o dată mai târzie. V. *Istoria lui Ștefan*, p. 187.

³ *Iacobi Unrestii Chronicon Austriacum*, în *Colecția lui Hahn*, I, 1824, p. 527 și urm., tipărit în lorga, *Acte și fragmente*, III¹.

act de felul acesta care a pornit dela Curtea moldovenească — ; el lămuria în puține și energice cuvinte starea de fapt și cerea ajutor. «Când am văzut marea oaste, am pornit cinstit cu trupul și cu armele noastre și ne-am împotrivit lor, și cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic am învins cu vârtosie pe acest dușman al nostru și al întregii creștinătăți, și l-am distrus ; și l-am călcat în picioare ¹.»

Răspunsul Sultanului nu se lasă mult așteptat în această vreme a celei mai mari faime turcești. O flotă puternică fu pregătită pentru a lua ca asalt tot ce s'ar mai găsi încă în mâni dușmane pe țărmul Mării Negre și a cuceri în întregime pentru puterea turcească acest lac aproape închis. Mohammed al II-lea, încunjurat de o puternică oaste, aștepta în Adrianopol isprava *galeongiilor* săi. Numai după biruința lor, voia el să porceadă în persoană pentru a distruge și ultimele urme ale micilor State creștine nesupuse.

Ștefan caută ajutor la vecinii săi dela Răsărit și Apus, la prieten și la dușman totdeodată. Regelui polon, de la care ceru câțiva ostași apuseni pentru siguranța porturilor sale de Miazăzi, nu-i adusesese încă personal omagiu ; acesta tocmai de aceea și pregetă și trimise pentru moment Sultanului nepăsător față de astfel de mljloace numai rugăminți și amenințări care nu spuneau nimic. Stapânitorul unguresc, cu totul dimpotrivă, pricepu acum că pentru viitorul Statelor sale ar cântări mai greu o cetate la Dunăre decât o întreagă provincie din Apusul depărtat, în slabă legătură cu Ungaria ; el se înțelese cu compețitorul polon privitor la moștenirea lui Podiebrad și hotărî să întrebui-

---

¹ *Acte și fragmente*, III¹, pp. 91-2.

țeze totul pentru apărarea graniței dușmane amenințate de Turci. Dușmanul de odinioară din Moldova nu trebuia lăsat jertfă răzbunării turcești, și în locul trădătorului Basarab-cel-Bătrân, cu care totuși îndată, din motive de oportunitate, se încheie pentru moment un tratat «împotriva Turcilor», făcea să se pună în Țara-Românească un bun creștin, ca un «capitaneus» al regelui unguresc. Propunerile lui Ștefan fură primite răpede, fără multă cumpănire; la o scrisoare din 12 Iulie, răspunsul sosește la 15 August. Ștefan făgăduise că «va împlini tot ce erau datori predecesorii săi regelui unguresc»—un fel discret de a trata chestia suzeranității—, și primi în schimbul acestei polițe preventivoare, căci mai mult nu era să fie, făgăduiala unui ajutor îndestulător în ceasul primejdiei. În Țara-Românească trebuie să domnească de-acum crudul, dar viteazul Vlad. Între Ștefan și Vlad să fie aceleași hotare ca între Alexandru și Mircea pe vremea Împăratului Sigismund; deci Chilia, pricina războiului fratricid din 1462, rămâne Moldovei. Apoi, Ștefan mai capătă ca loc de adăpost în Ardeal, pentru casul când l-ar părăsi vechiul său noroc împotriva păgânilor, cetatea Ciceu (Csicső), în partea de Miazănoapte Răsărit a țării, nu departe de leagănul maramurășean al principatului Moldovei. Mai târziu i se dăruie și o a doua cetate: Cetatea-de-Baltă (Küküllövár), în Ardealul apusean. În sfârșit Secuiei primară poruncă să vină în ajutorul Statului vecin, de și numai în număr mic.

Când tratatul acesta se încheie, trecuseră acum două luni de când Caffa, mărgăritarul Euxinului, cel mai bogat emporiu de comerț al Frâncilor și în de obște al creștinilor, zăcea în aceste părți ca o localitate goală, părăsită; pe puternicele întări-

turi, pe care le înălțaseră Genovesii, se plimbau acum Ienicerii Împăratului Mohammed, autocratul Răsăritului. Principatul vecin al Sfinților Teodori, țara Mangupului, unde stăpâneau, de și pe un mic teritoriu, despoți din sânge împărătesc, cu cari Ștefan era înrudit prin a doua sa soție, Maria, mai fu îngădit până în iarnă, și atâta vreme se mai bucurară încă de viață și membrii familiei domnitoare. La Dunărea-de-jos veniră întâiu câteva trupe bulgărești, dar fură răspinse de la Chilia. Se mai încercă și un al doilea atac, și de data aceasta chiar și împotriva Cetății-Albe, la întoarcerea biruitoarei armade, încărcată de pradă. Totuși dușmanii erau așa de ocupați să împartă câștigul și să se bucure de cele agonisite, încât nu avură timp să întreprindă ceva serios, și bătrânul și podagrosul cuceritor al Constantinopolului rămase în strălucitorul său lagăr, fără să se miște ¹.

Cu acestea însă, primejdiosul joc în care Ștefan era prins, nu se sfârșise încă. Ce-i drept, începu în sfârșit și regele Matiaș să se agite: el veni la Șabaț, pe Dunărea sârbească, și puse stăpânire pe puternica și însemnata cetate, fără ca temutul Ali-beg să-și fi putut dovedi faima războinică față de un astfel de protivnic. De aici e trimes tânărul despot Vuc împreună cu încă neîmbătrânitul Vlad Țepeș, caruia i se iertaseră acum toate păcatele, spre bogatul în mine de argint oraș bosniac, Srebrenica, și Țepeș găsi prilej să arăte că încă nu uitase să tragă cu propriile sale mâni în obișnui-

¹ Izvoarele în Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la Signoria di San-Giorgio*, în *Atti della società ligure di storia patria*, VI, VII (Genova, 1868—1873); *Acta extera*; Makuscev, *Monumenta Slavorum meridionalium* (Varșovia 1874); partea a doua în *Glasnicul din Belgrad*, a II-a serie, XIV-XV; Teleky, *A hunyadyak kora magyarországon*, Pesta, 1852-1857; Lewicki, Hurmuzaki, II¹, *Acte și fragmente*, Dlugosz, etc.; mai de aproape în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 140 și urm. Cf. *Istoria lui Ștefan*, p. 164.

ta-i țeapă prinșii, răniții și leșurile păgânilor¹. Pentru noul an, care tocmai începea, era pregătită o mare expediție în vechiul stil hunyadic, cu oști numeroase și formidabile mașini de războiu: în prospectul răspândit peste tot al marelui rege laudăros, Românii ardeleni, „cari mai mult decât oricari alți oșteni se disting în luptele împotriva Turcilor și cari au luat parte totdeauna cu tatăl regelui și cu însăși Maiestatea Sa“, erau arătați ca la 2.000, apoi moldoveanul „capitaneus“ apărea cu 12.000 de călări, 20 000 de pedestri „și tunuri din bielșug“, Domnul Țării-Românești, Basarab sau Țepeș, cu 8.000 de călări și 30.000 de pedestri².

Din toate acestea nu se alese nimic. Numai pribegii sârbi ai regelui, Vuc, Iacșicii și câțiva nobili, bătură încă odată pe Ali-beg la granița de Miazăzi. Matiaș era reținut de marile sale pregătiri de căsătorie cu principesa neapolitană Beatricea, și curând după aceia izbucni din nou vechea vrăjmășie cu Împăratul Frederic. Împotriva Turcilor luptase el acum pentru cea din urmă oară în viața sa.

Din partea aceasta deci, Ștefan n'avea nimic de nădăjdut decât îndemnuri goale și exploatarea eventualelor sale succese. Noile asigurări din Polonia erau tot așa de fără valoare, venind dela un rege de talia lui Casimir. Puternicii «Frânci» din Apus: Veneția, Florența și Sanctitatea Sa Papa din Roma, către care ereticul se îndreptase, rugându-se cu stăruință, erau prea departe și aveau nevoie de forțele lor pentru ei înșii. După întâmplările dela Nicopole, Varna și Ancona, numai vi-

---

¹ *Lucruri nouă despre Vlad Țepeș*, în *Convorbiri Literare*, anul 1900, cu o scrisoare latină referitoare la acestea.

² *Ibid.*; *Acte și fragmente*, III¹, pp. 101-102; *Istoria lui Ștefan*, p. 352, No. II.

sătorii mai credeau prin acele părți în putința unor succese mai mari împotriva Turcilor de neînfrânt. Astfel veniră deci neîmpiedecați din spre Răsărit, sfărâmând supt copitele cailor lor țara pustiită și arsă, sălbatece cete de Tataři iuți ca fulgerul; din spre Miazăzi sosi însuși bătrânul Împărat păgân cu o oaste uriașă, pentru a pune capăt existenței neătârnate a acestui supărător Stat militar moldovenesc și pentru a desăvârși în Suceava, cea ce începuse cu douăzeci de ani înainte la Constantinopol. Târâtor sta bietul Basarab la picioarele domnului celor două continente, și supușii săi deschiseră stăpânilor turci drumul spre capitala lui Ștefan. În sfârșit se apropiè și o flotă turcească, pentru a pregăti Chiliei și Cetaței-Albe soarta Caffei și a Mangupului.

Dar nici de data aceasta atacul asupra porturilor bine întărite nu izbuti; la Miazănoapte și la Miazăzi Tataarii, de și jăfuiră după plac, nu se putură împotrivi eroului moldovean și fugiră cu prinșii și cu prada lor. S'a presupus că boierii erau acum osteniți de aceste lupte nesfârșite; aceasta se potrivește poate pentru câțiva: ei știau că în oastea lui Mohammed se găsia un fiu al lui Petru Aron, un tânăr și nevinovat pretendent, care făgăduia supt sceptrul său Domnie blândă și anarhie norocoasă. Țăranii, ale căror sate arseseră de mîna Tatarilor, sărmanii țărani cari stăteau din primăvară supt arme și nu aruncaseră sămânța pe ogorul nearat, din care trebuia să încolțească pâinea pentru ei și familiile lor, fură îngăduiți pentru câteva săptămâni, și acum părăsiră și ei oastea. Ștefan sta singur cu căpitanii săi și curtenii lefegii; el nu putu închide drumul spre reședința sa și trebui să se retragă dincolo de Siretiu, până supt zidurile Cetații Neamțului. În pădurile

pe pe coasta muntelui, la satul zis apoi Războieni, pe Valea Albă, făcu el ultima încercare pentru a-și mântui țara; fu însă «sîrivit», copleșit adecă de mulțimea dușmanilor (26 Iulie 1476). El nu fugi spre Polonia, care nu-i trimisese niciun ajutor: munții propriei sale țări îl ascunseră și-l ocrotiră mai bine.

Orașe, cetăți și sate fură arse și distruse, dar în felul acesta nu se făcea rost de hrană pentru nenumărații războinici și țăfuitori, și foamei îi urmă moartea foametei: ciuma. Furtuni priincioase Moldovenilor sfărâmaseră și nimiciseră în Marea Neagră galerele cu provisii și pe lângă acestea chiar flota cealaltă, care se afla la gurile Dunării, suferise așa de mult, încât porturile moldovenești rămaseră neatinse. Ștefan se întoarse curând în vâi, și războiul de harță, pe care se pricepea să-l ducă tot așa de bine ca și Vlad Țepeș, fu continuat cu deplin succes supt conducerea sa. În sfârșit Mohammed căpătă prin informatorul său, Basarab, vestea, nedorită, că Ștefan Báthory, comandantul regal unguresc, se apropia de hotar cu Vlad ca sfetnic și ajutor: Dunărea a fost trecută într'un chip puțin faimos și Moldova rămase, cum fusese mai nainte, Statul liber al puternicului Ștefan. În cursul aceluiași an el pătrunse împreună cu oștile ardeleni în Țara-Românească pentru a înlătura pe nevrednicul Basarab; după ocuparea Târgoviștii, Bucureștii fură asediați după câteva zile cuceriti și țara supusă jură pentru a doua oară credință crudului Țepeș¹.

Când Basarab se întoarse cu Turcii dunăreni, Vlad fu bătut și ucis în împrejurări necunoscute

---

¹ Izvoarele cuprinse în aceleași culegeri ca până aici. Pe lângă acestea, cronicile moldovenești și o povestire italiană în *Columna lui Traian*, VII, pp. 376-380; Inscriptia dela Războieni, în *Analele Academiei Române*, VII, pp. 171-172. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 147 și urm.; *Studii și documente*, III, pp. XXXVI-XXXVII.

nouă. Prietenul Turcilor însă își păstră tronul numai până în 1477, când fu alungat în Ardeal de către Ștefan, care-și răsbuna în sfârșit, și de către Basarab-cel-Tânăr, fiul său cu același nume¹. Timp de doi ani apoi, acești doi Basarabi, cari sămănau foarte bine, purtară un războiu de familie, furându-și reciproc soție, bunică și fiică și încărcându-se de ocări. Și tânărul Basarab arată închinare spre politica țepui, și de aceia primi ca ultimă binecuvântare din gura respectabilului său părinte porecla de Țepeluș, *micul Țepeș*. În curând Ștefan putu suferi tot atât de puțin ca și pe tată pe acest fiu, sprijinit și el de Turci. Între anii 1479 și 1482 el puse să i se asigure granița de la Dunăre și de la Mare întâiu prin întărirea Chilie și apoi prin a Cetății-Albe. De aceia Turcii, hrăpareții și răzbunătorii achingii ai Mihaloghilor, cari în 1479 trecuseră dincoace de râul de hotar în Țara-Românească și fuseseră sprijiniți de «Basarab-cel-Tânăr», nu întrebuițară drumul prin Moldova, ci căutară trecătorile care duceau spre Ardeal, unde Báthory-i zdrobi cu totul la Câmpul Pânii (Kenyérmező). În anul 1481, Țepeluș, care se bucura de mare trecere la sprijinitorii săi și în principatul său nu era neliniștit de niciun rival, socoti că a venit vremea să smulgă Chilia slăbitului Domn al Moldovei: chemă într'ajutor pe Turcii dunăreni și pregăti un atac. Luă însă o altă cale și pustii Moldova apuseană până în ținutul Bacăului².

Dar n'avu noroc. Pe când chiar se bucura de succesul viitor, muri marele Sultan Mohammed și lăsa doi fii, frați învrăjbiți, între cari se iscă acum o luptă aprigă pentru strălucita moștenire a energicului tată. Netrebnicul imitator a lui Țepeș nu

¹ *Istoria lui Ștefan*, pp. 188-189.

² *Ibid.*, p. 196.

numai că fu nevoit să rămână acasă, dar chiar și aici primi visita lui Ștefan, care-și avea acum mâinile libere. Câteva săptămâni după moartea Sultanului, stăpânitorul Moldovei pătrunse dintr-o parte și Báthory din cealaltă în Țara Românească, iar la 8 Iulie 1481 Țepeluș fu cu desăvârșire bătut, cu toate că-și alesese o bună poziție la hotar, lângă Râmnicul-Sărat și atacase cu o mare încredere în sine¹.

Ștefan adusese cu sine, ca Domn «creștin» al Țării-Românești, pe un oarecare Mircea, pe care-l numia «fiul» său. Dar acesta nu-și găsi partizani, și Vlad, călugărul de odinioară, care-i făcuse și lui Țepeș zile amare, fu proclamat Domn de Unguri și de către o partidă de boieri. El merse la Dunăre, dobândi din partea fraților Ali beg recunoașterea și sprijinul lor, urmări pe Basarab, care fu ucis la Glogova, în cel mai depărtat colț apusean al țării, de către boierii olteni, și, după ce și nenorocitul Mircea își găsi moartea, rămase el Domn peste toată țara Ungrovlahiei. Insuși vecinul din Moldova îl sprijini împotriva lui Basarab, de la care la 10 Mart 1482 smulse, printr'un atac al fiului său Alexandru, cetatea de hotar Crăciuna, pe Milcov².

În sfârșit Ștefan avea în puternica sa mână toate cetățile de Miazăzi, încă nu cum se cade întărite, și-și putea socoti stăpânirea asigurată, mai ales că la Turci bântuia razboiul civil. Cu atât mai dureros fu el atins, când în 1484 învingătorul Sultan Baiezidal II-lea reluă planul de a

---

¹ *Cronica Moldovenească*, inscripția bisericii înălțată înaintea acestui fapt, în *Archiva Societății științifice și literare din Iași*, VI, pp. 475-476; Kozak, *Inscripfen*, pp. 114-115; izvoare străine în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 152-154; *Studii și documente*, III, pp. XXXVIII-XL.

² Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 114; *Studii și documente*, III, pp. XXXIX-XL; *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 199.

câștiga Marea Neagră și se pregăti să atace personal, cu o foarte mare flotă și cu o puternică armată, Moldova și toată creștinătatea nord-răsăriteană. Amenințatul Domn nu primi niciun ajutor de la vecini, cu toate că această lovitură îi izbia și pe ei, și în modul cel mai simțitor pe Poloni. Regele Matiaș înnoise cu puțină vreme înaintea armistițiului său cu noul stăpân al lumii turcești, căci lui îi stătea pe inimă mai cu samă cucerirea Austriei. Bunul și slabul de inger Iagelon din Polonia nu avuse încă mulțămirea să vadă ingenunchind solemn la picioarele sale pe mândrul și oțelitul prin biruințe și înfrângeri oștean de la Suceava și, până când nu se împlinia aceasta, el nu voiă să trimită pe unul din tinerii săi fii în ajutorul îndărătnicului și prefăcutului Moldovean. Cât despre Vlad Munteanul, nici nu face măcar să mai vorbim. Ștefan nu dispunea de o cavalerie grea și nici de lăncieri bine disciplinați, iar flota moldoveană se alcătua numai din bărci, care nu se putea măsura cu galerele de modă venețiană. Astfel ajunse deci Baiezid la Dunăre, se uni aici cu nenumăratele cete tătărești și cu Muntenii lui Vlad, și la 14 Iulie, după un asediu de opt zile, luă cu asalt Chilia. La 4 August se predete și Cetatea-Albă, și la întoarcerea-i pe Dunărea-de-jos, învingătorul Sultan se putea fâli că prin cea d'întâiu cetate avea în mână lui «cheia și poarta întregii țări moldovenești, precum și a Ungariei și a întregului basin dunărean», iar prin cea de-a doua «cheia și poarta întregii Polonii, Rusii, Tatarli și a întregii Mării-Negre». Amândouă fortărețele fură aduse într-o stare mai bună și se dete fiecăreia împrejur o întinsă bucată de *raiă*, care trebuia să procure hrană garnizoanelor turcești¹.

---

¹ Scrisoarea Sultanului, 2 (= 11 ?) August, în *Acta externa*, VI, pp.

Nemulțămît cu atâta, Sultanul nu doria mai puțin decît detronarea Domnului moldovean, pentru ca să-și procure la granița sa de Miazănoapte siguranță deplină. El însă părăsise politica de anexare a tatălui său, și un Domn ca Vlad al Țării-Românești ar fi fost de ajuns pentru pretențiile sale în Moldova. Un astfel de candidat turcesc se găsea acum de fapt într'un vîstar al dinastiei moldovene; el e numit de protivnicul său «Hronet», «Hruet», sau «Hromot», și el era poate mai sus pomenitul Alexandru, fiul lui Petru Aron, care stătea de mai multă vreme la Curtea Sultanilor. Cu acesta apărură în țară în 1485 beglerbegul Rumeliei. Ștefan, a cărui capitală fusese iarăși prădată, merse acum pentru a doua oară în Polonia și prestă în sfîrșit regelui la Colomea mult jinduîtuî jurămînt. Acesta înaintă în tovărășia fiilor săi în spre Pocuția, pe cînd Domnul se întorcea îndărăt cu un corp de ajutor polon, și în scurtă vreme își mîntuî țara de dușmani. Totuși o nouă expediție de pustiire urmăruî supt comanda supremă a lui Ischender Mihalogli și a unui nou beg dunărean, des pomenit mai târziu; acesta era Balibeg, fiul lui Malcociu; în Novembre ei fură bătuți la Catlabuga. În primăvara următoare, Turcii apărură iarăși și pătrunseră foarte adînc în țară, pînă la Șcheia pe Siretiu; de data aceasta însă pretendentul fu, nu numai învins, ci și prins și decapitat, și prin aceasta Turcii și Muntenii pierdură pe favoritul lor contra-Voevod¹.

36-37; Makusev, II, pp. 134-136, no. 14; după scrisori contimporane pierdute, Cambini, în Sansovino, *Historia Universale de' Turchi*, ediția din 1654, fol. 166 V^o; *Modus epistolandi eximii medicine doctoris*, etc. Ioannis Ursinii Cracoviensis, capitolul XXII, și în *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 279-281, „Cronici moldovene și italiene“, în *Acte și Fragmente*, III¹; „Cronica turcească“ în Leunclavius, *Historiae*. V. Iorga, opera, menționată mai sus, asupra celor două cetăți, p. 153 și urm.

¹ Cronice moldovenești și turcești; Lewicki, II, p. 332 și urm. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 167 și urm., 283 și urm.

Polonii încercară la început o legătură cu Turcii, cum făcuse vecinul lor unguresc, dar nu-și atinseră ținta, de oare ce probabil cereau cu prea multă insistență retrocedarea porturilor cucerite. În sfârșit prinseră inimă și încercară o recucerire a ambelor «chei și porți», dintre care mai ales Cetatea-Albă îi interesa. Fiul regelui, Ioan Albert, se luptă în Septembrie 1487 cu un succes destul de bun împotriva Tatarilor din deșertele «câmpii bialogrodense» de peste Nistrul-de-jos, cari de la 1475 erau vasalii Sultanului turcesc și apărători ai Crâmului tătăresc. Mai presus de toate Polonii cereau mereu cele două cetăți ale noii *raiële*, dar cu toate că nu le căpătară, regele, fără să mai facă vre-o jertfă, încheie totuși cu mare bucurie în primăvara anului 1489 un tratat¹.

Astfel deci, de acum înainte Polonii erau ca și Ungurii prieteni ai Sultanului și la un ajutor al lor, pentru izgonirea păgânilor din Moldova-de-jos, nu mai era de gândit. Mai mult încă: atunci când, în anul 1490, regele Matiaș muri, un fiu al lui Casimir, Vladislav, solicită Coroana ungurească, pe care o purtase odinioară unchiul său cu același nume. Cu niciun chip Ștefan nu voia să ajungă într-o astfel de situație; el nu putea răbda aliați prefăcuți și sprijinitori ai intereselor turcești la toate hotarele sale. De aceea el se declară pentru concurentul german al lui Vladislav, regele Maximilian; își aminti tot odată, pentru întâia oară, de împrumutul polon, neplătit încă din vremea marelui său străbun, și ceru pe basa acelui tratat Pocuția. Încă din 1490, în timpul lui Casimir, folosindu-se de tulburările din regatul vecin, el ocupase această

---

¹ *Acta externa*, VI, p. 134 și urm; Weinreich, în *Script. rerum prussicarum*, IV. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 169 și urm., 296-297. Cf. alte mențiuni polone, în *Revista Istorică*, an. 1921, p. 117 și urm.

Pocuție. Pentru a-și ajunge acest scop, el se hotărâ la un pas, pe care până acum în ruptul capului nu l-ar fi făcut: acest ultim reprezentant al războiului sfânt împotriva barbarilor păgâni, urmă, de și cu mare silă, pilda puțin creștinească a vecinilor săi pe cât de prudenți, pe atât de lași și plăti, ca și un Petru-Aron și Vlad, tribut Turcilor.

Aceștia îi cerură drum liber spre Polonia pentru ei și pentru tovarășii lor tătari, iubitori de pradă; la aceasta nu se putea el firește hotărâ, cu toate că noul rege polon, care în 1487 îl ajutase foarte puțin, înoi pacea cu Baiezid. Ioan Albert, un romantic visător, care croia bucuros la mari planuri primejdioase, lăsă orice scrupul la o parte și în anul 1497 porni ca dușman împotriva Moldovei.

În primăvară nobilii și vasalii poloni fură vestiți că regele plănuiește o expediție împotriva Turcilor, pentru a restabili din nou granița creștină la Dunărea-de jos. Și astfel se adunară supt steagurile sale «spre ajutor și mângiere creștinătăți» Alexandru, ducele Lituaniei, fratele noului întreprinzător de cruciată, bătrânul și bolnavul mare maestru al Ordinului Teutonic și încă mulți alții, cari știau ori poate nu știau marea taină. Pe drum, aceștia din urmă fură hrăniți cu vești plasmuite despre mari succese asupra Turcilor și Tatarilor; în Polonia chiar se răspândise zvonul că Chilia și Cetatea-Albă ar fi acum asediate. Abia când solii Moldoveanului, după ce întreaga oștire trecuse granița, fură luați prizonieri pe propriul lor pământ, se cunosc, fără a se găsi vre-o explicare la aceasta, că regele «s'a sculat cu mânie» împotriva lui Ștefan. În timp ce acesta din urmă, încă prea nepregătit pentru a răspunde îndată jignirii, se retrase de la Suceava la Ro-

man, capitala fu asediată mai multe săptămâni înșir; dar aceasta fusese așa de bine întărită în anii din urmă, încât cu toate eforturile nu putea fi luată. Spre Miazăzi dușmanul nu putea înainta atât timp cât Domnul moldovean îi sta în cale cu oastea sa adunată în grabă; ce ar fi însemnat însă o retragere din Moldova, aceasta o știa regele polon tot atât de bine ca toți vecinii săi. De aceia primi propunerile de mijlocire pe care le presintă Voevodul Ardealului, Drágffy, un vlăstar al Dragoșizilor din Maramurăș, trimis de stăpânitorul unguresc pentru liniștirea Sașilor. În tratatul de pace se convenia ca armata să nu facă nicio pagubă la întoarcere. Numai că această armată, ca de obicei pe atunci, nu avea destule mijloace de hrană, și de aceia prăda ca să poată trăi. Pentru pedepsirea celor de două ori de rea credință, Ștefan apără de-odată în adâncurile neumblate ale pădurilor bucovinene, unde cu un veac înainte mai fusese înmormântată o oaste polonă; vechiul joc începu din nou și, supt copacii ce se prăvăliau, căzu strălucitoarea cavalerie a regelui polon, falnica șleahță, pe când săgețile țaranilor curgeau ca ploaia. Sosirea unei trupe de ajutor sfârși cu o nouă înfrângere la Lențești, și în zădar se luptă tânărul și ambițiosul rege cu soarta mai puternică, răz bunătoare. El trebui să fugă, cu câțiva cavaleri risipiți, cari aduseră acasă din bogatul lor echipament numai «cai răniți și platoșe găurite», pe când din pedestrime nu scăpară de măcelul țărănesc decât numai câteva mici cete. Aceasta fu ziua de la Cozmin, ziua Sfântului Dumitru 1497, care ca și noaptea de Crăciun de odinioară, din 1467, la Baia, arăta vecinilor creștini ai Moldovei că aici nu era o țară de luat¹.

---

¹ Cronicile polone: Miechowski, Wapowski; Naker, Cronicarul Ordi-

Acum și Turcii puteau patrunde în voie în Polonia, și în anii 1497 și 1498 venira de fapt cetele lui Balibeg, pentru ca să se bucure de pradă podoleană și rusească. Chiar și Ștefan apăru în 1498 în fața Liovului. La 12(18) Iulie se făcu în sfârșit prin mijlocire ungurească o noua pace. De data aceasta nu mai e vorba de nicio suzeranitate din partea Poloniei sau Ungariei, de data aceasta nu se mai cere vasalului moldovean ca să nu poată începe un războiu și încheia o pace fără învoirea lui „dominus“ al său. Acum el este însuși un „dominus“, care se îndatorește numai să nu mai favorizeze dușmăniile turcești îndreptate împotriva Statului polon. În schimb i se făgăduiește din partea lui Vladislav ca și a lui Ioan-Albert ajutor și în sfârșit se pune la cale, împotriva Osmanlăilor și a protegiuților lor, o mare întreprindere comună, în care Ungaria trebuia să se îndrepte împotriva fiului și urmașului lui Vlad; iar Polonii prin Oblucița (Isacea) împotriva interiorului Împărăției turcești¹.

Dar la această mare luptă a popoarelor nu s'a ajuns, cum și era de așteptat, cu toate planurile de cruciată care asurzira din nou Europa. Din Polonia nu se întreprinse nimic; Boldur, comandantul lui Ștefan, patrunse încă din 1499 în provincia turcească, chinuitor de strămtoritoare, de pe teritoriul moldovenesc și atacă cetățile; Ungurii se hărțuiră puțin în 1501 la granița bosniaco-sârbească. Oștile turcești de pedepsire pășiau în vremea a-

nului Teutonic; Cronica moldovenească; în *Acte și Fragmente*, III. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 174 și urm.; 303 și urm.; *Istoria lui Ștefan-cel-Mare*, p. 227 și urm.

¹ Hurnmuzaki, II, pp. 421 și urm., 439 și urm., 719 și urm. Despre expedițiile turcești, v. *Dările ale lui Sanudo în Történelmi Tár*, XIV, în *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, V, sau în noua ediție, completă veneiană. Ceva nou cu privire la aceasta, în *Acte și fragm.*, III¹ și în Apendice la *Chilia și Cetatea-Albă*, Acte din Königsberg.

ceasta din biruință în biruință, iar creștinătatea putredă de atâta goliciune sufletească se desbina din ce în ce mai mult. Pe când din ambele părți se începură noi negocieri cu Sultanul norocos în cuceriri, se trezi din nou în bătrânul Ștefan desprețul față de slăbănogii regali din vecinătate, și mânia sa se îndreptă împotriva aceluia care îi ținea pe nedrept moștenirea sa, Pocuția. El pătrunse în țară, cum o făcuse la o vârstă tot atât de înaintată marele Alexandru și declară solilor regali, la plângerile lor, că el va păstra aceasta cucerire legală *ad gutur suum*¹.

Ioan-Albert murise de curând și Ștefan se folosi de schimbarea de domnie prin care Alexandru ajunsese rege, pentru ca să întărească stăpânirea moldovencască în «țara sa, Pocuția». Populația ruteană de lege ortodoxă, care era rău chinuită de slujbașii și de nobilii proprietari poloni, căută scăpare în masa supt steagurile sale și luptă cu el împotriva Polonilor.

Cuceritorul puse peste tot în țară, la Sniatyn, Colomea și Haliciu boierii și vameșii săi (1502). În același timp în Țarul Moscovei, Ivan, cu a cărui familie Ștefan rămase strâns împrietenit—cu toate că, prin intrigile Țarinei Sofia, Dimitrie, nepotul lui Ivan și al lui Ștefan, fusese înlăturat de la moștenire în favoarea fiului Sofiei²—, Alexandru, care era doar ginerele lui Ivan, găsisese un aprig dușman. Astfel, pentru moment, regele nu putu întreprinde nimic împotriva Moldovei. Cu toată protestarea sa la Tătari că Sultanul ar fi cedat întreaga Moldovă vasalului său păgân, nici măcar unul nu se

¹ Ulianicki, pp. 225-227.

² Karamzin, *Geschichte Russlands*; piesele justificative ale lui Karamzin în *Acti otносieşties Rossii, și Uricariul*, III; cf. însă Hurmuzaki, II¹, p. 493, no. 393.

lăsă asmuțat împotriva lui Ștefan¹. Chiar politica regelui unguresc păru Polonilor prea împăciuitoare ca să fie sinceră și binevoitoare față de ei.

Din aceste noi osteneli războinice Ștefan se întoarse în Moldova sleit și greu bolnav : podagra și, pe lângă aceasta, vechea rană de la picior, o amintire a luptei de la Chilia, din 1462, îi pricinuiau dureri mari. În zădar fură chemați vestiți și încercați medici din Veneția, Nürnberg și din Orient. Flacăra vieții se stinse în bătrânul trup, și astfel adormi, în mijlocul unei păci agonisite prin sânge, la 2 Iulie 1504, cel mai mare dintre Domnii români².

---

¹ Hurmuzaki, II³, p. 508, no. 405.

² Cronica moldovenească, Inscriptia de pe mormânt în Melchisedek, Analele Acad. Rom., I. c., Kozak, *Inschriften*, p. 84. Pentru războiul cu Polonia, materialele adunate în Hurmuzaki, II³, și *Istoria lui Ștefan*, p. 248 și urm. Cf. Ursu, *Ștefan-cel-Mare*, București 1925.

CAPITOLUL IV.

Decăderea Statelor militare românești după moartea lui Ștefan-cel-Mare

---

Moartea «Valahului» fu un mare eveniment pentru toată Europa răsăriteană, pentru viitorul principatelor române însă fu chiar hotărâtoare. Despre o ceartă pentru moștenire nu putea fi vorba, căci, două zile înainte de izbăvirea sa, muribundul poruncise să fie dus pe câmpul unde, după un vechiu obicei, boierii alegeau pe noii lor Domni, și, însuși luptând cu moartea, pedepsi de mai nainte cu moartea pe aceia cari, dintre numeroșii copii ai lui Ștefan, celui de trei ori căsătorit și pe lângă aceasta foarte zburdalnic, ar fi voit să aleagă pe un alt Voevod decât pe cel mai mare, Bogdan, cel preferat de tatăl său, fiul fetei încă în viață a lui Radu-cel-Frumos. Astfel se săvârși deci alegerea lui Bogdan într'o minunată armonie ¹.

În Polonia trăia un alt fiu al celui acum răposat, anume Petru, a cărui mamă era o «pescăriță», adevărată soția unui mare negustor de pește, din Hârlău; el însuși, după tradiție, fusese în tinerețea sa «pescar». Pe acesta regele polon îl putea așăta înpotriva lui Bogdan, care era amestecat în val-

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 40.

măşagul din Pocuţia. La Curtea turcească apoi, traia ca zălog al vasalului tributar din Moldova fiul lui Alexandru: acesta din urmă îşi lasase drepturile de moştenire ce i se cuveniau ca în-tâiului născut al lui Ştefan, fiului său, numit după bunic tot Ştefan. De partea aceasta era şi mai probab'la o intervenţie străină. În sfârşit, chiar şi Domnul cu gânduri duşmane al Țării Româneşti, Radu, fiul şi, din 1496, urmaşul lui Vlad, un prieten al călugărilor şi un ziditor de biserici, un cucernic şi neputincios slăbănog¹ — întru nimic asămănător străbunului său Vlad Dracul —, avea la dânsul pe „un moştenitor moldovean“, şi încă nu numai unul, ci chiar doi: un Roman şi un Trifailă, care, acesta din urmă, ca pretendent, îşi lua de sigur un nume calendaristic mai frumos. Şi afara de aceasta rămân încă cu totul nepomeniţi doi „principi moldoveni“, cari aşteptau în Ardeal ceasul întoarcerii lor în ţară şi în favoarea cărora regele Ungariei îşi ţinea gata oştile, ca să le trimită în Moldova «împotriva Turcilor».

Bogdan, un tânăr de douăzeci şi nouă de ani, nie descris de medicul veneţian al tatălui său ca un om modest, dar viteaz, vrednic de marea sa moştenire: «*modesto quanto una donzela e valente homo*». Modest, poate că era şi totuşi nu prea, căci îşi închipul să-şi poată aduce acasa ca mireasă, în schimbul cedării Pocuţiei, pe sora regelui polon, *reginula* Elisabeta, cu toate că era așa de tare ranit la un ochiu, încât păstră totdeauna porecla de *Orbul*. Vitejia tatălui său o moştenise el de sigur: il vedem cum porneşte în persoană la luptă împotriva Poloniei, şi spre amintire impunge cu

---

¹ Turcii îl pomeniau ca un bun judecător cutreierind în căruţă ţara sa; Leunclavius, c. 675.

nerăbdătoarea-i lance în poarta Liovului de necucerit. Pe vecinul muntean, care-i năvălise în țară, îl întoarse îndată îndărăt, și ar fi făcut ceia ce obișnuia să facă Ștefan în astfel de casuri, dacă un prea venerabil prelat, un scoborător al Craiului sârbesc, noul Mitropolit al lui Radu, Maxim, n'ar fi îndemnat la iubire frățească pe Domnii de același neam¹.

Dar însușirea de căpetenie a marelui mort, dreapta judecată a împrejurărilor, înțeleapta cumpănire a posibilităților, aceasta lipsia cu desăvârșire urâtului cavaler Bogdan. Politica pe care el a dus-o față de toți vecinii săi, din potrivă, a dat în cele din urmă greș.

Lui Alexandru, regele Poloniei, el îi ceru o mireasă frumoasă, care nu se putea hotărî niciodată la o astfel de căsătorie. Dar pentru a se nutri cu speranțe deșarte, renunță el la Pocuția, își retrase garnisoanele din cetățile de acolo și-i chemă îndărăt dregătorii din orașe, și, afară de acestea, se mai obligă încă să-i țină viitoareii sale soții un mare alaiu de slugi și preoți poloni, ba chiar un episcop. Iată însă că după câteva luni de zile, în August 1506, suveranul polon muri, iar fratele și urmașul acestuia, Sigismund, căruia i se rezervaseră în anul 1497 posesiunile lui Ștefan, se arată ca un dușman hotărât al Moldovei și a unei încuscrii cu schismaticii moldoveni, barbari. În timpul alegerii lui Sigismund, Bogdan, ca un „moștenitor al perfidiei tatălui său”, năvălește în Polonia, iea din nou în stăpânire Pocuția și încearcă să pună mâna pe cetatea Camenița. Urmează negocieri pâna în 1509. Elisabeta

---

¹ Cronica moldovenească, în diferite redacții, la Bogdan: *Vechile cronici, cronica moldo-polonă*; *cronici inedite*, cum și în traducerea românească a lui Ureche, din veacul al XVII-lea. Pe lângă acestea „Viața lui Maxim” în sârbește, tradusă în *Archiva istorică*, II, p. 65 și urm.

nu vrea să steie alături cu dânsul pe sărăcăciosul tron al Moldovei. Bogdan se plânge Papei, trece peste noua graniță și pustiește cumplit ținutul galițian, cucerind Rohatinul și înaintând până la Liov; el se întoarce îndărăt cu clopotele prădate și cu obști întregi de Ruteni drept credincioși, pe cari-i așează în locurile lui deșerte. Comandantul polon Kameniecki însă îl urmărește în propria-i țară, îi răsplătește pustiirile și se întoarce îndărăt cu pradă, de sigur nu fără să fi luat și ceva Moldoveni.

Polonii, încurcați în vrăjmășii moscovite, erau mai mult decât sătui de suzeranitatea lor moldovenească; în 1507 își trecuseră drepturile lor de supremație Ungariei, și acum regele unguresc fu chemat ca mijlocitor. După o îndelungă ceartă se ajunsese la un tratat, care cuprinde ca punct mai însemnat anularea contractului de căsătorie — Bogdan își găsisese acum o soție moldoveancă¹ — și prevede un arbitraj unguresc cu privire la Pocuția (10 Mart 1510). Dar acesta nu s'a pronunțat niciodată.

În cursul acestor ridicule lupte pentru o mireasă îndărătnică, Turcii câștigaseră tot mai mult teren. Chiar în anul 1504 amândoi principii români fură chemați «la Poartă». Radu, care nu era un om curajos, dădu personal ascultare chemării și se întoarse îndărăt, după ce-și risipise banii cu pocloanele. Bogdan înoui prin influentul său boier, Ioan Tăutul, întâiul său sfetnic, omagiul lui Petru Aron și al lui Ștefan, și Sultanul răspunse printr'un «act de grație», prin care i se acordau noi privilegii. După știri de mai târziu, printr'însul se asigura păstrarea credinței, deplina autonomie a țerii, apărarea ei împotriva tuturor dușmanilor, libera

---

¹ V. *Studii și documente*, XVI, p. , no.

alegere a Domnilor, instalarea unei legațiuni moldovenești la Constantinopol (capù-chehaialâc) — dar un astfel de reprezentant la Poartă trebuie socotit totodată și ca un zalog —, incapacitatea juridică a Turcilor de a dobândi proprietăți moldovenești și de a cladi moschei, dar tot odată și un tribut de 4.000 de galbeni turcești, patruzeci de șoimi, *giriffalchi*, cari aveau foarte mare căutare la Curtea oricărui stăpânitor musulman, și patruzeci de iepe moldovenești ¹

Țara Românească după aceea îndură tot mai multe umiliri; pe când Bogdan pradă bisericile catolice din Galiția, Turcii dunăreni smulg lui Radu în 1507 posesiunile de la malul fluviului, de unde până atunci el luase vamă, îi răpesc pe Bulgarii refugiați la dânsul și printre ei de sigur și mulți Români, și-l silesc la încă o călătorie la Constantinopol. După ce bietul om fu învins și de către Moldoveni, muri în 1508. Împotriva Ungurilor, cari voiau să aducă în țară pe un fiu al lui Basarab-cel-Tânăr, Danciul, neamul Mihaloglilor, căruia i era de mulți ani încredințată paza Dunării, izbuti să puna pe tron pe un nou stricat, Mihnea, un pretins fiu al lui Țepeș, cu care sămăna și prin cruzimea haină, prin plăcerea drăcească de chinuri omenești. Mihnea «cel rau» ucide pe mulți dintre boierii săi în anul 1510, când Bogdan încheie pace cu Polonia. Boierii rămași în viață îl alungă în Ardeal, unde Danciul și unul din Sârbii de la Curtea lui Radu, Dimitrie Iacșici, îlucid. Prin mla lui Mehmed-beg, fiul lui Ali-beg Mihaloglu, e pus acum în Scaun un copil, Vlad-cel-Tânăr, *Vlăduț*.

---

¹ Caprinsul e dat în „N. Costin“, *Letopisește*, III, p. 452. Cf. Ureche, p. 179, care dă „zece pungi de tani“, 5.000 de galbeni, și pune în legătură toată povestea clădirii bisericii din Bălinești, de către Tăutul, cu banii primului tribut, cari i-ar fi fost dăruiti.

De acum înainte până târziu încolo, istoria Țării-Românești e stăpânită de doi factori: pe de o parte, atotputernicii Turci dunăreni, iar, de alta, de nenumărații și prea nesupușii boieri feodaliști, cari se ceartă neîncetat între ei pentru unul sau altul dintre „fiii de Domn“, cari tocmai se afla dincolo de Dunare sau de Carpați. În diferite regiuni apar acum puternice familii feudale, care întrețin această mișcare sângeroasă și netrebnică, o ațăță și o conduc. Incepe să se vorbească despre boierii buzoieni, despre boierii din Slatina, dar mai ales despre boierii olteni. Aici, în Banatul românesc, trăiesc patru frați: Barbu, Pârvu, Danciu și Radu, cari posedă pământuri întinse și sunt încuscriți cu familii de seamă; o soră a lor, Neaga, are un copil cu un Basarab, probabil cel tânăr. Cu toții sînt evlavioși, ca răposatul Radu, cumpără bucuros moaște de sfinți din peninsula balcanică, înalță mănăstiri — lor li se datorește fundarea mănăstirii Bistrița — și se bucură de o vază care nu se poate asemăna de loc cu aceea a Domnilor ridicați de ei. În anul 1499 cel mai mare dintre frați, care stă la șes, în Craiova de curând înființată, era numai «Barbu din Craiova», dar încă de la începutul veacului al XVI-lea, e cel d'întâiu boier și «Ban al Craiovei», cu toate că regele unguresc își păstrează încă Banul său în Severin și cu toate că Domnii mai vechi trecuseră drepturile Severinului asupra Râmnicului de pe Olt, Nou-Severin. Banii Craiovei sunt luați numai din această familie, și orice Domn care se atinge de acest obicei își pierde îndată scurta putere și totodată viața.

Așa i se întâmplă lui *Vlăduț*. „Pârvulești“ și „Banovești“ chemară pe prietenul Mohammed de la Nicopol; după o luptă în care căzură mulți boieri

din oastea tânărului Domn, acesta însuși fu prins și decapitat în București, «supt un păr», la 25 Ianuarie 1512. Acum fu pus în Scaun, poate și prin mijlocire moldovenească, nepotul «Pârvuleștilor» Neagoe, numit după mamă-sa Neaga, dar ca Domn fălindu se cu numele tatălui său, Basarab¹. Soț al unei principese sârbești, nepoata Mitropolitului Maxim², un cărturar înzestrat cu mult simț artistic, el urmă politica pioasă a lui Radu și merită de sigur mai mult decât acesta numele de «cel mare», dacă prin aceasta ar fi să se înțeleagă numai recunoștința Bisericii. El e ctitorul vestitei mănăstiri de la Argeș: ea e și singura operă a domniei lui de nouă ani, care ține până în Septembrie 1521.

Ce se petrecea însă în puternica Moldovă în vremea aceasta? Valurile turco-tătărăști lărmuiau la granițele lui, și nu numai odată Bogdan avu să se teamă de soarta vecinului său muntean, dacă nu de una mai aspră. Pe când Selim, fiul Sultanelui, smulgea Chilia și Cetatea-Albă, numită acum Akkirman, din mâna comandantului slabului și bătrânului său tată, și, în unire cu cumnatul său, fiul Hanului tătăresc, umplea de zgomot aceste regiuni, Bogdan nu era o clipă sigur de existența sa. După ce Selim ajunsese Sultan, se duse în Asia, pentru ca să capete aici, dacă nu chiar titlul de Padișah, moștenirea Sudanilor și Califilor. În vremea aceasta Moldova îndura, întocmai ca și Polonia, necurmatele năvăliri prădalnice ale Tatarilor lăsați de capul lor, cărora li se dăduse raiaua din Moldova sudică și toată Dobrogea. Nu numai țara dintre Nstru și Prut, ci și cea până la Siretiu și, la

---

¹ *Acta Tomiciana*, II, p. 94.

² V. și *Convorbiri Literare*, 1903, p. 435 și urm.

Miazănoapte, până la Hotin și Dorohoiu fu sistematic jăfuită, și numai așa câte o bușeală la întoarcere nu era de ajuns ca să îndepărteze pentru viitor pe acești prădalnici musafiri. Chiar în timpul strălucitelor sale serbători de nuntă în anul 1513, năcăjitul Domn avu pe Tataři ca oaspeți. În April 1517 Bogdan muri, încă foarte tânăr, la Huși pe Prut, unde petrecea poate în acest timp de primăvară, ca să asigure granița răsăriteană.

Bătrânul Logofăt Tăutul dispăruse, și cel mai puternic boier moldovean era acum Arbure Hatmanul. Acesta luă epitropia tânărului bastard, abia de nouă ani, al lui Bogdan, anume Ștefan, pe care tatăl, după pilda dată de Ștefan cel mare și înțelept, pusese să-l aleagă ca urmaș în prezența sa.

Tânărul Ștefan nu putea face la vrâsta sa o politică proprie, și tot ce se petrecu în vremea aceasta în Moldova este opera lui Arbure. În timpul nesiguranței continue pe care o pricinuiau Turcii, se iscăli un nou tratat solemn cu Polonia în numele lui Ștefan și în acela al fratelui său mai mic, Petru, la anul 1517¹. Către 1522 în sfârșit, Ștefan ajunsese singur stăpân pe actele sale și aceasta se arată în curând prin fapte, care fac poate cinste curajului său, de loc însă priceperii și inimii sale.

Prin nedreapta și provocătoarea sa purtare, Ștefan pricinui o conjurație a boierilor, cari voiau să aducă pe Petru în locul fratelui său. Ucideri urmară acestor uneltiri, și printre cei loviți fu și bătrânul Arbure. Urmă o expediție împotriva oștii celor răsvrățiți, cari se și strânseseră laolaltă: Voevodul birui, iar șirurile pribegilor în spre Polonia și Ungaria fură cu atât mai dese. Dușmanul de frunte al Domnului, Nicoară Șerpe, ceru

---

¹ Hurmuzaki, II¹, pp. 261 și urm., 287 și urm.

regelui polon eliberarea lui Petru, cel mai în vârstă, care ca pretendent poartă numele de Rareș, „cel spân”¹, altul decât cel care trăia supt pază în Prusia; el trebuia acum să iea Domnia Moldovei.

Pe atunci era de trei ani Sultan al amânduror continente acel Soliman care este vrednic de pus alături de cele mai mari personalități ale istoriei, bărbatul în care se născuse în sfârșit și Turcilor un *imperator*. În anul 1521 el cuceri Belgradul și-și deschise drum spre Ungaria, în 1522 apărură zidurile cetății Ioaniților, Rodos, și puse capăt acestei stăpâniri frânce în Marea Mediterană; în 1523 pregăti noua expediție la Dunăre, care și fu întreprinsă în 1524. Astfel, pe când Osmanlâii făceau pregătiri pentru stăpânirea ambelor maluri ale marelui fluviu, Moldovenii nu găseau ceva mai bun de făcut decât să umble în căutarea unui alt Domn, slăbindu-și astfel puterea lor de luptă. În Țara-Românească însă lucrurile stăteau și mai rău.

Basarab murise încă din Septembrie 1521, și urmașul său fu — ca și la Bogdan — un copil nevârștnic. Acest băiat, pretențios numit de învățatul său părinte: Teodosie, capătă ca epitrop pe unchiul său Preda, asupra căruia trecuse, după moartea lui Barbu, demnitatea de Ban. Dar „boierii din Buzău” găsiră un Domn mai destoinic în călugărul Dragomir, care se numi Vlad². Într-o luptă Preda căzu, și Pârvu Craiovescul în urmă în dregătorie și situație politică. El ceru ajutorul lui Mohammed-beg, care tocmai se întorcea de la ocuparea Belgradului, și astfel Teodosie fu restabilit în București. Patrioții munteni erau prieteni ai creștinilor și aleseră acum un boier din Mun-

¹ Explicarea d-lui V. Bogrea.

² Cf. și *Convorbiri Literare*, 1902, p. 284.

tenia ca nou anti-Voevod, căci Vlad fusese ucis. Acest «Domn de la Afumați», din părțile Ilfovului, făcu cunoscut supușilor săi că el e «Radu Voevod, fiul marelui Radu Voevod». După mici biruinți și o înfrângere hotărâtoare, Radu fu alungat în Ardeal. O încercare de a se întoarce de aici cu ajutor unguresc nu izbuti, și chiar sosirea, numai pentru moment hotărâtoare, a Voevodului ardelean, Ioan Zápolya, nu avu nicio urmare. În cele din urmă Radu făcu propuneri Turcilor: aceștia văzură că Teodosie, oaspete al lor în Constantinopol, era de neîntrebuințat, și de aceea numiră în 1523 ca Domn al Țării-Românești pe un anume Vladislav. De și sprijinit la început de Pârvulești, el fu în curând izgonit de ei însuși. Noul Domn se chiamă tot Radu, cu toate că mulți ani, ca boier, apare numai cu numele Bădica; Turcii ademeniră pe acest nou pretendent la ei și-i dederă în loc de steag lovitura de moarte. Din nou se iscă războiu între Radu și Vladislav; amândoi fură poftiți de Sultan la Constantinopol și aici, pe la 1525 primi în sfârșit Radu de la Afumați titlul de Domn, sprijinit de Turcii dunăreni și de boierii craiovești. Cu un an înainte însă Severinul căzuse în mâinile Turcilor.

În modesta cronică a faptelor lui Ștefan-cel-Tânăr trebuie să se însemne și o biruință asupra Turcilor prădalnici, cari se întorceau din Polonia. Dar, pe când marele Sultan își aduna toate forțele sale de luptă, ca să dea decăzutului regat al Ungariei ultima lovitură, Ștefan nu găsi altceva mai bun de făcut decât să înceapă cu Radu o ceartă armată pentru fiica cea mai mică a lui Basarab — pe cea mai mare nu voia s'o ia niciunul din doi. Ștefan învinse, ce-i drept, dar tot trebui să se căsătorească, astfel, cu singura dintre Domnițe care-

mai era liberă. În primăvară sosi porunca turcească să se îngrijasca de proviant și oști ajutătoare pentru războiul împotriva regelui Ungariei; acesta din potrivă ruga stăruitor să nu se dea urmare cererii. Ambii Domni români, cu toate că îndușmăniți, știură să se sustragă în același chip din această încurcătură: niciunul din ei nu apărură pe câmpul de luptă, unde, luptând pentru cinstea numelui său, căzu, odată cu Statul, cel din urmă dintre monarhii Ungariei. Steaguri românești nu fâlfâiră în marea zi de nenorocire de la Mohács, din 29 August 1526, și poate că niciunul dintre cei doi Domni nu pricepu însemnătatea marelui eveniment¹.

Pentru a se folosi de noua stare creiată apărură ca nou Domn moldovean, după moartea lui Ștefan, întâmplată încă din 14 Ianuarie 1528, Petru pescarul.

Astfel ajunse iarăși pe tronul Moldovei un om ambițios și stăruitor. Petru se deosebia de tatăl său numai prin aceea că la dînsul setea de cucerire întrecea orice alt motiv de acțiune. Îndată ce vedea numai undeva o graniță prost apărută, ori să fi fost numai chemat de vreuna din partidele care se găsliau undeva în războiul civil, el era gata cu puternica sa oaste moldovenească, cu toate că nu o conducea nici pe departe așa de bine ca Ștefan. El era cu adevărat un veșnic-neobosit făuritor de intrigi, iar în nenumăratele ițe pe care le urzi șiretenia sa se văzu la urmă el însuși prins. Când el muri, țara avea — în cea

---

¹ Izvoarele principale sunt *Cronicile moldovenești* și *Acta Tomiciana*. Pentru relațiile Moldovei cu Turcii și Tatarii: *Chilia și Cetatea-Albă*; pentru istorie: *Studii și documente*, III, și Iorga: *Prețendenți domnești în secolul al XVI-lea*, București, 1898.

mai mare parte, din vina lui — hotăre mai înguste ca înainte; ea era prinsă în lanțul cetăților turcești ca și Țara-Roânească, și considerația unui Domn moldovean scăzuse mult.

Și totuși după lupta dela Mohács i se oferî un prilej, cum nu mai fusese altul înainte; de a se amesteca în vecina țară ardeleană, unde ca moștenitor al lui Ștefan-cel-Mare stăpîniă acum¹ Ciceul, dăruit în 1475, cum și castelul adăogat ceva mai tîrziu, Cetatea-de-Baltă — pe ungurește Küküllővár, numită după riul Küküllő, ce curge pe acolo —, unde-și avea slujbașii săi în Reteg (ținutul Bistriței) și, printr'o rînduire a regelui Ludovic, ridică un venit de o mie de florini anual din însemnatul oraș săsesc bine întărit, Bistrița². Ardealul nu luase parte la lupta hotărîtoare împotriva Turcilor, pentru că Voevodul de acolo, care de multă vreme trecea drept urmașul posibil al regelui fără copii, voia să-și economisească forțele pentru scopurile sale personale; ambiției acestui Voevod, Ioan Zápolya, care încă din zilele lui Ludovic al II-lea, privia țara sa ca un *regnum*, ca un ținut aproape neatîrnat, nu-i stăteau în cale decît drepturile, câștigate printr'un act familiar, ale regelui roman Ferdinand, care luase în căsătorie pe sora lui Ludovic. Bine înțeles, înțeleptul Sultan Soliman se hotărî pentru micul dinast, care se trăgea dintr'un neam mic, și recunoscă ca «rege lanoș», pe omul care pentru Austriaci și prietenii lor rămase totdeauna numai „Janos Weyda“, sau scurt „Weyda“.

Numai că Zápolya era prea slab pentru a se putea susține singur; se încredea însă prea puțin și în protectorul său turc pentru a-l putea vedea

¹ *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 271 și urm.

² Hurmuzaki, II³, p. 510, no. CCCLVIII.

bucuros înarmat, lângă dânsul. Pe de altă parte. Ferdinand trebuia să și dobândească prin luptă regatele sale, Ungaria și Boemia, tocmai într-o vreme cînd întreaga putere a numeroaselor posesiuni austriace era întrebuințată pentru marile planuri medievale ale fratelui său, Împăratul Carol V. În sfârșit, Sultanul nu se simția încă destul de tare ca să ocupe și să stăpânească dintr-o dată o provincie creștină așa de întinsă.

În Ardeal însă trăiau sute de mii de țerani și păstori români, cari, cu toată situația lor umilă, erau în stare să salute cu bucurie un Domn din neamul lor: „Valahii“, scrie un cunoscător diplomat, „pos. dă o mare parte a țerii și ușor s'ar putea uni cu Moldoveanul, din pricina limbii lor comune“¹.

De vreme îndelungată Secuii erau obișnuiți cu navălii moldovenești, dar și cu frația de arme românească și cu supremația Voevozilor vecini. Foarte amestecați cu „Valahii“ ardeleni, sau cel puțin trăind foarte aproape unii de alții, ei nu puteau fi de loc cu gând dușmanos față de o cucerire moldovenească a Ardealului, și același diplomat polono-ungur recunoaște în mod apriat aceasta. Afară de aceasta, abia trecuseră zece ani de când fusese înăbușită în sânge mișcarea țeranilor din Ungaria, «cruciata» Secuiului Gheorghe Dózsa, împotriva nobilimii care-și îngrămădia tot mai multe drepturi: această mișcare își găsisse sfârșitul chiar în Banat; și este stabilit că și țerani români din comitatele vecine cu Ardealul luaseră parte la revolta țărănească². După izbânda clasei privilegiate țeranii fură tratați și mai aspru, în

---

¹ „Et aliqui Valachi possident bonam regni partem, qui levi de causa, propter linguae societatem, illi adhaerent“; *Mon. Hung. Hist.*, XVI, pp. 147-152; Hurmuzaki, II⁴, pp. 306-307. no. CLXXI.

² V. un bun articol de S. S. Secula, în *Arch. soc. št. și lit. din Iași*, VIII, p. 125 și urm., unde este dată și bibliografia ungurească.

basa unor noi legi; aceasta nu sluji de sigur la liniștirea spiritelor, așa încât sosirea unui Domn al țăranilor liberi, cum era vecinul moldovean, trebuia să fie primită numai cu urale de către Unguri, Secui și Români totodată. Ca locțiitor al regelui Romanilor, Rareș, dacă și-ar fi dat acest titlu, ar fi fost sigur și de supunerea cetățenilor germani din cele șapte Scaune săsești.

Petru urmă la început cu privire la Transilvania singura politică ce făgăduia roade, alianța cu Germanii. Încă din 1527 venira la el doi soli ai lui Ferdinand, dintre cari unul îi aducea făgăduiala că însași Bistrița ar putea fi cedată în schimbul unor servicii credincioase. Dar îndată după aceia lucrurile luară altă întorsătură, căci Ferdinand dispăru de pe câmpul de luptă. Zápolya afla tot mai mult sprijin și iubire, și în sfârșit—aceasta fu hotărâtor pentru Domnul Moldovei—Soliman însuși purcese din Constantinopol la 10 Maiu 1529, pentru ca să liniștească turburările ungurești, adevă să ajute «Regelui Iános» la întărirea Scaunului său. La cererea formală a lui Petru, Zápolya îi încredință «ca amanet» orașul Bistrița, dar cu condiția ca el să-și câștige sau să-și impună recunoașterea Sașilor localnici. Previstă prin năvăliri în țara Secuilor, marea expediție a Moldovenilor începu în Iunie; chiar la 22 ale acestei luni partisanii sași ai lui Ferdinand fură cu desăvârșire bătuți în Sudul provinciei supt zidurile Feldioarei, unde își pierdură și artileria. Printr'o revoltă a boierilor, pe care o ațâțase poate și vecinul din Moldova, Domnul Țării-Românești își pierduse în Ianuarie 1529 tronul și viața, și urmașul său Basarab nu găsi nicio recunoaștere în țară. În Mart Turcii dunăreni, cari stăteau supt un nou guvernator, în locul exilatului Mehmed,

aduseră pe principele Moise, un fiu al lui Vladislav, care ca Domn actual nu mai urmă politica nesigură a înaintașului său cu privire la afacerile ardelen, ci, supus poruncii turcești, trimise câteva oști împotriva Brașovului, fără să săvârșească însă ceva de samă¹.

După victoria sa, Petru cerea Sașilor bistrițeni castelul său Unguraș (Balványos) și orașul său Bistrița, dar după o prealabilă înțelegere cu Universitatea Saxonilor, care rămăsese neînduplecată față de Zápolya și partizanii lui, ambele îi fură refuzate. Cu strașnice amenințări, că li va jefui țara și că-i va sfâșia în patru pe locuitori, ba chiar că-i va „frige” cu femeii și copii, se năpusti din nou Moldoveanul împotriva supușilor săi neascultători. Oastea apără în fața zidurilor Bistriței, punând totul, dar totuși nu putu trece peste zidurile îndărătnicului oraș, pe când Domnul în persoană avu un succes ceva mai bun la asediul Brașovului. Cu noi amenințări, pe cât de spăimântătoare, pe atât de goale, Petru se întoarse în toamnă îndărăt. Atacul anunțat pentru anul 1530 nu avu însă loc¹. Nimeni dintre Bistrițeni n'a fost fript, și Petru se mulțumi cu nelămurite drepturi de suzeranitate și cu tributul anual al orașului «său» ardelean. Prilejul priincios pentru câștigarea Transilvaniei trecuse, și Petru se întoarse acum spre Polonia.

---

¹ *Studii și documente*, III, pp. XLIX-L; Hurmuzaki, XI: socoteli ardelen și adnotările făcute după cronicile săsești, de Kemény, *Deutsche Fundgruben*, 2 vol. și 1 volum de completare, pe care l-a scos Trauschenfels. El mai publică și actele din Arhivele din Viena, pe care le-a publicat de curând Fr. Schuller, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, vol. XXVI, XXVIII și XXIX. Cf. și I. Ursu, *Petru Rareș*, București 1924.

² După acte inedite din Arhivele de la Bistrița, în *Documentele Bistriței*, I, p. XIX și urm. Cf. Heinrich Wittstock, în Trauschenfels, *Magazin, N. F.*, II; Wenrich, în *Arch. für siebenb. Landeskunde, N. F.*, vol. III; R. Schuller, *ibid.*, XXIII; Albert Berger, *Regestele actelor bistrițene*, 3 fascicule în Programul Gimnasiului local.

Bogdan nu dăduse de fapt îndărăt Pocuția, dar probabil că retrocedarea urmasă în timpul minorității tânărului Ștefan. În primul timp după suirea sa pe tron, Petru, oaspetele de ani de zile al regelui polon, care știuse să-l ocrotească de furia nepotului său Ștefan, se arată foarte îndatoritor față de Statul cu care pe la sfârșitul anului 1527 încheie un tratat în condițiunile obișnuite¹. Dar chiar în 1528 el cere de la Poartă încuviințarea — și fu bine-înțeles scurt refuzat — ca să poată năvăli în Polonia, din cauza sustragerii țării lui de moștenire, Pocuția. În același timp simulează față de regele însuși prietenie sinceră, și în dieta de Piotrikow cere printre altele să fie ajutat pentru împlinirea haraciului turcesc². În anul 1529 Moldoveanul e ocupat în Transilvania. În cele d'întaiu luni ale anului 1530 Domnul Țării-Românești, Moise³, care începuse să descăpățâneze boieri — un încă neîngăduit joc sângeros —, fu izgonit, dar se întoarce îndărăt cu ajutor săsesc supt Marcus Pemflinger, apoi supt episcopul ardelean și Ștefan Mailat, viitorul Voevod. Dar urmașul său Vlad câștigă în August o biruință hotărâtoare la Viișoara: Moise și Banul său din Craiova își găsesc moartea în luptă, iar Mailat cade în mâinile biruitorului. În curând acest nou Vlad apare ca ginere și aliat al lui Petru, și această împrejurare lămurește în oarecare măsură biruința din August 1530.

Pregătirile lui Petru împotriva Poloniei nu rămaseră o taină nici pentru Constantinopol și nici pentru Ungaria. Chiar în August se ceru regelui înapoierea Pocuției, dar această rugămintă fu fi-

¹ Tipărit și în Hurmuzaki, II³.

² Hurmuzaki, *Supl.* II¹, p. 18-19, no. IV.

³ Cf. I. Ursu, în *Analele Academiei Române*, XXXV, XXXVI.

rește refuzată. În Septembrie Moldovenii pătrunseră în țara reclamată, și întocmai ca supt Ștefan-și Bogdan izbutiră fără multe greutate să restabilească «vechile granițe». Abia după multa gâlceavă se decise dieta polonă la recrutarea unei oștiri pentru a izgoni pe năvălitor, ba încă se aștepta până când sosi un răspuns favorabil de la Sultanul, la care se trimisese un sol special. Atunci în sfârșit Ion Tarnowski luă comanda asupra unei puternice armate și o conduse spre Pocuția, care în «două zile» îi căzu în mână, cum spune comunicatul oficial. Furios, încercă nerăbdătorul Voevodă să ia înapoi «țara sa», strânse și el în puține zile pe lângă curtenii săi mulți boieri și o grămadă de țărani înarmați, dar avangarda oștirii sale fu învinsă de către Polonii mai bine disciplinați, mai greu înarmați și prevăzuți cu tunuri mai bune, pe care se și pricepeau să le mânuiască. După trei zile, la 22 August 1531, însuși Petru îndură aceeași soartă la Obertyn — de atunci un glorios câmp de bătăie, a cărui nume se răspândește în toată Europa prin informațiile de biruință polonă. Steagurile sale, și turcești și creștine, tunurile câștigate la Feldioara și lagărul său fură jăfuite, oștenii săi tură măcelăriți în fugă; el însuși purta trei răni pe trupu-i istovit, în care ardea plin de durere neîmpăcatu-i suflet.

În Polonia nu mai conținea bucurie pentru această primă biruință de nedesmințit, pe care o reputaseră asupra barbarilor de Miazăzi, atât de adesea ori combătuți fără de succes, iar autorii de „ziare”, precum și preoții rivalisau prin entusiastele lor ridicări în slavă. Totuși stăpânirea Pocuției rămânea contestabilă, cu toată risipa de vorbe frumoase ce se făcu. Petru adună deci Sârbi, Turci și Tataři, încercați soldați de meserie,

cari erau mai potriviți la năvăliri în ținut străin decât țărani moldoveni, și trimise câteva cete în țara sa de moștenire. Polonii răspunseră acestei vizite în același fel, și la retragerea acestor oaspeți Moldovenii găsiră prilej de răzbunare. Mijlocirea lui Zápolya, cerută de amândouă părțile, folosi foarte puțin; de partea sa Domnul nu voiă să recunoască nicio vină și chiar biruința din 1531 o explica într'un chip cu totul particular: „Să nu fie prea mândru Craiul de biruința lui“, zicea el, „căci n'a căpătat-o cu însăși puterea sa, ci numai cu norocul, care se schimbă adesea: n'a biruit regele, ci Dumnezeu, care a vrut să pedepsească pe Domni pentru încrederea prea mare în sine“. De sigur războiul ar fi izbucnit din nou dacă împrejurările ardeleni n'ar fi reclamat iarăși toată atenția lui Petru.

În anul 1532 porni veșnic-biruitoarul Sultan împotriva desprețuitului și odiosului său dușman, Casa de Austria: dar el nu merse mai departe de Güns. În aceeași vreme e trimis în Ardeal Aloisio Gritti, ca să cerceteze la fața locului împrejurările de acolo. Fecior din flori al unui doge, acesta ajunsese un Levantin desăvârșit și întrunia pe lângă viclenia Frâncilor orientali îndrăzneala nebună și uriașa putere de închipuire a unui aventurier însărcinat.

Se vorbea cu îngrijorare de faptul că Messer Aloisio-Pașa ar voi să se arunce ca rege al Ungariei în locul lui «Weyda» și al «Germanului», și că el ar fi hotărât Moldova pentru prietenul său din Constantinopol, un cumnăt de harem al Sultanului, cunoscutul Ștefan, nepotul eroului, pe când pentru Țara-Românească apărea ca un potrivit guvernator creștin unul din tinerii fii ai împuternicitului împărătesc. Adevărate sau nu,

aceste zvonuri siliră pe cei interesați să lase la o parte toate planurile ambițioase și să se îngrijască mai bine de ceea ce aveau până atunci în stăpânire.

Tratativele cu Polonia durară cu obișnuita târâganie și în anul 1533. În anul următor Gritti, care era mai mult de cât oricând în favoarea Sultanului și se simțea acum așezat bine în Scaunul regesc, veni iarăși. El se înfățișă foarte trufaș; ba încă în Țara-Românească—acolo în locul lui Vlad cel Inecat se ridicase un alt Vlad, un fost «Vintila din Slatina»—puse chiar să ucidă pe un boier, care nu-l slujise destul de răpede la trecere și așăta pe etern-nemulțămiiții boieri de aici, împotriva acestui nou Vlad, care urmări însă pe intriganți până în cortul mândrului Italian și-i dete parte pe mâna calaului, parte paznicului din cetățuia Poienari, o fundațiune a lui Țepeș. În Ardeal Gritti aruncă în spinarea Voievodului Emeric Czibak vina acestei rele primiri de peste munți și puse de aceia să-l omoare. Dar aceasta era prea mult. Frământatul Ardeal totuși nu sămăna încă cu Țara-Românească ajunsă subjugată: îndrăznețul fu închis în Mediaș.

Aici așteptă el în zădar ajutorul împăcatului, Vlad, care i-ar fi putut sta la îndemână, dar care nu se clinti. Cu atât mai zelos își dete Petru osteneală pentru liberarea împuțernicitului împărătesc. Vrednic rival a lui Gritti în cruda șiretenie de Oriental, Moldoveanul alergă spre Mediaș, ademeni la el pe închis, îl trădă apoi fără scrupul răsculaților, cari în curând îi arătară drumul spre cerul pedepsitor. Despre cei doi fii a odraslei de doge, cari fură încredințați bunului Rareș, nu se mai auzi nicicând ceva.

După această faptă de razbunare, vechile relații

ale lui Rareș cu Turcii și cu regele lor unguresc, începură să se clatine puțin. El nu rupse, ce-i drept, prietenia cu Zápolya, dar primi să fie vizitat și de trimișii regelui Ferdinand, care voia să facă uitată Feldioara. Cu aceștia încheie el la 5 April 1535 un tratat, în care, pe lângă primirea obișnuitelor clause, se mai făgăduia din partea imperialilor un ajutor bănesc de 6.000 de ducăți pe an, iar din a Moldoveanului refuzul unui mai mare haraciu la Poarta și a călătoriei la Constantinopol. Printr'un act din luna Iunie i se întăriră solemn lui Petru toate stăpânirile ardelene. Pe când Voevodul ducea mai departe cu Polonia, acum prin mijlocire imperială, vechiul joc al tratativelor, iar la momentul potrivit trimitea cete prădalnice în Statul vecin, Zápolya afla în sfârșit de această nouă schimbare de front îndreptată împotriva-i și pedepsi pe falșul prieten prin aceea că în 1536 îi smulse Ungurașul.

Iarăși se trezi acum în Petru dorința de cucerire a Ardealului. Turcii îl lăsară să facă ce vrea; Ferdinand însă-i era aliat și-i oferi în 1537 chiar cedarea foarte însemnatelor feude maramureșene, Muncaciu și Hust; de Zápolya nu mai avea acum să țină nicio samă. Petru rugase pe regele apostolic să nu numească deocamdată un nou Voevod în Ardeal, «până când eu nu mă voi înțelege cu Maria Voastră prin soli sau în scris asupra unor anumite lucruri tainice, care privesc binele țării și care ar fi în deosebi potrivite să împace această provincie ardeleană cu Maria Voastră și să o păstreze Măriei Voastre».

Dar, tocmai în clipa în care intervenția armată a Voevodului ar fi putut produce ceva de samă, Craiul polon se pregăti de o expediție personală împotriva lui Petru, din pricina Pocuției, pentru ca

printr'o strălucită biruință să întunece vestita faptă a generalului său Tarnowski. De acum încolo se puse cu tot dinadinsul pe lucru împotriva „Valahului“, care împrăstia în jurul lui jurăminte, rugăminți și amenințări. Trimișii poloni primiră în August porunca de a se întoarce fără zăbavă acasă, și o puternică oaste regală pătrunse până în Galiția; totuși ridicarea în masă, care se porni în inatacabila țară vecină, zădărnici biruința nădăjduită.

Sigura nereușită a oricărei ofensive împotriva Moldovei se arată după câteva luni și în trista soartă ce lovi pe comandantul polon Nicolae Sieniawski. El se apropiă cu numeroși și mândri cavaleri, ca să continue neizbutita expediție a regescului său stăpân, dar într'o întâlnire cu Moldovenii, după ce jăfuisse numai un colț de țară, ei pierdu la 1 Februar 1538 nu mai puțin de 2 000 de tovarăși. Supt condițiile pe care le puneau, Polonilor li era absolut cu neputință să silească la pace pe acest vecin rău, când căpătără un aliat hotărâtor în marele Împărat al Răsăritului, care încă din Iulie porni marșul său spre Moldova, pe când o nouă oaste polonă înainta spre Hotin. Soliman nu venia pentru a susține interesele polone — acestea îi erau cu totul indifferente —, ci pentru a urmări scopuri proprii. Pentru a fi sigur pe toată granița nordică, el avea nevoie și în Moldova, întocmai ca în Țara-Românească, de un sclav creștin fără însemnătate și de un șir de cetăți turcești de sprijin. De aceea voia el să înlăture pe Petru, să pună în loc pe cumnatul lui, Ștefan, să întindă în spre Miazănoapte mai departe raiaua celor două porturi și prin aceea să-și creeze un al doilea Giurgiu la Nistru.

Cine i se putea împotrivi Sultanului în aceste

părți? Frica împacă, ce-i drept, pentru moment pe Zápolya și Ferdinand, dar Polonii, cu cari Petru încheie în cea mai mare grabă pace, cedându-li „pe vecie” Pocuția, Polonii, mulțamiți în sfârșit, cari triumfau numai asupra dușmanului învins și se bucurau de provincia recâștigată, dar nu se gândiau și la întregul ei viitor, de-acum înnaște amenințat, nu ascultară de stăruitoarele îndemnuri, de rugămințile desnădăjduite ale lui Petru. Părăsit de boierii săi și deplâns numai în tăcere de către țărani, Petru nu putu strânge nici măcar pentru apărarea țării o oștire, ca marele său tată. El fugi la Hotin, fu însă respins de trupele polone, acum cuibărite aici și rătăci, apoi sărman bătrân părăsit, prin neumblații munți ai Moldovei, frângându-și plângător mâinile înnaștea icoanelor făcătoare de minuni de prin mănăstiri și cerșind un codru de pâne de la țărani. În sfârșit în Septembrie se putu furișa printr’o trecătoare în Ardeal, oameni buni îl primiră, și ajunse la cetatea sa, Ciceul. Aici însă, asediat de episcopul Martinuzzi, împuternicitul lui Zápolya, Domnul fu prins și iarăși închis ca prizonier politic.

Sultanul porni de-a dreptul asupra Sucevei, primi închinarea boierilor, puse în Scaun pe cumnatul sau Ștefan «Turcul» ca Voevod creștin, îl încunjară cu 500 de leniceri, anexă toată jumătatea sudică a Basarabiei de azi și puse să se clădească la Tighinea — de aici înnaștea Benderul turcesc — o puternică fortăreață, pe a cărei poartă sta scris că neînvinsul Împărat a supus Moldova, că a aruncat în țărână și a călcat în copitele cailor săi pe begul neascultător.

Acum abia văzură boierii moldoveni, cari se răsulasera împotriva Domnului lor, ce greșală făptuiseră și că în oarba lor dorință de înnoire

nu păcătuiseră numai față de Domnul lor, ci și față de țară și de propriile lor interese — în Ținutul smuls se găseau doar și moși boierești, care acum erau pentru totdeauna pierdute! De-acum încolo ei făcură viața de tot amară «Turcului» lăsat în Suceava, cu toată garda sa de leniceri. Acest slăbănog, care nu cunoștea decât viața din Constantinopol, acest cumnat de harem al Sultanului, care nu se putea aștepta la niciun ajutor de nicăieri și încă într'un an în care lăcustele pustiiseră totul — ele îi aduseră chiar porecla de *Lăcustă* —, trebui să gonească garnizoanele turcești din cetățile de curând cucerite și să împiedece zidirea Benderului! De trei ori i se ridicară împotriva prin intrigile boierilor, Domni rivali, cari pretindeau că au de tată pe slavitul Ștefan sau Petru cel plâns de țară. În sfârșit apucară calea cea mai sigură pentru a scăpa de dânsul. Conjurați pătrunseră în cetatea Sucevei și după câteva momente un sângerat și nevinovat leș domnesc fu zvârlit în fața gloatei. Cornea Portarul însă, fiul lui Bogdan, fu acum chemat — t numele de Alexandru, ca Domn stăpânitor al Moldovei.

Polonii îl recunoscuseră fără zăbavă, dar recunoașterea unui rege, care de obicei își părăsia vasalii tocmai la ananghie, nu putea să întărească șubredul tron al unui Domn ales printr'o conjurație. Incursiile pe care Cornea, urmând statul regelui polon, le întreprinse împotriva tuturor castelurilor turcești vecine, ca Oceacov, Cetatea-Albă, Chilia, Bender, nu erau de sigur nici ele mijlocul cel mai bun ca să i câștige favoarea Sultanului. El avea, ce-i drept, câțiva boieri de partea lui, dar mulți dintre ei erau, din pizmă sau din alte motive, împotriva acestui parvenit, iar țăranii n'aveau

alt nume în gură decât pe acela al bunului și nelacomului Petru, fiul poporului.

Acesta și veni în adevăr, după ce-și arată pocăința în scrisori către Sultan, scrise în sârbește de soția sa, fiica de Despot Elena și, după ce, la cererea lui Soliman, se înfățișă personal înaintea-i cu frumoase pocloane, gesturi smerite și vorbe dulci și prefăcute. Ei n'are să mai fie de acum încolo un ațățător, ci un supus locțiitor al Împăratului; ca pedeapsă pentru trecutul său are să plătească un tribut mai mare și, întocmai ca odinioară «turcescul» său nepot, are să țină ieniceri la Suceava — acestea toate le făgădui. La câteva luni după poposirea și străduința sa în capitala turcească de a capăta tronul Moldovei, veni din Ungaria însemnata veste plină de urmări că «regele Iános» nu mai este printre cei vii. Raposatul lăsa însă de la tânăra sa soție, fiica regelui polon Isabela, pe care o luase abia de scurtă vreme în căsătorie, numai un fiu nevrâstnic, Ioan Sigismund. Pentru Soliman era mai d'innainte hotărât ca acest copil în fașă, pe care binevoia să-l numească Ștefan, *trebuia* să ajungă, cum ar fi voit-o și tatăl său, rege al Ungariei și doria totodată o întărire momentană a partidului german, pentru ca să-l poată umili după cuviință. Dar pentru a pune cum se cuvine în scenă expediția lui, el avea numai decât nevoie de vasali credincioși la granița disputatului regat; aceștia însă trebuiau să fie totodată și oameni mai de ispravă decât fusese „cumnatul” Ștefan „Lăcustă”. În Țara-Românească, în vara lui 1535 i se întâmplase lui Vlad-Vintilă un accident politic de vânatoare și ca urmaș puseră boierii olteni, în ale căror păduri se întâmplase fatala vânatoare de cerbi, pe un călugăr din mănăstirea Argeșului, care, din pricina drep-

turilor sale presumptive la cuca dămnească, fusese dus cu sîla la mănăstire. Ca boier purtase numele Petru, la mănăstire se numia Paisie, ca Domn își dăde obișnuitul nume domnesc Radu, după pretinsul său părinte Radu Voevod, bine înțeles «cel Mare»; spre deosebire de alți Domni cu acest nume, el fu numit Radu Paisie sau Radu Călugărul. În anul 1539 boierii se ridicară și împotriva lui supt Șerban, Banul Craiovei; totuși el fu adus îndărăt de Turcii dunăreni și drept răsplată aceștia primiră în 1540, după ce fiul lui Radu, Marcu, făcuse pentru tatăl său o vizită la Curtea din Constantinopol, însemnatul port al Brailei, singurul punct care mai amintea bogata stăpînire teritorială de odinioară de la Dunăre și totodată singurul loc care îngăduia un drum liber la Dunăre și deci și la Mare ¹.

Acum mai sosi încă și vestea că Ștefan a fost înlocuit prin «hainul», adică trădătorul Alexandru, și că Moldova se află în adevărată revoltă. De aceea, fără de zăbavă Petru căpătă steagul împărătesc, trupe împărătești și într'o audiență solemnă fu numit — pentru a doua oară — Domn al Moldovei. Mândru de «biriință», el alergă la Dunăre și-și vesti prietenii «că a ajuns iarăși ceia ce a fost, ba încă și mai mult decât atîta». Țara se unî cu el și un partid de boieri trecu de la început la dănsul; ceilalți, cari își vînduseră țara Sultanului și ucisului favorit al acestuia, fură prinși, și noua suire pe tron a Domnului se petrecu atît de norocos, încât sîngele nu curse decât supt sabia calăului, de care căzură capetele lui Alexandru și ale tovarășilor lui. Încă de pe la sfârșitul lui Februar, bătrînul și încercatul stăpînitor se găsia iarăși în

---

¹ Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 323 cu [Tunusli: adică Mihail Cantacuzino], *Ἱστορία τῆς Βλαχίας*, Viena 1806, cap. XLVI.

Suceava și putea pune la cale întoarcerea familiei sale din Ardeal.

Dar starea politică a țării lui era acum cu totul alta; Domnul nu mai putea să provoace ca mai nainte pe protivnicii săi ca un îndrăzneț cavaler. Încercarea de a răscumpăra Tighinea din mâinile celor ce o întărliseră, cu bani împrumutați din Polonia, nu izbuti. Căci Polonilor, cu toată asigurarea turcească protivnică și propria-i protestare, li era cu neputință să se mai împace vre-odată din inimă cu vechiul și cunoscutul tulburător al păcii, pe care acum nu-l vedeau bucuros apărând iarăși la hotarul lor. În astfel de împrejurări ei refuseră scurt și cererile de bani. Regele, care trebuia să plătească tribut Tatarilor, n'avea sume de împrumutat. În Ardeal Petru nu găsi decât dușmani pe față sau în ascuns, iar cetățile lui de acolo — la Bistrița nici că se mai gândia acum — li fură răpite. Chiar în 1541 trecu el Carpații ca să arăte Sultanului recunoștința pentru cinstea acordată, și Mailat, care fusese odată prizonierul unor oști românești, căzu cu acest prilej în mâinile Domnului: prin făgăduința unei libere treceri își momise Rareș ca de obicei victima. Independentul Voevod din Ardeal, care nu recunoștea niciun rege și nicio regină, fu deci trimis la Belgrad Sultanului, care tocmai pornise la luptă în Ungaria împotriva «Nemților». Pe când acum imperialii turci și germani se luptau, adevăratul stăpân în țara Ardealului era regentul Martinuzzi, «fratele Gheorghe», episcop și vistiernic. Cu acesta Rareș se gâlcevi neîncetat din pricina cetăților; abia în 1544 Ciceul și Cetatea-de-Baltă fură dărâmate din temelie și numai după aceia ținutul lor fu predat dregătorilor moldoveni. Petru trebui să fie din inimă recunoscător și pentru atât, dar de acum el nu mai era decât unul din nume-

roșii proprietari străini din Ardeal și drepturile lui asupra acestui pământ pierduseră însemnătatea lor politică.

Greu apăsător de împrejurările și paza turcească, cum și de pierderea unei însemnate părți din țara sa, Petru mai fusese încă silit să trimeată la Poartă ca zălog pe fiul său cel mai mare, și nefiind în stare să stoarcă din sărăcitate și pustiu țară tributul mărit, trebui să mai audă și amenințarea că va fi chemat la fiecare trei ani la Constantinopol pentru înnoirea omagiului. De aceea el auzi cu deosebită bucurie vestea că în sfârșit creștinătatea, adică Imperiul roman creștin de nație germană, se pregătea să izgonească pe Turci din Buda cea ocupată din 1541. Petru intra numaidecât în tainice legături cu conducătorul ales al cruciatei ungurești, markgraful Ioachim de Brandenburg și în Martie 1542 încheie cu el un tratat, prin care se îndatora la servicii de spionaj, la aprovizionarea armatei creștine și afară de acestea la fapte imposibile, ca prinderea marelui Sultan. În lunie, când pregătirea expediției era cu mult înaintată, el împrumută markgrafului, în calitate de căpitan al Imperiului, însemnata sumă de 200.000 de galbeni ungurești, car niciodată n'au fost înapoiați ¹. Ca de obicei Voevodul lunecă pe povârnișul vorbelor necumprate și cu totul exagerate, pe care din ne prevedere le spunea și față de agenți poloni. Dar toate acestea nu duseră la altceva decât probabil la un nou tratat cu regele Ferdinand. Și, când, la începutul anului 1543 și un om foarte puțin îndrăzneț, ca Radu

---

¹ Actele în Papiu, *Tesaur*, p. 13 și urm.; cf. Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 108-110, și H. Traut, *Kurf. Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542* (Gumersbach 1892), precum și prefața la vol. X și XI din colecția Hurmuzaki. Pentru războaiele lui Rareș cu Polonia vezi *Studii* de Iorga, în *Convorbiri Literare* 1901. Cf. și Veress Endre, *Izabella Királyné* (Budapesta 1902).

din Țara-Românească face o astfel de legătură, prin care făgăduiește chiar ajutorul său armat împotriva «necredincioșilor Turci și Tatars», trebuie să vedem de sigur și în aceasta un merit al ne-stămparatului Moldovean.

Când în Septembrie 1546 acesta muri, țara-i era liniștită și propășia în pace. La dreptul vorbind, el devenise tot atât de puțin prieten al Polonilor pe cât de puțin rămăsese slugă credincioasă a Turcilor, dar se apăraseră într-o oarecare măsură față de cei dintâi prin întemeierea unei noi stărostii în Sepenic, față de cei din urmă prin reconstruirea cetății Soroca. În Țara-Românească izbucniseră încă din 1544 lupte launtrice între Radu și un al patrulea Basarab, care e mai bine cunoscut sub numele de Laiotă ; acesta, venit cu haiduci și pribegi din Banatul unguresc, învinsese, dar la urmă tot fu bătut și ucis de Turci și Tatars. După câteva luni, în Martie 1545, după ce Radu fusese chemat la Poartă și de aici surgunit în Egipt, țara primi direct de la Constantinopol un nou Domn: Mircea, «fiul lui Radu», un cumplit tiran.

El ucise dintre pribegi pe toți aceia cari fură așa de neprevăzători încât să se întoarcă îndarat și să se plece stăpânirii sale, cu totul două sute de boieri, și pe de-asupra, dușmânia celor rămași în străinătate încercându-l în fiecare an prin navaliri, iar el fiind în totdeauna biruitor asupra slabelor cete, își putea procura neconținut marea plăcere a sângelui omenesc vărsat. Aceasta era foarte îngrijitor pentru boieri, mai puțin pentru țara apăsată de ei, indiferent însă pentru Turci și tot așa pentru Moldovean, care în 1546 dete chiar de soție lui Mircea pe cea mai mare fiică a sa, Chiajna — poate văduva lui Vlad înecatul. Când socrul muri, gi-

nerale cârmuia, tăind la capete, Țara-Românească; aceasta însă era pe deplin stăpânită de Turci, cu totul în atârnare de Constantinopol.

Aceiași soartă avu și Moldova, cea încă destul de tare pe atunci, numai trei decenii mai târziu, când un Domn «muntean» din neamul mlădios al acestui Mircea *Ciobanul* se urcă în 1547 pe Tronul țării vecine. Această răpede cădere a țării lui Ștefan-cel-Mare și a lui Petru cel nestâmpărat, cere o lămurire.

Petru lăsase trei fii, dintre cari niciunul nu posedea bunele sale însușiri. Unul, Constantin, trăia ca ostatec la Constantinopol; cel mai în vârstă, Ilie, era în țară la moartea tatălui său și astfel fu ales Domn de boieri, fără mare greutate — împrejurările din 1538 slujiseră ca învățătură. Cu multă mândrie scrie el vecinilor lui că Dumnezeu și boierii, «cu învoirea Măriei Sale Împărătești» de credință păgână, îl făcuseră urmaș al tatălui; «eu voiu ști», mai adaugă el, «să-i păstrez moștenirea și să întâmpin pe cel bun cu bunătate, pe cel dușman cu dușmănie».

Aceste bune intenții nu avură însă nicio trăinicie: și Ilie fusese la Sultan, și el cunoscuse în Constantinopol splendoarea bogatei și strălucitoarei vieți de capitală în apropierea puternicii Curți împărătești, unde se revărsau zilnic bogățiile și strălucirea întregului Orient. Față de aceasta totul îi apărea în Moldova sărăcăcios și fără gust, și de aceia își omora timpul cu petrecerile în tovărășia favoriților săi turci de ambele sexe. Altceva nu-i trecea de loc prin cap, și, când în 1550, primi porunca să năvălească în Ardeal, unde Martinuzzi făcea politică imperială și trimețea în curând în Polonia pe respectata sa doamnă, regina, cu fiul ei, el încredință îndeplinirea acestei

sarcini fratelui său Ștefan. În anul următor, și anume în Maiu, Ilie părăsi de bună voie Domnia asupra Moldovei, care nu i convănia câtuși de puțin, lasă ca locțiitor chiar pe acest Ștefan și se duse la Împăratul său, care, odată cu acordarea numelui de «drept credincios»: Mohammed, îi încredință și guvernământul Silistrei. Nu mult după aceia muri această nenorocită creatură degenerată în împrejurări întunecoase, nouă necunoscută.

Ștefan, de și mai puțin stricat — era și mai tânăr —, era o tot atât de mare secătură, și prin aplecarea sa spre aventuri de dragoste — o adevărată pacoste pentru familiile boierești. Încolo, toa ă activitatea lui este cu totul neînsemnată. În 1552 el merse în Ardeal, după poruncă «împărătească». Aici avea comanda Italianul Castaldo, un meșter urzitor de intrigi, pe deplin în stare să se măsoare cu un astfel de vecin. Pentru a-și asigura hotarele față de visite dușmane, el se gândi să înlocuiască pe cei doi prieteni ai Turcilor, Mircea și Ștefan, prin Voevozi buni imperialiști și alese dintre numeroșii pribegi ce-i stăteau la îndemână și printre cari se găseau și «fii de Domn», pentru Moldova pe un anume Alexandru sau Aron¹, pentru Țara-Românească pe un anume Iliăș, care ca pretendent își luă numele de Radu — de sigur iar un «Radu, fiul lui Radu-cel-Mare». În cel din urmă dintre principate avu Castaldo un frumos succes, dar nu de lungă durată. Mircea fu alungat de Radu în toamna lui 1552, după ce acesta din urmă câștigase o bătălie mai mare, dar chiar în primăvară tiranul alungat fu adus îndărăt în țara sa de Turcii de la Dunăre. În Moldova însă, cu toate că Ște-

---

¹ V. N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria* (Budapesta 1904), p. 15 și urm.

fan fu ucis de boierii mai bătrâni, cari se vedeau înlăturați de cei tineri și prea tineri, nu veni la Domnie alesul lui Castaldo, Alexandru, ci un altul, care se chema mai înainte Petru Stolnicul și-și datora, se crede, viața unui pas greșit al nebului Ștefanița-Vodă. Și acest Petru a fost, ce-i dreptul, găzduit câțeva vreme în Ardeal, dar pe tron ajunge cu ajutorul regelui polon, căruia-i jură și el solemn credință — aceasta era acum numai o goală formalitate.

În Alexandru Lăpușneanu își găsisese în sfârșit Moldova, dacă nu și Turcul, un exemplar corespunzător lui Mircea Munteanul. Ca și acela, de și nu într-o așa de mare măsură, era și acest fiu al femeii din Lapușna un prieten al morții și al chinului, cu care se îndeletnicia neconținut față de nenorociții săi supuși. Multe mii de nenorociți păcătoși trebuiră să ispășească cu viața ușoara lor vină, alții pierdură lumina ochilor, pentru ca să nu mai poată nemeri drumul rătăcirii. Ca Mircea, și acest al doilea tiran, în iubirea sa de dreptate nu făcea nicio deosebire de rang și de o potrivă se îngrija de păstrarea liniștii în țară: preoți căzură supt ochii lui ca trădători față de «maiestatea» domnească, și mirosul sângelui boieresc gădila delicatu i nas de cunoscător. De altfel Alexandru era un om bolnav cu ochii roșii — îl chinuia o «scaturigo quaedam» —, și boierii rămași în viața vedeau în aceasta o pedeapsă a Cerului pentru nelegiuirile sale.

Modelul lui, Mircea, nu stete de altfel mult în Scaunul muntean. Pentru o vină care nu ni e cunoscută, el fu atacat în 1554 în București de oști turcești și moldovenești și, pe când capitala ardea, Domnul se duse în exilul în care stete aproape patru ani. Urmașul lui, un fiu — de data

aceasta un fiu neîndoielnic — al călugărului Radu-Vodă, se chema Pătraşcu şi, pentru că era un om simplu, câtuşi de puţin lăudăros, îşi păstră acest nume amintitor al trecutului lui modest. Toţi boierii, chiar şi acei cari se compromiseseră mai tare cu Mircea, aflară la dânsul o primire pârintească. Împreună cu vecinul lui, cu totul de altă faptură, merse el la 1556 în Ardeal şi readuse pe regina Isabela în capitala ei, unde rămase de atunci încolo, ocrotită de Turci şi de vasalii lor. Către sfârşitul anului următor, Domnul abia de curând înşurat pregăti un nou atac în ţara vecină, şi oştile lui trecuseră acum graniţa supt boierul cu influenţa mare, Socol, când Pătraşcu muri. După o încercare zădarnică a lui Socol de a ajuta lui Radu Ilie să ia din nou Domnia, Mircea fu investit pentru a doua oară de către Sultan cu cinstea de Domn al Țării-Româneşti şi începu în primăvara anului 1558 noua-i Domnie cu o groaznică baie de sânge.

În acelaşi an fugi din Moldova, unde planurile sale fuseseră descoperite, un anume Iacov Basilikos, până acum un oaspete iubit al Voievodului temut şi urât de toată lumea, cu care se pretindea înrudit prin Doamna Ruxanda, o fiică a lui Rareş. Acesta, un bărbat încă tânăr — număra abia treizeci şi cinci de ani —, era foarte frumos şi descria neînchipuit de elocvent mărimea strămoşilor săi, pe cari-i urmăria până la miticul Heracle, întinderea cunoştinţilor sale, înalta situaţie a prietenilor şi protectorilor săi şi faptele mari pe care voiă să le săvârşească în viitor. Era de sigur o personalitate neobişnuită pentru mult decazuta şi, în comparaţie cu Europa apuseana, afara de Ungaria şi Polonia, încă barbara Moldovă. Stăpânind cu focoşii săi ochi pe ascultătorii cu-

rioși, povestia bucuros că el, Iacov, se scoboară dintr'o veche familie grecească și că e înrudit cu împărați, eroi legendari și zei din Olimpul păgân, că tatăl său, ucis mișelește de către Turci, a fost un marchis de Samos și că el moștenește drepturi de stăpânire în Paros. Apoi trecea la cariera sa în țările de cultură ale Europei, entusiastă de antichitatea greacă și de forma ei modernă și povestia cum a luptat în Franța pentru marele împărat Carol al V-lea, cum a compus descrieri de lupte, cum, ca om peste fire de învățat, ca meșter în toate științele, a fost de drept chemat să încunune cu lauri ambițioși poeți, cum e foarte prețuit, stimat și admirat în Prusia de puternicul duce Albert și în Polonia de cutare sau cutare alt nobil, care se distingea prin spirit larg și dragostea pentru știință. Nu vorbea nimic de șederea lui la Montpellier, ca student, de legăturile cu o femeie, de amorul care-l făcuse a părăsi Franța, împrejurări pe care le relatează un izvor frances¹. Boierii, cari-l ascultau cum povestia, își ziceau că frumosul străin, purtat prin lume, foarte înzestrat și blând cum era, ar fi un mai bun Domn pentru Moldova decât bolnavul Alexandru cu ochii roși și cu mâni încă și mai înroșite. El însuși nu stete mult la cumpană să-și dea consimțământul la această alegere tainică, și curând după aceea fugi.

În Brașov își tipări genealogia, în care susținea drepturile sale asupra tuturor tronurilor domnești cu puțință. Apoi se ascunse în țara Zipsului, la Kesmark, la Albert Laski, cu care avea comun aceeași nepotolită poftă de aventuri și aceeași dragoste către legea protestantă, așa cum era pro-

---

¹ Iorga, în *Revista istorică*, II, și Motogn², în aceeași revistă, X.

povăduită acum și în Polonia. Încă în anul 1560 întreprinse un atac asupra fostului său protector, Alexandru, dar, înainte de a fi atins hotarul, mica-iceată fu împrăștiată de gloatele Palatinatului Rusiei, chemate la arme. Acum interesantul comediant puse să se împrăștie vestea că vestitul Iacob Despotul nu mai este printre cei vii și că, otrăvit de dușmani cu inima împietrită, el se plimbă acum supt chiparoșii câmpiilor elisee, întreținând dialoguri divine cu înțelepții și eroii anticitații clasice, cu cari cu toții el era mai mult sau mai puțin înrudit. Mulți crezură aceasta și plânseră pe nobilul plecat din lumea aceasta, pe când el însuși se frământa neînchipt de mult în pretinsul său mormânt. Se înțelese din nou cu Laski și-i făgădui cetatea Hotinului cu bogatul său *portorium*, cel mai însemnat în Moldova acelei vremi. Se încunjură de tot felul de tovarăși de aventură, chemă în jurul lui pribegi din Statul său de moștenire moldovenesc și chiar năvăli în Moldova. La Verbia pe Jijie (1561), Alexandru, cu toată paza Ienicerilor, fu atât de strașnic bătut, încât nu se mai opri din fuga-i nebună până la Chilia, de unde sangeacul îl trimise la Constantinopol.

Acum începu biruitorul o Domnie cam ciudată, căci o atât de multă mărime într'un cadru mic stârnește de obicei râsul. Și, dacă cel puțin el însuși ar fi luat toate acestea în serios, ar fi devenit poate eroul unei mișcătoare tragedii; strălucitul Despot însă era prea mult actor și trăia prea puțin în lumea reală. Ce nu voiă el, de când își găsisse o basă pentru planurile sale? În primul rând doria să se încunune cu o prețioasă coroană în prezența represintanților trimiși de toate Curțile vecine mari și mici, căci el era doar și

moștenitorul Împăratului bizantin, căpetenia firească a acelei *τουρκοκρατουμένη Ελλάς*, liberatorul înăscut al poporului elenic! Apoi, pentru ca să servească pe binefăcătorul său, Împăratul Ferdinand, și să apară ca *restaurator patriae*, năzuința lui tindea încă să smulgă cetățile ardelene, ca atare, nu ca grămezi zădarnice de ruine, «tânărului» usurpator de acolo, și se găsiră în Ungaria și oameni cari sfătuiră pe Împărat să-i încredințeze lui Voevodatul întregii țeri de peste Carpați; trecea doar drept credincios, puternic și cuminte! Mai departe, cu mareața-i ideie despre o putere suverană, era cu neputință să îndure mai departe pe Turci în Moldova de Miazăzi și tot atât de cu neputință să se expună ca un Voevod de rând unui control păgân din partea Sultanului. Ce mândră sună chemarea lui, pe care o îndreaptă către «curagioșii și războinicii lui boieri»: el li amintește de originea lor romană și-i salută ca scoborători «ai vitejilor romani, cari făceau să tremure lumea întreagă». Cu astfel de tovarăși era el sigur să recâștige cele pierdute și să calce în împărăteștile-i picioare heracleice pe mișeii barbari turci: «scopul meu», scria el, «nu este altul decât ca Dunărea să devină granița țării mele, Moldova, și ca eu să fiu zi și noapte în luptă cu necredincioșii și blăstămații Turci». Și nu numai tânărului transilvănean voia el să-i zmulgă țara, ci și celui transalpin, bolnăviciosului și nevrâstnicului fiu al lui Mircea — acesta din urmă murise încă din 1559, odihnind pe leșurile victimelor sale —, acestui Petru-Vodă, pe care-l ocrotia o mamă temută. Dar toate acestea erau numai pregătiri, numai un eroic preludiu: piesa trebuia să se sfârșească cu marea apoteosă a Heraclidului ca Împărat al în-

tregului Răsărit creștin, în aplausele înmărmurite ale Europei apusene, care cugeta umanistic.

În realitate însă faptele următoare purtară toate semnele unei nenorocite existențe pământești. Ioan-Voevod — acesta-i era numele de stăpânitor, pe care-l scria bineînțeles cu cerneală de purpură, tot așa după cum și pe monede puna să fie înfașșat cu coroana pe frumosul său cap — Ioan Voevod deci, «vindex et defensor libertatis patriae», «patronus Moldaviae», primi steagul turcesc de întărire, pe care-l ralmăci reprezentanților stăpânitorilor străini ca un fel de ordin oriental al Lânii de aur, plăti tributul și numi pe sangeacul de Chilia și Acherman «tatal său». După un războiu de hotar împotriva Țării-Românești, el se oferi să iea de soție pe o fiică a lui Mircea, o soră a noului Domn, în timp ce negocia și cu Voevodul din Chiev și cu Palatinul Cracoviei, Martin Zborowski, pentru o căsătorie potrivită. Pe când apoi chema în Moldova savanți cari l admirau, pentru ca să întemeieze Universități latine, pe când întrona un episcop al credinții adevărate, un socinjan, se născu, fără ca el să bage de samă, o conjurație generală: Tomșa, poate un Barnovschi, fu chemat ca drept-credincios Voevod pământean și iscăli proclamația domnească răspândită în țară cu veneratul nume de „Ștefan Voevod“. Trupele străine ale Grecului și ereticului fură atacate și nimicite, usurpatorul însuși închis în Suceava și acolo asediat de Domnul cel nou cu boierii lui și cu ajutor unguresc, probabil și muntenesc. Amestecul unei vestite capităanii de Cazaci Dumitru Vișnieviețchi, care se trăgea dintr'o soră a lui Petru Rareș, Maria, și prin urmare putea prezenta și el drepturi la Scaunul moldovenesc, rămase fără succes, și curagiosul șef al eroilor de

la Nipru, ai cavaleriştilor Tatarî creştini, cari, întocmiţi din membri ai tuturor naţiunilor, ţineau paza la graniţa răsăriteană în spre pustiu, căzu mişeleşte în această expediţie, care fu întreprinsă pentru a câştiga o coroană ce-şi pierduse încă de mult strălucirea. În ce priveşte pe Despot, acesta îşi apără viaţa — el nădăjduia poate să-şi poată păstra şi tronul princiar — cu o îndărătnicie vrednică de admirat, dar, părăsit de toţi, învrăjbit de mult cu Laski, tradat de şeful Ungurilor sai¹, trebui la urmă să cedeze şi, ieşind călare din cetate în haine domneşti, jucă precum se cuvine şi actul al cincilea şi suferi sfârşitul sângeros (4-5 Novembre 1563)².

Până în Martie al anului următor Ştefan se menţinu ca Domn rătăcitor, când biruitor, când învins, în luptă cu Turcii, cari încă din Novembre 1563 pătrunseseră cu Alexandru în ţară. Câţiva boieri erau încă de partea lui, dar ţara, ţărănimea fu cu totul nepăsătoare de soarta-i. La urmă fugi în Polonia, unde se socoti că unui usurpator moldovean i se cuvine pedeapsa polonă cu moartea, atunci când ea e cerută de un ceauş turcesc. Doi boieri îl însoţiră în această moarte neglorioasă.

Pe alţii îi trimese în mare nunăr după dânsul pe lumea cealaltă furiosul Alexandru, dărâmatorul Hotinului, şi anume la acel faimos ospăţ care se termină fără de oaspeţi. Cu aceasta însă căzu încetul cu încetul întunerec desăvârşit pe ochii cari priviseră încă sclipind această dramă alinătoare. Ici şi colo scobora câte odată din munţi un nerăbdător fiu de Domn, cu ţărani, ciobani şi haiduci,

---

¹ V. Motogna, în *Revista istorică*, I. c.

² V. asupra lui Despot, Iorga: *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le Despote* (Bucureşti 1900) şi un articol mai recent în *Kwartalnik historyczny* din Liov.

pe cari și-i câștigase cu bani nemțești, imperiali; era însă totdeauna răspins. Dar împotriva pedepsei lui Dumnezeu, așteptată de boieri, și care progresa mereu, nu era nimic de făcut, și astfel crutul tiran muri în 1568 ca un om foarte nenorocit.

Fiul și urmașul lui, Bogdan, era un încă foarte tânăr om, dedat mai mult decât se cuvenia plăcerilor. În Țara-Românească, chiar în anul morții lui Alexandru, fu scos din Domnie tânărul Petru, și vărul său, Alexandru cel Nou, apucase cu mână energică domnia. Urmând sfatul favoriților săi, frații Ivașcu și Albu din Golești, el urmări pe boierii partidei opuse. În vremea aceasta Bogdan nu găsi ceva mai bun de făcut decât să se ocupe cu casătorii în familie: una din surorile lui ajunsese soția unui boier de țară, pentru celelalte căuta partide în Polonia, din care pricină se produse multă nemulțămire și se treziră multe poftă de răzbunare. Domnul însuși peți mână fiicei lui Tarlo și, pe când era în vizită dincolo de Nistru fu atacat și rănit de iubitul desprețuitor al uneia din surorile lui (1572).

Turcii nu steteră mult la îndoială să-i dea un urmaș. Ioan, cel cunoscut supt numele de Armeanul, și tot odată ca bun musulman și bogat giuvaergiu în Constantinopol, și care trăise în frageda-i tinereță la Curtea moscovită și părăsise acolo o soție și singurul lui copil, trecea încă din 1561 drept fiul lui Ștefaniță și moștenitor legitim al tronului moldovenesc. Acum el fu ridicat în Domnie și condus la Iași, noua Capitală, de către Alexandru al Țării-Românești.

El calcă pe urmele bătrânului Lăpușneanu ca prigonitor sistematic al boierilor, dar «țara», «sărăcii» îl iubiră cu toate acestea, sau poate tocmai de aceea. Un atac al lui Bogdan, cu ajutor leșesc particular, fu răspins. Dar vecinul, care căuta un

loc pentru fratele său cel «șchiop», Petru, îl întâmpină acum ca dușman și-i pricinui încă de la începutul anului 1574 căderea. Lui Ioan i se ceru un tribut mărit; el refușă cu îndărătnicie aceasta și avu curajul să lupte, cu un puternic corp de Cazaci, și pentru demnitatea de Domn. De două ori Petru Șchiopul, fratele lui Alexandru Munteanul, fu răspins, ba și Benderul și Achermanul fură pustiite de Ioan și ajutoarele sale. În cele din urmă, fără să fi apărut beglerbergul Rumeliei, chemat la Dunăre, Ioan fu împresurat — datorită trădării câtorva boieri — și trebui să se predea la Roșcani. În ziua următoare (11 Iunie) fu sfășiat în bucăți de două camile.

Statul liber al Moldovei și al Țării-Românești posedă propria-i cultură, pe care o primise de la părășitele State din Sudul Dunării și care luase, mai ales în țara cea dintăiu, o dezvoltare de sine stătătoare pe pământ nou: aceasta se poate spune cu drept cuvânt despre caligrafie, arta ornamentală și încă; de și în mai mică măsură, și despre literatură. Cu pierderea neatârării peri și această înaltă cultura slavonă, acest caracter al unor vremuri mai bune, mai bogate și mai sigure. Dar ea nu dispăru de-odată — cum se petrecu de altfel și cu vaza politica a Statului —, printr'o năruire rapidă, ci pe încetul, printr'o scădere aproape neobservată, până când din amândouă nu mai rămase altceva decât unele apariții singuratece, care nu stăteau în nicio legătură cu noua viață.

Teoctist, marele Mitropolit al lui Ștefan, care-l încoronase și-i statuse într'una în ajutor cu sfaturi bune, murise în anul 1477, după ce timp de douăzeci și cinci de ani păstorise Biserica moldovenească. După câțiva urmași mai mult neînsemnați,

ca Gheorghe, Teoctist II, David și Teoctist III, ajunse cap al clerului moldovean Grigorie, care fusese multă vreme egumenul mănăstirii Pobrata. El avu această înaltă demnitate pe vremea lui Petru Rareș, care restaura Pobrata, își alese această mănăstire ca loc de astrucare și puse să se scrie acolo urmarea la Cronica țării. Aceluiași Domn cu înfațișare regească, mare, dar neastâmpărat i se datorește și cea d'intă u expunere slavonească într'adevăr literară, prevăzută cu toată podoaba de erudiție, a istoriei unui Domn moldovenesc, și anume a lui, până la întoarcerea din Constantinopol: împrumutând de la cronicarul bizantino-bulgar Manase mijloacele sale de expunere, întorsături de frază, comparații și citate, călugărul Macarie de la Neamț, mai târziu episcop de Roman, scrie această îngrijită lucrare pentru stăpânul și domnul său, care, ca soț al unei fiice de Despot, știa să prețuiască astfel de lucrări însemnate. Învațătura sa însă, Macarie nu și-o datoră educației într'o mănăstire străină din Balcani, unde lumina culturii se stinsese supt Turci, odată cu înrădăcinarea sărăciei și cu înjosirea oricărei vieți naționale. El era mai curând un discipol al celui de-al treilea Teoctist, care-l precedase ca arhipăstor la Roman și care dăduse o nouă strălucire vechiului lacaș de la Neamț. Această pildă bună încurajă și pe Eftimie, urmașul lui Macarie, la Neamț. Înainte de a se amesteca în tulburările politice ale timpului, de a sprijini pe un pretendent împotriva crudului Alexandru și de a fugi în Ardeal, unde datorită erudiției sale mult vestite căpătă un Scaun episcopal pentru Românii de aco'o, noul egumen continuase după puteri îmbielșugata biografie domnească, după tipic, a lui Macarie, și pana lui dibace des-

crise. cu cerneală bine plătită faptele tiranului din Lăpușna, pe care el — viitorul lui dușman — îl înfațișează ca „viteaz și nou“, și-l arată ca virtuos și pios, al cărui fel de a domni se deosebește în bine de acela al desfrânaților și mișeiilor fii ai lui Rareș. Lăpușneanu a fost și el ctitor de mănăstiri, pentru ca, ținând samă de marile păcate de care se făcuse vinovat față de cer, avea nevoie de multe generații de calugări, ca prin rugăciunile lor să se curățe în fața Atotputernicului. De aceea răsări în patria clasică a mănăstirilor din strâmtele văi ale Carpaților Slatina, un nou lăcaș dumnezeiesc, pe care Domnul cel «viteaz» față de propriii săi supuși puse să o înalțe după modelul Pobratei dibacele mâni ale meșterilor sași din Ardeal. Aici, la Slatina scriseră mai departe analele țării cele mai bune talente literare. În sfârșit chiar bunul Petru Șchiopul dură cu multă cheltuială de bani în preajma noului capitale, lașul, o mănăstire, care după suburbia Constantinopolei fu numită Galata și el chivernisi această ctitorie a sa cu moșii și Țigani, pentru ca astfel călugării să se poată jertfi numai lui Dumnezeu. Supt Petru trăia încă în pustnicie, uitat, Isaia, episcopul de Rădăuți, fala cărturarilor din Slatina: supt Ioan „cel Cumplit“, nu tocmai milostiv față de călugari și preoți, acest Isaia fusese des întrebuințat în solii din pricina cunoștințelor sale și alcătuiise încă de pe la 1560 o compilație a analelor ¹.

---

¹ În anul 1566 compuse o compilație asemănătoare, pe baza diferitelor anale, trimisul polon Nicolai Brzeski, în limba-i maternă, ca trecere de vreme, pe când petrecea în Iași. Ediții în *Arch. ist.*, III; Bogdan, *Vechile Cronici* (București 1891) și *Cronici inedite* (București 1895); acolo la Bogdan se găsește adunată întreaga istoriografie veche slavonă a Moldovei, afară de Cronica lui Azarie, care a fost publicat tot de el în *Analele Academiei Române* pe 1909. Cf. Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688* (București 1904) sau *Istoria literaturii românești*, I (București 1925).

Dar un discipol al lui Macarie, Teofan, care, prigonit în vremea sa de Voevodul Ioan, fugi în Ardeal¹, era încă Mitropolit al Moldovei și poate fi socotit, cu ucenicul său Azarie, cronicarul lui Petru Șchiopul, drept cel din urmă reprezentant al învățaturii slavonești în acest principat românesc normativ².

Biserica munteană se găsi încă multă vreme într-o stare de neorganizare. Cele mai multe ori, s'au păstrat numai numele Mitropoliților în «pomelnice» nesigure³. Ca și Mitropolia moldovenească, cea munteană fu și ea supusă, după Consiliul din Florența, la care de altfel nu trimisese niciun reprezentant, Patriarhului din Ohrida și scrisoarea falsificată a Patriarhului către Ștefan-cel-Mare pomenește pe Mitropolitul Ungrovlahiei, Macarie, care mai e numit și în timpul certeii dintre pretenđenții basarabeni⁴.

Abia supt evlaviosul Radu, de sigur după sfatul Mitropolitului Maxim, o mlădiță de Despot, fu chemat din Grecia un vestit om sfânt, pentru a începe reforma clerului muntean. Nifon era un Sârb și trebuise să se retragă în fața stăpânilor turci din Scaunul său de Patriarh al „Marii Biserici” din Bizanț, fiind învinovațit de mărturie falsă pentru a intra în stăpânirea unei moșteniri. Din surgunul său de la Muntele Athos, cel bogat în mănăstiri, Radu îl chemă la sine, și el luă

¹ *Doc. Bistriței*, II, p. 115.

² Asupra acestora cf. Iorga, primul excu s din *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea* sau *Ist. lit. rom.*, I.

³ O istorie a Mitropoliei muntene nu există încă până acum. Însemnările de nume la Lesvioudacs, *Istoria bisericească pe scurt* (București 1845) pot ajuta într-o oarecare măsură pe cercetător. Cf. Iorga, *Istoria Bisericii*, Vălenii-de-Munte 1908, 2 vol.

⁴ Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 253. O nouă ediție a acestei opere, la care se adaugă și textul original slavon, a apărut pe urmă: e citată dese ori în această carte.

atunci măsuri de organizare. Scaunul Mitropolitului fu strămutat deci de la Argeș la Târgoviște, pentru a aduce astfel pe arhiepiscop iarași în preajma Voevodului domnitor; pentru întâia oară și cu recunoaștere din partea puterii la¹ ce se adăugară, de fapt, și în mod legal Mitropolitului doi episcopi sufragani: unul dintr'înșii rezida în Râmnic și purta titlul de episcop al Noului Severin, celalt avea supt cârja sa țara răsăriteană și-și lua reședința în Buzau². Un călugăr străin, muntenegrean, Macarie, care venise în țară supt Mitropolitul Maxim, primi însărcinarea de a tipări pentru întâia oară cărți bisericești, bine înțelese pe limba slavonă. Totuși lui Nifon nu-i fu dat norocul să vadă aceste prime tiparituri românești: el se amestecase prea mult în ceva cam liberele afaceri de viață și iubire de la Curtea evlaviosului, dar și iubitorului de viață Domn și de aceea i se dete sfatul să-și caute aiurea un loc de adăpost. Curând după aceea el muri într'o mănăstire de la Athos, regretat pentru sfintele sale învățături și fapte. Radu îi urmă curând în mormânt, și primul produs al simplei tiparnițe românești apăru supt Domnia unui principe căruia îi era mai drag sângele decât cerneala: Mihnea. În timpul Domniei lui Vladuț, urmă acestui d'întăiu Liturghieriu și un Octoih, pentru a ajuta cel puțin nevoia cea mai grabnică de cărți bisericești. După aceea se pare că Macarie ar fi fost ales Mitropolit; în tot casul acesta este numele Mitropolitului din timpul lui Basarab al IV-lea, Neagoe³, sprijini-

---

¹ V. diaconul N. Popescu, în „Analele Academiei române” și Romansky, *Mahnreden des walachischen Wojwoden Neagoe Basarab*, Lipsca, 1908.

² Pentru delimitarea diecesei lui în secolul al XVI-lea încă v. *Revista istorică* pe 1923, p. 124 și urm.

³ V. Bianu și Hodoș, *Bibliografia română*; Hodoș, în *Anuarul tipografiei Minerva* (București 1902), în *Convorbiri literare*, 1902 și în fine în „Prinos Sturdza”, 1933; Iorga, *Istoria literaturii religioase*.

torul clasic al Bisericii în principatul Țării-Românești.

Neagoe apucase și el cele din urmă zile triste, pe care Nifon le petrecu în Țara Românească. Ca Domn se arată neobișnuit de darnic față de Biserică și slujitorii ei, satisfăcu însă aceste inclinații ale sale din nenorocire mai mult prin construcții și daruri în Răsăritul european sau asiatic, unde pe Muntele Athos, în Siria și la Muntele Sinai existau din vechime mănăstiri vestite în lumea toată. Dar și în țară își veșnici el numele ca pricepător în ale artei, ca întâiul iubitor de opere frumoase de arhitectură, sculptură și pictură, prin înălțarea unei mărețe mănăstiri la Argeș, care trebuia să ofere orașului o despăgubire pentru pierderea Mitropoliei. Vechea zidire fu înălțurată și din mâinile unor iscusiți meșteri străini din Orient răsări o minunat de frumoasă clădire din blocuri de piatră, prinse în zbanțuri de fier, îmbrăcată cu marmoră, cu săpături de ghirlande aurite, care încingeau de două ori toată biserica, tocmai ca un brâu de frumuseță, cu o drăgălașă tindă, doisprezece stâlpi frumoși „după cei doisprezece apostoli”, cu trepte elegante și cu turnuri svelte. Prin această clădire și prin aceia a noii catedraie din Târgoviște se luă el la întrecere cu înaintașul său Radu, care înălțase tot așa, din piatră și marmoră, lăcașul domnesc de îngropare din preajma orașului de reședință¹, Sf. Nicolae din Vii, și îl întrecu. Fu un strălucit și neobișnuit spectacol de trainică amintire, când în ziua de Sânta-Maria cea Mare a anului 1517, în prezența întregului cler muntean, însuși Patriarhul constantinopolitan, trei Mitropoliți greci, cari veniseră cu

---

¹ Asupra mormintelor de acolo v. Lăpădatu în *Convorbiri literare*, XXXVII, p. 433-34.

dânsul, și primul egumen, *protos*-ul de la Muntele Athos, târnosira biserica de la Argeș¹.

În felul cum pricepea Neagoe viața, nu era de loc o necesitate povestirea micilor fapte, în mare parte păcate, din care se alcătuește viața unui om. De aceea ceru el chiar oaspetelui său (1517), șeful mănăstirilor de la Athos, după ce se întorsese acasă, să-i ofere o legenda a Sfântului Nifon, scrisă în original în limba greacă sau slavonă, dar pregetă de a pune, ca Rareș, pe un cârturar al Bisericii sale — și avea doar pe Macarie — să continue cronica țării. Și chiar el însuși era în stare să scrie frumos și cu avânt retoric, cum o dovedesc prețioasele sfaturi lăsate micului său fiu, Teodosie, menit unei soarte nenorocite. În aceste puține pagini el nu apare numai ca un compilator, care expune înțelepciune bisericească, ci și ca un om cu adevărat bun și blând. Așa, scrie el: „Iar, de-ți va mai prisosi venit din venitul Domniei, acel venit să nu gândești ca este câștigat de tine, ci iar l-ai luat de la săraci și de la ceia ce sânt supt biruința ta, care i-a dat Dumnezeu supt mâna ta“. Sau: «să nu fie adesea-ori păharul tău plin de sânge de om, căci de acest sânge trebuie să dai seama înaintea lui Dumnezeu, dacă îl verși fără milă»².

După dânsul însă decăderea veni foarte răpede, și iarăși istoria Mitropoliei, a întregii ierarhii bisericești și a culturii slavone se scoboară la o simplă înșirare de Mitropoliți. Când supt Radu Pai-

---

¹ Legenda Sfântului Nifon s'a tipărit în traducere românească în *Arhivele istorice*, I²; după o altă copie o scoase separat C. Erbiceanu, în 1888. E dată și într-o redacție a Cronicii oficiale a țării din veacul al XVII-lea. Un bogat volum ilustrat de lux asupra bisericii de la Argeș, renovată în vremea noastră de un arhitect frances, a fost publicat cu acest prilej de Tocilescu.

² Am refăcut puțin citațiile, fiind vorba de o simplă traducere din slavonește. — Din *Învățăături* am dat o nouă ediție la Vălenii-de-Munte.

sie și Mircea Ciobanul (1545-1547), apoi supt Doamna Ecaterina, o Levantină de religie ortodoxă, și fiul ei Mihnea, între anii 1568 și 1589, apărură iarăși cărți slavone pentru bisericile românești, și anume un Sbornic, un Octoih, altul mic, o Psaltire, un Triod și un Evangheliar. Tipăritorul locuia în Brașov. Acesta, diaconul Coresi, nu-i de sigur un Grec de naștere, ci un Român, un pribeag din vremea lui Mircea Ciobanul, și în publicarea unor astfel de cărți pentru „Valahi” Sașii brașoveni vedeau un nou izvor de câștig. Dar același Coresi lucra încă la două tipărituri românești, la o Psaltire și un Evangheliar, și de la el pornește astfel un întreg șir de astfel de lucrări românești, puse în slujba propagandei germane și ungurești, pentru «credința cea adevărată»¹. Nu lui însă i se cuvine meritul de a fi îngrijit traducerea scrierilor sfinte și a cărților liturgice din slavonește: în parte lucrul acesta fusese făcut încă de pe vremea Husiților, când peste tot se propovăduia cuvântul lui Dumnezeu în limba poporului, de către un necunoscut preot din unghiul maramureșano-bistrițean²: în acest chip se alcătuiră Psaltirea românească, care a ajuns până la noi chiar în mai multe manuscrise (Psaltirea de la Șcheia, publicată în 1889 de I. Bianu), Evangheliarele și Faptele Apostolilor (date la lumină de I. Sbiera, după

---

¹ V. Nerva Hodoș, în citatul *Prinos Sturdza*; Hodoș și Bianu, în *Bibliografia română și Iorga, Istoria literaturii*, I, ed. a 2-a, unde și bibliografia mai nouă asupra chestiunii.

² Încercarea d-lui Al. Rosetti de a infirma aceste concluzii nu e de loc convingătoare: limba acestor vechi manuscripte e vădit mai veche decât a întâii scrisori românești păstrate, a lui Neacșu din Câmpulung (dată în Hurmuzaki, XI, nota la începutul socotelilor Brașovului și în *Brașovul și Românii*). Iar, dacă și Sașii luterani au Crezul cu *filioque*, ca și *Psaltirea de la Șcheia*, nu vedem cum poate să fie fixată încă din cele d'întăiu momente ale primirii Reformei luterane de Sașii ardeleni, în *prima* jumătate a secolului al XVI-lea, o operă vastă de traducere care n'avea marginile înguste ale unui Catehism. V. Rosetti în *Graiul și Sufletul*, II.

manuscris). Coresi schimbă numai ici și colo învechita și foarte aspra limbă a acestor traduceri din veacul al XV-lea, care trebuiesc socotite ca fiind cele mai vechi și venerabile monumente de limbă românească. Lucrări noi se adăugară, ca o tâlcuire a Evangheliilor, prelucrată după ungurește, un Molitvenic și un Liturghieriu, care acesta din urmă n'a fost încă găsit. Drept Catehism protestant servi „Christliche Prüfung“ din Sibiu, alcătuită și tipărită în 1544 după originalul german luteran¹. Alți Români și chiar străini urmară pilda lui Coresi și îmbogățiră aceste începuturi literare. În Orăștie apăru în 1582 și partea întâia a unei noi și foarte frumoase traduceri a Bibliei.

Toate acestea înseamnă însă și pentru cultura românească începutul unei noi epoci.

---

¹ V. Al. Rosetti, în *Romania*, 1924.

Basarab al IV-lea Neagoe, după pictura din Biserica Episcopală de la Argeș.

Pecetea lui Petru-Vodă (Radu) Paisie.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR
ȘI
TABLA DE MATERII

TABLA ILUSTRAȚIILOR

	<u>Pag.</u>
Alexandru Basarab și Doamna lui, după o frescă refăcută pe la 1820 în Biserica Domnească de la Argeș	29
Rămășișile lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș	37
Paftaua de aur din brâul lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș	39
Inele și brățare din mormintele de la Argeș	41
Inele și juvaiere „ „ „ „ „	43
Mircea I-iu („cel Bătrân“ ca tânăr)	55
Alexandru-cel-Bun, după un stihar	69
Ioan Corvin de Huniadi	92
Vlad Țepeș (după portretul de la Ambras)	97
Ștefan-cel-Mare (după Evanghelia de la Humor)	105
Basarab al IV-lea Neagoe, după pictura din Biserica Episcopală de la Argeș	195
Pecetea lui Petru-Vodă (Radu) Paisie	197
Pecetea lui Petrașcu-Vodă	199
Alexandru Lăpușeanu, după fresca din mănăstirea Slatina	201

Pecetea lui Petrașcu-Vodă.

Alexandru Lăpușneanu, după fresca din mănăstirea Slatina.

TABLA DE MATERII

Pag.

Partea a treia

Epoca de neatarnare și de semi-atarnare față de Împărăția turcească. Statul războinic de țerani liberi.

CAP. I. — Luptele de neatarnare ale Domniei Țerii-Românești împotriva Ungariei. Întemeierea Domniei Moldovei. Cele mai vechi stări de lucruri în ambele State și cele d'întăiu măsuri de organizare.	3
CAP. II. — Adeverata organizare a Statelor românești de către Mircea în Țara-Românească și de către Alexandru-cel-Bun în Moldova. Certuri lăuntrice între pretendenții la coroana domnească. Lupte cu Turcii.	46
CAP. III. — Apogeul puterii Statului român luptător în timpul Domniei de cinzeci de ani a lui Ștefan-cel-Mare. Domnul Moldovei.	106
CAP. IV. = Decăderea Statelor militare românești după moartea lui Ștefan-cel-Mare.	148